

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

ALEŠ HORVAT

**IDEOLOŠKOST ZGODOVINE: NACIONALIZEM V
OSNOVNOŠOLSKIH UČBENIKIH ZGODOVINE V SLOVENIJI
V LETIH OD 1918 DO 2007**

MAGISTRSKO DELO

LJUBLJANA, 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

ALEŠ HORVAT
MENTOR: red. prof. dr. IGOR LUKŠIČ

IDEOLOŠKOST ZGODOVINE: NACIONALIZEM V
OSNOVNOŠOLSKIH UČBENIKIH ZGODOVINE V SLOVENIJI V
LETIH OD 1918 DO 2007

MAGISTRSKO DELO

LJUBLJANA, 2008

*DEDIJU
V DRAGOCEN SPOMIN...*

IZJAVA O AVTORSTVU magistrskega dela

Spodaj podpisani/-a ALEŠ HORVAT, z vpisno številko 21060883,
rojen/-a 4.2.1982 v kraju SLOVENSKI GRADEC, sem avtor/-ica magistrskega dela z naslovom:
IDEOLOŠKOST ZGODOVINE: NACIONALIZEM V OČNOVOMOŠKIH VEŠTENIKIH
ZGODOVINE V SLOVENIJI V LETIH OD 1918 DO 2007

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagijatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagijatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo magistrskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 12.12.2008

Podpis avtorja/-ice: [Podpis]

POVZETEK

V pričujočem delu se na podlagi kritične analize diskurza lotevam vprašanj ideološkosti zgodovine in načina eksistiranja nacionalizma v osnovnošolskih učbenikih zgodovine v Sloveniji. Izhajam iz stališča, da je zgodovina produkt vladajoče ideologije ter da učbeniki zgodovine 20. in 21. stoletja v Sloveniji reproducirajo ideologijo nacionalizma. Pri proučevanju problematike se distanciram od vnaprejšnjih vrednostnih sodb o mestu različnih ideologij in dogodkov v slovenskem prostoru. Ne zanima me zgolj interpretacija zgodovinskih zapisov, pač pa tudi način refleksije le teh v učbenikih, način kako individuum postane subjekt imaginarne skupnosti – naroda. Ker ideologija funkcionira kot nekaj naravnega, je potrebno skozi proces denaturalizacije dekodirati prikrita sporočila. Zavrlo zasledovanja teh ciljev dajem v uvodnih poglavjih velik poudarek teorijam ideologije in nacionalizma. Teoretični izsledki proučevanja nas vodijo do ugotovitve, da se pri zgodovini srečujemo z ideološko predestiniranimi sporočili in da se v zgodovinskih učbenikih, preko orisa dogodkov, srečujemo s konstitutivnimi elementi nacionalizma.

Ključne besede: ideologija, nacionalizem, kritična analiza diskurza, zgodovinski učbeniki, osnovna šola.

ABSTRACT

On the basis of critical discourse analysis in this work I expose questions about ideological connotation of history and ways of how nationalism is presented in history textbooks in Slovenia. I presume that history is a product of dominant ideology and that history textbooks of 20th and 21th century in Slovenia reproduces ideology of nationalism. I am moving away from making value judgments about past and today's ideology and events which are parts of national history. I emphasize not so much on different interpretations of history sources as on how historical events are reflected in history textbooks, how individuum becomes a subject, part of an imaginary community called nation. Ideology exists as something natural so we have to decode the real messages with process of denaturalization. That is why I focus so much on theory of ideology and nationalism in introductory chapters. Theoretical results from those chapters and empirical acknowledgments lead us to conclusion that history has its ideologically backgrounded messages and that we can find constitute elements of nationalism throughout description of historical events.

Key words: ideology, nationalism, critical discourse analysis, history textbooks, primary school.

KAZALO

UVOD	7
KONTEKSTUALNA IZHODIŠČA TEMATIKE.....	7
NAMEN IN HIPOTEZI MAGISTRSKEGA DELA.....	9
METODOLOGIJA.....	11
Metode proučevanja	11
Opis raziskave	13
Struktura naloge	14
 1 TEORIJA IDEOLOGIJE	15
1.1 IDEOLOGIJA V ČASOVNI PERSPEKTIVI	15
1.1.1 Od Baconovih idolov do Marxovega sistema idej	15
1.1.2 Od Mannheimove dihotomije do destruktivizma totalitarizmov	18
1.2 ALTHUSSERJANSKI KONCEPT IDEOLOGIJE	21
1.2.1 O razredni družbi.....	22
1.2.2 O koncu ideologije	23
1.2.3 O reprodukciji produkcijskih razmerij	24
1.2.4 O ideoloških aparatih države.....	25
1.2.5 Ideologija v štirih tezah.....	27
 2 O TEORIJI NACIONALIZMA	32
2.1 TEMELJNI KONCEPTI NACIONALIZMA.....	32
2.1.1 Narod kot subjekt nacionalizma.....	33
2.1.2 Etnija, nacija, narod	34
2.1.3 Definicijsko območje nacionalizma	36
2.2 NACIONALIZEM KOT IDEOLOGIJA	41
2.2.1 Banalni nacionalizem	43
2.2.2 Kultura kot (re)producent nacionalizma	45

3 IDEOLOŠKOST ZGODOVINE.....	48
3.1 IDEOLOGIJA V ZGODOVINOPISJU	48
3.2 IDEOLOŠKOST ŠOLSKE ZGODOVINE	50
3.3 VLOGA ZGODOVINE V IDEOLOGIJU NACIONALIZMA	51
3.4 IDEOLOŠKOST ZGODOVINE: SLOVENSKA IZKUŠNJA.....	54
3.4.1 Slovensko zgodovinopisje v 20. stoletju.....	54
3.4.2 Ideološkost učnih vsebin v učbenikih zgodovine pri nas.....	55
4 ŠOLSKI PREDMET ZGODOVINA KOT (RE)PRODUCENT NACIONALIZMA.....	59
4.1 NACIONALIZEM V UČNIH NAČRTIH.....	59
4.2 NACIONALIZEM V UVODIH V UČBENIKIH ZGODOVINE.....	62
4.3 (RE)PRODUKCIJA NACIONALIZMA V PREZENTACIJI IZBRANIH DOGODKOV	65
4.3.1 Karantanija	65
4.3.2 Kmečki upori na Slovenskem	70
4.3.3 Narodno prebujenje in Zedinjena Slovenija.....	72
4.3.4 Združevanje Srbov, Hrvatov in Slovencev v letu 1918	77
4.3.5 Proces osamosvajanja.....	81
4.3.6 Med in poveljni poboji.....	85
ZAKLJUČEK.....	90
LITERATURA.....	97
STROKOVNA LITERATURA	97
PROUČEVANI UČBENIKI IN UČNI NAČRTI	102

UVOD

KONTEKSTUALNA IZHODIŠČA TEMATIKE

Percepiranje vzgojno izobraževalnega procesa kot dela plemenitejše socializacijske funkcije je mantra zdravorazumskega pogleda. Le tega perpetuirajo predvsem pedagoški delavci, ki so prepričani, da »malemu odraslemu« servirajo edino pravo, resnico. V tej svoji zaslepljenosti zavračajo vsakršno ideološko predestiniranost znanja, še več, prepričani so, da so postavljeni stran od ideologije, če že niso celo nek nadideološki tvorom.

Takšno gledanje je za politološko znanost povsem nesprejemljivo. Sodobna teorija ideologije z Althusserjem na čelu se distancira od pretirano mehanicističnih razumevanj vzgojno izobraževalnega sveta. Še posebej je skeptična do politik takoimenovanega »dobrega namena«, ki so le ideološka fasada poskusov prirojanj in produciranj vpričnih političnih konstelacij v širši pojmovni sistem. Omenjene vprične politične konstelacije presegajo meje neke države in so del širšega ideološko političnega konsenza.

Šola je eno zanimivejših področij politoloških proučevanj. Poleg politične nosi v sebi tudi globoko ekonomsko konotacijo. Znotraj Evropske unije je percepirana kot vrednota in hkrati deklarirana kot gonilna sila napredka in razvoja družbe. Je sfera navidezne znanstvene apolitičnosti, hkrati pa tisti socializator, ki po naravi obligatornosti posesivizira vsakega posameznika v instituciji pet dni na teden, deset mesecev v letu in vsaj devet let v življenju. Spričo tega dejstva je smiselna ugotovitev, da je šola najmogočnejši ideološki aparat države, ki je kvantitativno in kvalitativno nad vsemi ostalimi. Še posebej je hegemonski vpliv šolskega aparata države očiten v času krize identitete zahodnih religij.

V predmetniku osnovne šole so predmeti, kjer se ideologija bolj ali manj manifestira. Zgodovina je primer, kjer je naravno pričakovati ideološko očiščenost zgodenega.

Povedano drugače, faktografsko prikazovanje historiografskih dejstev nas pripelje do spoznanja, da v časovnih razpredelnicah, zgodovinskih mapah in zgodovinskih pojmi kot oprijemljivih materijah, obstaja zgolj ena naravna resnica. Nenazadnje, zgodovine se ne poučuje, saj je zgodovina tista, ki je učiteljica. Fraza, ki največ pove o naravni in materialni poziciji zgodovine. V tej naravnosti pa ni prostora za abstraktnost mitov, idej, ideologij torej. Predstavljen koncept zgodovine smatram kot relevantnega, sicer ujetega v mehanicistično pojmovanje zgodovine *res gestae*, zgodovine zgodnih reči.

Onkraj mehanike naravnosti, ki sem jo opredelil zgoraj, je aspekt *rerum gestarum*, reflektirane pripovedi o zgodnih rečeh. Zgodovina znotraj tega vidika postane reflektirano pojmovana sedanjost v preteklosti. Povedano drugače, zgodovinska dejstva interpretiramo skozi očala sedanjosti. Ideološka platforma vpričnega trenutka justificira sedanjost skozi preteklost in ji tako doda ustrezno legitimnost. Pri tem ne trdim, da je ideološkost prisotna le v tej drugi poziciji. Celo nasprotno, tudi zgodovina o zgodnih rečeh, kjer se soočimo z nekimi naravnimi, jasnimi fakti, je polna ideološke infiltracije. Prav omenjeni Althusser svari pred simplifikacijo neideološkosti naravnega. Takšna percepcija je namreč naravstven ideološki produkt, ki hkrati taisto navidezno naravstveno neideološkost reproducira.

Zgoraj sem načel kar nekaj možnih iztočnic, ki prezentirajo zgodovino kot produkt ideologije in hkratnega reproducenta le te. Vprašanje je še posebej aktualno v takoimenovanih državah postsocializma, kjer je prišlo do na »novo pisanja« zgodovine, publiciranja novih zgodovinskih učbenikov. Pri tem je potrebno poudariti silovitost politične, ekonomske in ideološke transformacije. Potrebno je bilo postaviti nove in trdne orientacijske točke v preteklosti kot opore za pot naprej (Lukšič in Pikalo 2007, 181). Zgodovina se je pisala z razgrinjanjem preteklosti. Dogajanje je treba osvetliti z lučjo organske zakonitosti in ga tako narediti za nemoten proces, in s to osvetlitvijo bolje razumeti sedanjost (Šentilja v Lukšič in Pikalo, 2007). Povedano drugače, ideološkost zgodovine se kaže v njeni kontinuiranosti, oziroma konstruiranju le te kot nekega stalnega procesa. Vsaka diskontinuiteta namreč prinese

določen šum v zdravo razumski mehanicistični spekter, ki kot tak eksistira kot nek tujek. Zgodovina tak tujek odstrani in s tem poda legitimnost preteklosti za potrebe sedanjosti. Takšna zgodovina se ne piše po nareku politike, pač pa širših političnih konstelacij in svetovno nazorskega *main stream*a. V kontekstu nacionalizma zatorej razumemo slovenstvo kot stalen, razvijajoči se proces. V skladu s to percepcijo je treba izpostaviti tiste dele zgodovine, ki legitimirajo vprično entiteto. Ali kot trdi Smith (1998b, 38), mit nacionalizma je ključnega pomena za vsako skupnost, saj nosi globoko sporočilo obstoja nacije od praveka. Ta mit o Karantaniji skrbno neguje tudi slovenska zgodovina.

NAMEN IN HIPOTEZI MAGISTRSKEGA DELA

Namen magistrskega dela ni iskanje zgodovinskih resnic, s katerimi bi služili dnevno političnim obračunavanjem. Želja po pripravi strokovnega politološkega dela zatira tovrsten aspekt. Izogibal sem se debati in razmišljanju o prednostih ali slabostih, primernosti ali neprimernosti ideološke podstat, infiltrirane v učbenikih zgodovine. Temeljno vprašanje zame ni ideologija da ali ne, pač pa ideologija v učbenikih zgodovine kako in zakaj. Izhajajoč iz naslova naloge imam pred seboj dva cilja: prvi je prikaz zgodovine kot forme ideološkega konteksta političnih konstelacij, drugi cilj pa teoretsko eksistira v prvem in pomeni empirični prikaz eksistiranja ideologije, natančneje ideologije nacionalizma v osnovnošolskih učbenikih zgodovine. V delu bom proučeval ideološko platformo nacionalizma v osnovnošolskih učbenikih v treh obdobjih:

- obdobje med letoma 1918 – 1945 zajema učbenike, ki jih je napisal srbski avtor Vasilj Popović in so izšli v letih 1934 in 1935,
- obdobje med letoma 1945– 1991 zajema učbenike Državne založbe Slovenije, ki so izšli med letoma 1986 in 1990,

- obdobje med letoma 1991 – 2008 zajema učbenike založbe Modrijan in DZS, ki so bili v katalogu za šolsko leto 2006/2007 in so veljavni tudi v šolskem letu 2008/2009.

Analiziral bom učbenike, ki so bili nazadnje v uporabi znotraj posameznega obdobja. Tako bo delo služilo tudi kot prikaz raznolikega odnosa do nacionalno pomembnih dogodkov skozi 20. in začetek 21. stoletja oziroma spreminjanje odnosa zgodovine do ključnih nacionalnih dogodkov.

V delu preverjam naslednji hipotezi:

1. Zgodovina je produkt vladajoče ideologije in jo reproducira.

Pri tem izhajam iz predpostavke, ki jo eksplicitno navajam uvodoma in sicer, da zgodovina kot taka ni nek transhistorični, iz časa in prostora izvzet produkt, ampak je produkt in hkrati reproducent stanj v taistem času in prostoru, produkt in reproducent vladajoče ideologije torej. Zgodovina v politološkem smislu ni naravno dejstvo. Je forma zavesti, skozi katero vprična generacija dojema lastno utemeljevanje in je politični konsenz dobe o tem, kaj postaviti v temelje, da bi lažje in bolj učinkovito realizirali neko zastavljeno smer (Lukšič in Pikalo 2007, 16). Kot takšna je vedno posredovana s konkretnim razmerjem političnih sil in to razmerje konstituira (prav tam). Hipotezo bom preverjal na podlagi analize sekundarnih virov, teorije zgodovinopisja in že opravljenih empiričnih študij.

2. Osnovnošolski učbeniki zgodovine v Sloveniji reproducirajo ideologijo nacionalizma.

Teza je logična empirična izpeljava uvodnih mislih. Po vzpostavitvi novega sistema in države je potrebno legitimirati obstoj tega novuma. Vprašanje nacionalizma je postalo še toliko bolj aktualno v času evropskih integracij in krepitve le teh (v mislih imam konstituiranje Ustave za Evropo, ki sedaj finalizira

v Lizbonski pogodbi). Pomenljiva so tudi priporočila Svet Evrope za poučevanje zgodovine, kjer svarijo pred »nevarnostjo pretirano nacionalističnih različic prikazovanja preteklosti«. Kot sem pojasnil zgoraj, bom proučeval reproduciranje nacionalizma v osnovnošolskih učbenikih v treh obdobjih in sicer tistih, ki so bili v uporabi koncem posameznih obdobj. Ker nacionalizem v historiografski materiji biva skozi prezenco nacionalno pomembnih dogodkov, bom na podlagi enciklopedičnih in monografskih publikacij identificiral te dogodke in proučil njihovo mesto v učbenikih.

METODOLOGIJA

Metode proučevanja

V skladu s postavljenima hipotezama bom tekom dela uporabljal primarne in sekundarne vire. Delo bo temeljilo na študiju literature teoretskih konceptov ideologije, zgodovinopisja in nacionalizma ter proučevanju osnovnošolskih učbenikov zgodovine. Osnovne raziskovalne metode so deskriptivna, eksplikativna in komparativna metoda.

V empiričnem delu se bom osredotočil na analiziranje vsebine učbenikov. Poudariti moram, da se zavoljo historiografskega diskurza, kjer je zgodovina »odkrita« in ne »kreirana«, in zavoljo normativnega etničnonacionalističnega diskurza, ki je očiščen vsakršne eksplicitne diskriminatornosti, se kulturne in nacionalistične predstave načeloma pojavljajo implicitno. Historiografska ideološka interpretacija namreč nastaja na dva načina: s selekcijo historiografskega materiala (nekaterim zgodovinskim dogodkom pripisujemo večji pomen, druge popolnoma prezremo) in z obliko sporočila (Zorn 1997, 284). Zavoljo tega mora raziskovalec uporabljati kvantitativne in kvalitativne metode dela. Izsledki kvantitativne analize prikazujejo raznolik obseg prostora, ki ga avtorji v učbenikih namenjajo posameznim nacionalno pomembnim dogodkom.

Spričo omenjenega je najprimernejša kvalitativna metoda odkrivanja ideološkosti kritična analiza diskurza¹. Diskurz je namreč pomembno sredstvo reprodukcije vladajoče ideologije, saj naturalizira ideologijo, da le ta eksistira kot neideološki *common sense*. Analitik mora preseči ta *common sense* in denaturalizirati ideologijo, za kar potrebuje predznanje iz teorije ideologije in orodje, kritično analizo diskurza (Lauraityte 2005, 74).

Kritična analiza diskurza sloni na večih diskurzivnih nivojih, ki sem jih skušal v pričujočem delu kar najceloviteje zaobjeti:

- splošna strategija interakcije, kjer skozi besedilo generiramo pozitivno predstavo o »nas« in negativno predstavo o »njih«,
- izbira tematik in pomenov, kjer izpostavljamo teme, ki »nas« pozitivno, »njih« pa negativno prezentirajo oziroma minimaliziramo ali izpustimo negativno topiko o »nas« in pozitivno o »njih«,
- diskurzivna shema, kjer v predgovoru, naslovu, uvodu, zaključku, vprašanjih na koncu poglavij ali slovarju novih izrazov implicitno razlikujemo med pomembnim in nepomembnim in na ta način ustvarjamo ideološke učinke,
- način posredovanja sporočila, kjer s poudarki (velikost, potemnjenost) in vrstnim redom (prvi, zadnji, zgornji, spodnji) izpostavljamo ali minimaliziramo pozitivne oziroma negativne dogodke,
- uporaba retoričnih figur, metafor, metonomij ... (van Dijk 2006, Lauraityte 2005).

¹ Eden izmed utemeljiteljev metode, Teun A. van Dijk, kritično analizo diskurza opredeljuje kot analizo, ki primarno raziskuje vlogo diskurza v (re)produkciji zlorabe moči, dominanc in neenakosti v tekstih in govorih (van Dijk 2001, 352). Zato je priročno orodje zlasti v proučevanju fenomenov etnocentrizma in nacionalizma (Lauraityte, Zajda).

Opis raziskave

V prvi fazi raziskave sem zbral učbenike zgodovine za osnovno šolo iz treh različnih obdobj. Iskanje učbenikov iz prvega obdobja je potekalo preko Šolskega muzeja Slovenije v Ljubljani, ostale učbenike sem pridobil v Univerzitetni knjižnici v Mariboru.

V drugi fazi raziskave sem proučeval relevantno literaturo domačih in tujih avtorjev s področja ideologije in nacionalizma. Posebej sem obdelal tudi dosegljive raziskave o ideološkosti zgodovine doma in v svetu.

Na podlagi tradicionalnih in modernih spoznanj teoretikov ideologije in nacionalizma sem s kritično analizo diskurza proučil reproduciranje teorije nacionalizma v učbenikih zgodovine v osnovni šoli. Skozi tri različna obdobja sem opazoval spreminjanje odnosa do nacionalno pomembnejših dogodkov slovenske zgodovine kot jih percipira moderno slovensko zgodovinopisje in pokazal, kako v njih eksistira, a se hkrati preko različnih dogodkov spreminja, ideologija nacionalizma.

Izbral sem naslednje zgodovinsko pomembne mejnike oziroma dogodke:

- Karantanija,
- kmečki upori na Slovenskem,
- narodno prebujenje in Zedinjena Slovenija,
- združevanje Srbov, Hrvatov in Slovencev v letu 1918,
- proces osamosvajanja,
- med in poveljni poboji.

Poleg izbranih dogodkov, ki so vsi, razen osamosvojitvenega procesa, zajeti v medčasovni perspektivi, sem posebno pozornost namenil oblikam eksistiranja nacionalizma v učnih načrtih v treh obdobjih in uvodih v učbenike.

Struktura naloge

Uvodoma bom predstavil širši kontekst in aktualnost tematike. Prvi del naloge bo izrazito teoretski. Prvo poglavje bom posvetil konceptu ideologije. Na tem mestu bom izpostavil pojmovanje ideologije od simplificiranih percepcij (ideologija kot sprevržena zavest) do kompleksnejših proučevanj (Marx, Althusser). Za raziskavo o tem ali ima določena vsebina ideološko konotacijo ali ne, je poznavanje formiranja in delovanja ideologije krucialno. Nato bom nadaljeval s tipologijo nacionalizma, različnimi teoretskimi smermi, ki so znotraj tega koncepta prisotni. Spričo prve hipoteze bo sledilo poglavje o ideološkosti zgodovine. Na tem mestu bom proučil starejša in novejša dognanja o ideološkem formiranju zgodovine in jih utemeljil na podlagi že opravljenih raziskav različnih avtorjev (Lauraityte, Zajda, Zorn...). Sledilo bo proučevanje nacionalizma v učbenikih zgodovine v osnovni šoli v Sloveniji, empirični del naloge. Na podlagi enciklopedičnih in monografskih publikacij sem definiriral nacionalno pomembne dogodke in raziskal prezenco le teh v učbenikih različnih obdobj. Pri tem bom uporabil uvodoma omenjeno kritično analizo diskurza ter spoznanja iz prejšnjih poglavij. Poglavje bom skušal zaključiti z odgovorom na vprašanje, kateri tip nacionalizma prevladuje. Odgovor bom teoretsko utemeljil glede na tipologijo, ki jo bom predstavil v teoretičnem delu. V zaključku bom izpostavil ključna dognanja naloge ter z argumenti bodisi zavrnil bodisi sprejel postavljeni hipotezi. Ker ima vsako raziskovalno delo določene omejitve, bom le te posebej izpostavil in podal smernice bodočega proučevanja vselej aktualne problematike.

1 TEORIJA IDEOLOGIJE

1.1 IDEOLOGIJA V ČASOVNI PERSPEKTIVI

Simplificirana raziskovanja ideologije rezultirajo v entropiji teoretičnih okvirov. Najpogostejše ideologijo prezentirajo kot lažno ali popačeno zavest², kar mehničnemu umu zadosti potrebe po (s)poznanju dotičnega pojma. Ne smemo pa pozabiti, da je učenje o ideologiji del zgodovinskega spreminjanja. Če se ne spreminja osnovna bit, se nedvomno funkcija pojma, ki je podrejena družbeni dinamiki (Adorno in Horkheimer 1980, 168).

Adorno in Horkheimer (1980) poudarjata duhovni moment ideologije. Samostojnost duhovnih proizvodov in pogojenost njihovega osamosvajanja so sestavni del zgodovinskega razvoja družbe. So produkt družbe in imajo v njej posebno vlogo. Službujejo v imenu posebnih interesov (prav tam, 167). Iz interesnega področja so izvzeti fizični delavci, saj v svetu idej sodelujejo in so v njem privilegirani nefizikalci (prav tam).

1.1.1 Od Baconovih idolov do Marxovega sistema idej

Splošne razmere, ki so omogočile percepcijo ideologije kot lažne zavesti, so se oblikovale v 16. in 17. stoletju, na začetku pojava novoveške meščanske družbe. Proučevanje idolov poda nastavke moderni konceptiji ideologije (Mannheim 1978, 63). Baconovi antidogmatski spisi so naznanili boj proti »idolom« kolektivnih predsodkov, ki so obremenjevali človeštvo v tistem obdobju. On karakteritiza tip idolov, ki se jih mora duh osvoboditi. To so *idoli fori*, idoli masovne družbe. Pravi, da

² Sicer povezanost ideologije zavestno temelji na Heglovi fiziofiliji. V njegovem sistemu so ideje, misli, pojmi producirali, določali, obvladovali dejansko življenje ljudi, njihov materialni svet, njihove realne razmere. Dejanski svet je produkt idejnega sveta (Marx in Engels 1971, 12). Marksistična topika k temu dodaja, da napačna zavest in zavest samo dela napake, temveč je zavest, ki odslikava, reflektira odtujeni svet po meri odtujitve (Debenjak 1981, 155)

se ljudje medsebojno povezujejo z govorom, stvarjem daje ime razumevanje množice. Zato neprimerno podeljevanje imena strahotno moti duha ... Besede nad duhom grešijo nasilje in motijo vse kar obstaja (Bacon v Adorno in Horkheimer 1980, 168). Ugotovitev spada v kontekst začetkov razsvetljenstva. Prevaro namreč pripisuje človeku in ne splošnim okoliščinam. Posameznik je torej tisti, ki je nagnjen k zaslepljenosti po naravi in kot tak potrebuje nadvlado (prav tam).

Baconovo premišljeva o lažni zaveti nadgradita predstavnika razsvetljenstva, Helvetius in Holbach. Zagovarjala sta tezo, da predsodki, ki jih je Bacon pripisal ljudem, igrajo v družbeno političnem življenju pomembno vlogo. Služijo namreč ohranjanju nepravčnosti in preprečujejo vzpostavitev racionalne družbe. »Predsodki velikih so zakoni malih. /.../ Izkušnje nam kažejo, da se skoraj vsa vprašanja morale in politike rešujejo z močjo, ne umom. Če mišljenje vlada svetu, je oblast trajno v rokah tistega, ki vlada mišljenju«, trdi Helvetius (v Adorno in Horkheimer 1980, 169). Podobno pravi Holbach (prav tam): »Oblast na splošno vidi svoj interes v ohranjanju obstoječih idej. Moč perpetuira predsodke in napake, ki so videti nujni, da ohranjajo njeno oblast«. V obeh primerih je ideologija izpostavljena kot instrument mahinacije, ki jo poseduje vprična oblast. Helvetius pa je s tezo, da so »ideje nujne posledice družbe, v katerih živimo«, naredil pomemben premik k pojmovanju ideologije kot objektivne nujnosti in ne nekakšnega zla monstruma zarote.

Miselni motivi iz predzgodovine pojma ideologije so pripadali času, kjer ni bilo razvite industrijske družbe in kjer ni bilo moč slutiti, da je svobodo mogoče doseči z vzpostavitvijo formalne državljanske enakosti. Verjeli so, da je v redu zavest dovolj za dobro družbo. Toda, ni le takšna meščanska miselnost, ampak je tak smisel ideologije. Kot objektivno nujna in hkrati lažna zavest, kot prepletenost resnice in laži, ki se ravno toliko razlikuje od popolne resnice in čiste laži, ideologija propada. Če ne v moderni, pa zagotovo v razviti tržni ekonomiji. Zato, ker je ideologija opravičevanje. Predpostavlja problematizirano izkustvo in pravičnost, ki jo brani. Brez pravičnosti apologetskost ne bi bila mogoče. Kjer vladajo le odnosi moči, ideologije ni (Adorno in Horkheimer 1980, 173).

Ideologijo kot pojem konec osemnajstega stoletja uveljavi Destutt de Tracy. Zastopal je izrazito naravoslovno pozicijo. Menil je, da so posamezne ideje nastale kot del občutij, čustev. Obsodba in zavračanje lažne zvesti ga ne zadovoljita. Zvest je treba uskladiti z zakoni po kateri se le ta formira. Od tu naprej je samo korak do spoznanja, da je vsaka vsebina zavesti družbeno nujna (Adorno in Horkheimer 1980, 170). Vsebina zavesti percipira duhovne pojave, jih opisuje kot naraven predmet, mineral oziroma rastline. Znanost o idejah – ideologija – mora doseči raven gotovosti in točnosti kot matematika ali fizika in za vselej opravi z arbitrarnostjo in poljubnostjo mišljenja (prav tam).

Ne glede na očitni materializem diskurza, je šola ideologije ostala v prepričanju, da zavest determinira posameznika. Liberalno se je predpostavljalo harmonično ravnovesje družbenih sil, ki je vzpostavljeno, ko vsak deluje v skladu z lastnim interesom. Le ta je razumljen in posamezniku jasen. Tako je takrat v politični areni eksistiral pojem ideologije (Adorno in Horkheimer 1980, 171).

Navkljub spoznanju, da je ideologija konstitutivni element in reproducent vsake oblasti, je največji vladar tistega časa, Napoleon Bonaparte, ocenjeval, da so ideologi naredili več škode kot koristi. Mračnim metafizikom, kot jih je poimenoval, je pripisal vse nesreče, ki so doletele Francijo. Po njegovem prepričanju so bili oni tisti, ki so razglašali vstajo kot dolžnost ljudstva, ki so zavedli narod in ga razglasili za suverena za tisto, kar ni moglo izvajati, ki so zatrli svetost zakonov in jih namesto načel pravičnosti, naravnosti in meščanske pravne ureditve zakonov utemeljevali izključno na volji predstavnikov, ki zakonov niti poznali niso (Adorno in Horkheimer 1980, 172).

Analizo zavesti je vseskozi spremljal nek tehnično manipulativni moment. Poznavanje nastanka in porekla idej so ideologi prepustili strokovnjakom. Ideologi s svojimi elaborati omogočijo zakonodajalcem in vladarjem, da ohranjajo želeni red. Vse bolj prevladuje misel, da je moč z natančnim poznavanjem kemizma idej vladati

ljudem (Adorno in Horkheimer 1980, 172). Na ta način je bila utrjena pot h klasičnim proučevanjem ideologije.

V zgodnjih proučevanjih je bila predmet ideologije torej teorija idej. Marx petdeset let kasneje da pojmu povsem drugačen pomen. Ideologijo smatra kot sistem idej, predstav, ki vladajo nad duhom posameznika ali družbene skupine (Althusser 2000, 83). Nastanek ideologije je pojasnjen z delitvijo dela na umsko in izvrševalno delo. Ta delitev dela je formulirana sorodno z Aristotlovo mislijo, da je izvedenost gospodarja v tem, da zna zaukazati vsako delo, ki naj ga suženj opravi. Če se lahko znebi še tega posla in ga prepusti nadzorniku, naj se posveti državi in filozofiji (Debenjak 1981, 158). Duša naj torej vlada, telo pa se pokorava (prav tam). V ospredju je duhovna produkcija, ki temelji na delitvi dela na duhovno in fizično delo. Ideologija je nadzidava, ki se vzpenja na družbeno bazo (Lukšič in Pikalo 2007, 166). Hkrati poudari, da je zavest osveščena bit in bit ljudi je njihov dejanski življenjski prostor (Marx in Engels 1971, 25). Za vselej opravi z metafizično nravo zavesti (in ideologije), ko postavi tezo, da ne določa zavest življenja, marveč življenje določa zavest (prav tam). Podobno trdi Karl Mannheim v svojem delu »Ideologija in utopija« (1978, XX), ko pravi, da misel ni avtonomna, torej ne nastaja niti se ne razvija po svojih imanentnih zakonitostih, ampak se formira v tokovih politično zgodovinskega razvoja na podlagi družbenih okoliščin. Misel je povezana s politiko, z družbenim bitom in konkretnim zgodovinskim stanjem. Potrebno je poudariti, da Mannheim ne trdi, da ideje nastajajo kot nedvoumna posledica družbeno političnih okoliščin, ampak, da je odnos ideja : družba dvosmeren. Na ta način preseže do tedaj prevladujoče prepričanje o eklatantni nadvladi družbe in politike nad idejo.

1.1.2 Od Mannheimove dihotomije do destruktivizma totalitarizmov

Pojem ideologije izgublja pomen izkrivljene, napačne, lažne zavesti, ki ni odraz adekvatnih političnih okoliščin in zgodovinske situacije, v kateri je nastala ter nato izkrivljeno tolmači preteklost. Posebej tiste dele preteklosti, ki so v bližnji povezavi z

vpričnimi stanji in katerih ideologiziranje ima pomembno vlogo v ustvarjanju izkrivljene slike dotičnih stanj in mogoče prihodnosti (Mannheim 1978, XXI). V ospredju je struktura in vsebina misli, ki je družbeno in politično pogojena in ki jo lahko razumemo le, če upoštevamo njeno družbeno politično zgodovinsko genezo, hkrati pa poudarimo nerazdružno povezanost s kolektivnimi izkustvi, hotenji in oblikovanjem družbenih skupin (prav tam, XXIII). Ideologija ni več idejni instrumentarij za učvrščanje tradicionalnih oblik družbene dominacije in zablod, ki so se usidrale zahvaljujoč dolgotrajnemu vsiljevanju ob pomoči raznih oblik izvajanja in represije. Pojem ideologije s tem doživi gnoseološko nevtralizacijo (prav tam, XXI).

Mannheim (1978, XXII) poudarja dvojen pomen pojma ideologije. Loči partikularno in totalno ideologijo. Proučevanje ideologije kot partikularnega temelji na omejevanju oziroma usmerjanju na odkrivanje zavestnih laži in zavestnega prikrivanja evidentnih vsebin družbeno političnega življenja. Le te izzovejo družbeni in politični interesi skupine, v kateri nastajajo ideološka razumevanja. Fokus tovrstnega raziskovanja je raven psihološkosti in vprašanj motivov izkrivljanja.

Stališče totalne ideologije na drugi strani je, da je družbena pogojenost idej bistveno globlja. Družbene in politične okoliščine pogojujejo osnovno miselno strukturo. Osmišljajo strukturo zavesti na spontan način tako, da se njihovo delovanje subjektivno niti ne čuti. Primarno dejstvo se ne oblikuje s posredovanjem individualne zavesti, torej oblikovanjem zavestnih motivov iz katerih bi izšla posamezna spoznanja. Subjektivna zavest o družbeno politični pogojenosti mišljenja se lahko razvije le v posebnih zgodovinskih pogojih. Psihološka raven mišljenja je zgolj posredni moment instalacije (Mannheim 1978, XXII).

Bistveni prispevek Karla Mannheima k teoriji ideologije je njegovo razlikovanje med vrednostno nevtralnim pojmom ideologije in vrednostnim pojmom ideologije. Raziskovalec, ki zavzame vrednostno nevtralno pozicijo ideologije, se ne ukvarja z vprašanjem, katera stran ima prav. Najprej opazuje formo premikanja, genezo mogoče resnice v povezavi z družbeno političnim procesom (Mannheim 1978, 83–

84). Pomembne so okoliščine, ki so bile dosedaj spregledane, a so relevantne za odkritje resnice. V kolikor imamo prepričanje, da resnico posedujemo, zapiramo spekter širšega zapažanja. V ospredju ni relativizem (vrednostni pojem), ampak relacionizem, ne statičnost (vrednostni pojem), ampak dinamika. Topika proučevanja ideologije, ki je nevezana na vrednostne sodbe, je permanentni odnos vsakega spoznanja in osnovnih elementov v njem napram zgodovinskim eksistencialnim sistemom (prav tam, 86).

Max Weber in celotna pozitivistična sociologija so zavrli spoznavanje celovite strukture družbe in njen odnos do dela. Tako Weber kot Pareto nevtralizirata pojem ideologije s tem, ko jo omejita zgolj na proučevanje duha in predsodkov. Predvsem Pareto zastopa pozitivistično težnjo, da raziskovanje ideologije poteka po logično eksperimentalni meri in naravnoznanstvenemu modelu. Zanj veljajo zgolj dejstva. Odmika se od spoznavnokritične preokupacije Webra, a z njim kljub vsemu deli patos osvobajanja izpod okov vrednot. Pareto temelji na starih predsocioloških spoznanjih ideologij kot psihološke domene. Pomika jo v sfero privatnega, ko trdi, da je potrebno razlikovati med tistim kar človek misli in zase pravi, da je in tistim, kar dejansko je. Izvirni greh tovrstnega poskusa konceptualizacije je odsotnost uma. Politični liberalizem, ki v pojmu svobode misli insinuira določeno naklonjenost relativizmu, ko vsak misli kar hoče, ni bil naklonjen izrivanju pojma ideologije (Adorno in Horkheimer 1980, 176–178). Max Scheler leta 1926 skuša vzpostaviti nekakšno tipologijo ideologije. Skozi odnos višjega in nižjega razreda razvije shemo pojmov, ki so v skladu s percepcijo enega ali drugega razreda. Slabost sheme je odsotnost konkretne družbene strukture in sfere političnega ter način formiranja ideologije (Adorno in Horkheimer 1980, 179).

Družbeno in politično pogojena lažna zavest danes ni nek objektivni duh v smislu, da ni več slepa, anonimna ali izvzeta iz družbenega razvoja, ampak se družbi prilagaja. Le to poteka skozi različne medije (TV, radio, romantizirane biografije, časopise ...). Ustvarja se identifikacija množice z normami obnašanja, ki za kulturno industrijo stojijo ali jih ona zavestno propagira. Vsako nesoglasje je cenzurirano, konformizem

je očiten. Za uspešno ideološko infiltracijo se kulturna industrija kaže kot objektivni duh, ki se navezuje na antropološke tendence in jih potrjuje. Vse, kar temu ni skladno, zavrača (Adorno in Horkheimer 1980, 183). Ljudje se prilagajajo tistemu, kar je servirano v imenu realizma. Posamezniki se počutijo kot šahovske figure in se tako umirjajo. Ideologije delujejo kot teror ena proti drugi. V manjku nasprotne ideologije postajajo ideologije same sebe. Potreben je le majhen napor, da se zavrže ta vsemogočni in nični privid, a zdi se, da je ta napor ravno tisto, kar je najtežje storiti (Adorno in Horkheimer 1980, 184).

Pojem ideologija ima zavoljo destruktivizma totalitarizmov negativno konotacijo. Adorno in Horkheimer sta do tega zelo kritična. Menita, da je miselna dediščina totalitarizmov rezultat manipulacije in dejstva, da je ideologija v tem primeru čisto sredstvo dominacije. Nihče, niti njegovi propagandisti ne, niso pričakovali, da bodo ljudje vanj verjeli, ali ga smatrali kot resnega. Zdi se, da so teze totalitarizmov tako absurdne zato, da bi preverili v kaj vse lahko človek sploh verjame. Ko ideologijo zamenjajo ukazi o uradni potrditvi vizije sveta, je potrebno kritiko ideologije zamenjati za analizo *cui bono* (Adorno in Horkheimer 1980, 174). Ideologija je tako danes stanje zavesti in neozaveščenosti mase kot objektivnega duha in ne ljudski proizvod, ki takšno stanje imitira v še slabših oblikah. Ideologija v pravem smislu vlada tam, kjer obstajajo odnosi moči, ki so nevidni, posredovani in istočasno ublaženi (prav tam, 179).

1.2 ALTHUSSERJANSKI KONCEPT IDEOLOGIJE

Louis Althusser je avtor, ki je na podlagi zgodnejših proučevanj (Tracy, Bacon in posebej Marx) razvil najsistematičnejšo tipologijo ideologije občin družbeno političnih konstelacij. Izhajal je iz definicije ideologije kot sistema (ki ima svojo lastno logiko in strogost) predstav (podob, mitov, idej ali pojmov), ki obstoji v neki družbi in igra v njej neko zgodovinsko vlogo (Althusser 1980, 368). Ideologija je vez družbe, saj omogoča njeno eksistenco. Zato je organski del vsake družbene totalnosti.

Še več, videti je, da človeške družbe brez specifičnih formacij, sistemov, ki ji pravimo ideologija, ne morejo preživeti (prav tam). Povedano drugače, ideologija predstavlja pomembno kohezivno vez. Ustvari pogoje justificiranja vpričnih političnih in družbenih konstelacij, jih reproducira in s podajanjem legitimnosti formira javni red. Ni zabloda ali slučajen izrastek zgodovine. Ko priznamo njeno nujnost obstoja, lahko nanjo delujemo in jo spremenimo v instrument reflektiranega delovanja na Zgodovino (prav tam, 319).

Althusser je kritičen do predmarksovske problematike ideologije, ko le ta pripada območju zavesti. Trdi, da ima ideologija kaj malo opraviti z zavestjo. Nasprotno, je globoko nezavedna. Kot pojmi in predstave se vsiljuje v miselne strukture večine. Ta jih ne sprejme kot obliko zavesti, marveč kot predmet svojega sveta, kot sam svoj svet. Ljudje živijo svoja dejanja, ki jih v skladu s klasično tradicijo povezujemo s svobodo in z zavestjo, v ideologiji, prek ideologije in skozi ideologijo. Razmerje ljudi do sveta je sama ideologija (prav tam).

Realno razmerje se v ideologiji umesti v imaginarno razmerje. Le to izraža neko voljo, upanje, nostalgijo, kot pa opisuje realnost. Imaginarno naddoloča realno in obratno, kar omogoči dejavno ideologijo. Ljudje, ki ideologijo uporabljajo kot čisto sredstvo za delovanje, kot ozadje, se vanjo ujamejo. V trenutku te uporabe in domišljanja o njeni posesivizaciji, o gospodarnosti nad njo, jih ideologija zadane, vanjo se ujamejo (prav tam, 320).

1.2.1 O razredni družbi

Vladajoča ideologija je ideologija vladajočega razreda. Misli vladajočega razreda so vladajoče misli. Razred, ki je vladajoča politična in družbena moč, je hkrati vladajoča duhovna moč. Ta moč izvira iz razpolaganja produkcijskih sredstev, saj lastništvo le teh justficira uporabo sredstev za duhovno produkcijo. V mislih so potemtakem zajeta vladajoča materialna razmerja, ki en razred dvignejo v vladajoči razred (Marx

in Engels 1971, 57). Vladajoči razred proizvede mit v katerega mora verjeti in nato prepričati druge, da oni verjamejo vanj.

S tem se ustvari imaginarno razmerje do njenih realnih eksistenčnih pogojev, ki ji omogoča, da hkrati deluje nase (razvije pravno in moralno zavest ter pravne in moralne pogoje za ekonomski liberalizem) in na druge (»svobodne« eksploatirane delavce). Na ta način prevzame, izpolni in prenese svojo zgodovinsko vlogo (Althusser 1980, 321). Vsak razred, ki stopi na mesto vladajočega, je zato prisiljen prikazati svoj interes kot skupni interes. Svojim mislim, idejam mora vdihniti obliko občosti in jih prikazati kot edino umne, obče veljavne (Marx in Engels 1971, 59).

Bogata buržoazija v 18. stoletju torej proizvede ideologijo enakosti svobode in uma kot univerzalno, kot bi hotela v tisto univerzalnost zajeti prav tiste ljudi, ki jih bo osvobodila zgolj zato, da bi jih izkoriščala. Revežem ponujajo premišljene razlage, da bi jih prepričali naj živijo suženjstvo kot svobodo. Ideologija odigra pomembno razredno funkcijo; na eni strani služi rabi za vladavino nad izkoriščanim razredom, po drugi strani pa omogoči konstituiranje vladajočega razreda s tem, da le ta sprejme svoje doživeto razmerje do sveta kot realno in upravičeno (Althusser 1980, 320–321).

1.2.2 O koncu ideologije

Vprašanje o koncu ideologije se v literaturi pogosto pojavlja. Tudi Althusser se na podlagi zgoraj predstavljenega sprašuje, ali bodo ideologije v brezrazredni družbi izginile. Njegov odgovor je nedvoumen. Če bi bila edina funkcija ideologije v fabricioniranju ciničnega mita, potem ideologija izgine skupaj z razredi. Toda jasno je, da ideologijo potrebuje sleherna entiteta zato, da se ljudje oblikujejo, preoblikujejo in tako usposobijo, da ustrezajo zahtevam svojih eksistenčnih pogojev. »V razredni družbi je ideologija vez preko katere se razmerje ljudi do njihovih eksistenčnih pogojev uravnava v korist vladajočega razreda in element, kjer se ta razmerje uravnava. V brezrazredni družbi pa je ideologija vez preko katere se razmerje ljudi do

njihovih eksistenčnih pogojev doživlja v korist vseh ljudi in element v katerem se to razmerje doživlja v korist vseh ljudi» (Althusser 1980, 323). Teza o koncu ideologije se običajno pojavi v času krize bodisi levega bodisi desnega pola, ko se zdi, da se eden izmed njih bodisi zlije v drugega ali pa se drug drugemu tako zelo približata, da njuna meja postane praktično nevidna. Tezo v svojem delu zavrača tudi Bibič (1978), ko trdi, da so politični in ideološki antagonizmi v zrelih meščanskih demokracijah nezmanjšani, da je moč leveice v programih političnih strank velika, da so sindikalna gibanja še vedno pomemben akter v policy areni.

1.2.3 O reprodukciji produkcijskih razmerij

Naloga ideologije je reprodukcija produkcijskih razmerij. Teza danes sicer zveni nekoliko arhaično, saj sega v čas razrednih antagonizmov pred drugo polovico 20. stoletja, a je v času neoliberalnega kapitalističnega eksploatiranja še kako aktualna. Družbena in politična formacija namreč eksistira le do tedaj, ko je sposobna hkrati s produkcijo reproducirati njena produkcijska razmerja. Če povedano prevedemo v neoliberalni diskurz pravimo, da bo globalna družba preživela do tedaj, ko bo skozi ideološko materijo ustvarjala oziroma reproducirala ustrezne pogoje. Zatorej mora reproducirati produktivne sile in obstoječa reprodukcijska razmerja (Althusser 2000, 57). V tem krogotoku ima bistveno vlogo represivni aparat države, ki z nasiljem (fizičnim ali drugačnim) zagotavlja politične pogoje procesa in pogoje za delovanje ideoloških aparatov države (Althusser 2000, 76). Ideologija v reprodukciji produkcijskih razmerij eksistira kot substanca ohranjanja teh razmerij skozi zavest. Skladno z marksističnim diskurzom, ujetost v ideologijo onemogoča revolucionarno spremembo odtujenega sveta. Svoboda misli je namreč pogoj osvoboditve (Debenjak 1981, 156).

Sodobna kapitalistična produkcija zagotavlja reprodukcijo pogojev zunaj proizvodnje, v šolskih sistemih in drugih institucijah. Šola je tisti prostor, ki v imenu višjih ciljev, skoraj dobrotljivosti, v posameznika skozi lijak vliva pravila vedenja v procesih

delitve dela. Uči spretnosti, toda v oblikah, ki zagotavljajo podrejanje vladajoči ideologiji ali pa obvladovanju njenega prakticiranja. Na eni strani reproducira podrejanje vladajoči ideologiji (delovna sila), na drugi strani reproducira sposobnosti obvladovanja vladajoče ideologije (izvrševalci izkoriščanja in represije) (Althusser 2000, 60–61).

Marx in Engels (1971) produkcijo vežeta na vprašanje posameznikovega življenja. Produkcija (svojih življenjskih sredstev) je korak, ki je pogojen z njihovo (človeško) telesno organizacijo. V tem, ko ljudje proizvajajo (svoja življenjska sredstva), producirajo posredno svoje življenje samo.

1.2.4 O ideoloških aparatih države

Poenostavljeno bi lahko ideološke aparate države³ opredelili kot instrument afirmacije ideologije. Althusser (2000, 70) jih opredeljuje kot »določeno število realnosti, ki se neposrednemu opazovalcu kažejo kot posebne in specializirane institucije«. Le te generirajo sisteme idej in vrednot, ki jih posamezniki infiltrirajo v svoj pojmovni svet. Potrebno je poudariti, da ideološki aparati države niso izraz gospostva vladajoče ideologije, torej ideologije vladajočega razreda, temveč so mesto in sredstvo vladajoče ideologije. Ideološki aparati države konstruirajo mesto in ideološke pogoje za transformacijo produkcijskih razmerij (Pêcheux 1980, 105).

Med ideološke aparate države štejemo:

- verski IAD,
- šolski IAD,
- družinski IAD,
- pravni IAD,

³ Predhodnik pojma je Antonio Gramsci, ki je razvil misel, da država ni le represivni državni aparat, ampak zajema tudi institucije »občasne družbe«: cerkev, šole, sindikate (Althusser 2000, 70)

- politični IAD,
- sindikalni IAD,
- informacijski IAD,
- kulturni IAD (Althusser, 2000: 70 – 71).

V reproduciranju vpričnih stanj je najvišje na piedestalu pomembnosti IAD šola, ki je ta položaj pridobila od religije⁴. Skupaj z družinskim šolski IAD zgrabi neboljenega individuumu že v otroškem vrtcu in mu v obdobju največje ranljivosti z novimi in starimi metodami vtepa v glavo spretnosti, ki so ovite v formo vladajoče ideologije (Althusser 2000, 81).

Pomena šolskega aparata se je zavedal že Marx. Menil je, da uspeh revolucije zavisi tudi od »vzgoje vseh otrok od tistega trenutka, ko lahko žive brez prave materine nege v nacionalnih ustanovah in na nacionalne stroške« (Marx in Engels 1971, 557). Čimprejšnji padec otroka v institucije države je torej krucialnega pomena za razvoj in ohranitev kateregakoli političnega sistema. Stroški proračuna so v primerjavi z outputom vzgojno izobraževalnega procesa zgolj kolateralna škoda.

Jedro takega pozicioniranja šole je v ideološki formaciji percepcije, ki šolo predstavlja kot nekaj nevtralnega, kot nekaj, kjer ni ideologije (ne pozabimo: šola je laična). Še več, šola je prostor apolitičnega, nekakšen izven ideološki, če ne že nadideološki tvorum. Aspekt skrbno negujejo učitelji, ki s svojo predanostjo vzdržujejo in hranijo tisto ideološko predstavo o šoli, zaradi katere je za naše sodobnike šola prav tako »naravna« in nujno potrebna, kot je nekoč bila »naravna« in nujno potrebna ter dobrodelna cerkev (Althusser 2000, 83). Učitelji s spoštovanjem do »zavesti« in do »svobode« otrok ta istim otrokom pomagajo na poti k svobodi, moralnosti in odgovornosti odraslih ljudi (prav tam, 82). Če nekoliko parafriziram, nastopajo kot znanstveniki, ki morajo po vrhovnem kriteriju vzdrževanja obstoječega reda nastopati kot elitarni pedagog, ki vzgaja k vztrajanju v obstoječem redu

⁴ Avtoriteta religije jenja od renesanse dalje. Boga takrat zamenja garant pravice in resnice, to je kritični um (Debenjak 1981, 183).

(Debenjak 1981, 87). Tekom izobraževanja spotoma odpadajo skupine, opremljene z ideologijo, ki je ustrezna vlogi, ki jo bo opravljala v razredni družbi. Najprej odpadejo izkoriščenci z globoko razvito poklicno, državljansko, nacionalno in apolitično zavestjo. Pomembnejšo vlogo imajo agenti izkoriščanja, ki znajo razkazovati. Tu so še agenti represije sposobni ukazovati in doseči ubogljivost brez razpravljanja. Zadnji v verigi so poklici ideologi, ki znajo ravnati z zavestmi s spoštovanjem (Althusser 2000, 82).

Ideološki aparati države delujejo (predvsem) z ideologijo. V tem se razlikujejo od represivnega aparata države, ki je eden in deluje (predvsem) z represijo, tudi fizično prisilo. Pri tem je potrebno poudariti prisotnost ideologije v represivnem aparatu in represivnega v ideološkem aparatu. Tako ima naprimer šolski aparat države določene sankcije in metode, ki eliminirajo poskuse vsakršne deviacije (Althusser 2000, 70–74). Represivni aparat države je polje javnega, medtem ko so IAD polje privatnega. Razlikovanje je s stališča vladajoče ideologije nepomembno, pomembno je kako delujejo. Privatne institucije lahko namreč popolnoma ustrezno delujejo kot ideološki aparati države (Althusser 2000, 72).

1.2.5 Ideologija v štirih tezah

Louis Althusser je s svojimi nasledniki razvil način formiranja in funkcioniranja ideologije. Teze definirajo ideologijo kot transhistorični subjekt, ki skozi različne materialne prakse interpelirajo individuum v subjekte.

Ideologija nima zgodovine

Teza je izpeljava Marxovih misli, ki jih je le ta zapisal v »Nemški ideologiji«. Ideologija nima zgodovine, nima razvoja, temveč ljudi, ki razvijajo svojo materialno proizvodnjo in svoje materialno razmerje. S tem spreminjajo svoje mišljenje in proizvode le tega (Marx in Engels 1971, 25). Ideologijo razume kot čisto iluzijo,

sanje, torej kot nič. Vsa realnost je zunaj nje same. Ideologijo smatra kot imaginarno konstrukcijo, katere status je podoben predfreudovskemu teoretskemu statusu sanj (Althusser 2000, 85). Ideologija v »Nemški ideologiji« iz tega razloga nima zgodovine, saj je le ta zunaj nje same. Še več, kot del nezavednega, ki je večno, je nezgodovinska, torej vsezgodovinska (prav tam, 86).

Ideologija predstavlja imaginarno razmerje med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami

Svet okoli nas je produkt naših ideoloških predstav, transmisije imaginarnega v realno. Ideologije (moralna, pravna, politična, religiozna) niso nič drugega kot nazori, v kolikor jih ne živimo kot resnico (verjamemo v Moralo, Pravico, Legitimnost, Boga, ...) (Althusser 2000, 88). V ideologiji si ljudje v imaginarni obliki predstavljajo svoje realne eksistenčne razmere, njihov realni svet. Imaginarnost ima svoj vzrok: peščico ljudi, ki gospostvo in eksploatacijo utemeljujejo na ponarejeni predstavi o svetu, ki so si jo izmislili, da bi zaslužnili duh ljudi, ko obvladujejo njihovo domišljijo (Althusser 2000, 88–89).

Ideologija ima materialno eksistenco

Eksistenca idej in predstav, ki konstruirajo ideologijo, ni duhovna, temveč materialna (Althusser 2000, 91). Afirmacija idej, predstav, ideologije poteka skozi materiale prakse. Najprej je neposredno vpletena v materialno dejavnost in materialno občevanje ljudi, jezik dejanskega življenja (Marx in Engels 1971, 24). Subjekti, ki živijo v svetu ideoloških predstav in zanje (torej verjamejo, verujejo v Politiko, Moralo, Boga) delujejo v skladu s temi predstavami (hodijo k maši, klečijo, molijo, delajo pokoro) (Althusser 2000, 91). Tako dobijo (samo)potrditev ustreznega ravnanja, saj z vero v Subjekt tudi oni postanejo oziroma ostanejo subjekti. Ideologija ima materialno eksistenco v besedah, pomenih, stavkih. Smisel neke besede ne obstoji na sebi, ampak ga določajo ideološke pozicije, ki jih postavlja družbeno

zgodovinski proces. Pomeni se spreminjajo glede na položaj uporabnikov, v razmerju do ideoloških formacij, v katere se ti pomeni vpisujejo (Pêcheux 1980, 119).

Afirmacija ideologije ni fokusirana zgolj v formalnih političnih sistemih skozi organizirane obrede, pač pa tudi v povsem neformalnih okoljih domačega ognjišča. V povsem običajnih dogodkih petja pesmi ali zapečkarstvu rezultira moment ideološkega prepoznanja. Kajti, kot trdi Althusser (2000, 95), sleherna praksa je mogoča samo preko kakšne ideologije in v njej in sleherna ideologija je mogoče le prek subjekta in za subjekt. Povedano drugače, ideologija je dejanje subjektov kot središčnih elementov brez katerih ideologije pravzaprav sploh ni. Idej kot takih ni več (kot idealnih duhovnih eksistenc), saj je njihova eksistenca vpisana v dejanjih praks, urejenih z rituali, ki jih v zadnji instanci določa ideološki aparat (Althusser 2000, 94).

Therborn (1987) povezuje efektivnost delovanja ideologije in njeno materialno eksistenco z afirmacijami in sankcijami. Interpeliran subjekt v afirmatičnem ali vzpodbujevalnem praticiranju deluje v skladu z diktati ideološkega diskurza. Če tem diktatom nasprotuje ali jih spodbija, tvega izgubo premoženja. V skrajnih primerih celo življenja (prav tam, 50 – 51).

Ideologija interpelira individuume v subjekt

Teza razvija trditev, da je sleherna ideologija mogoča preko subjekta in za subjekte. Kategorija subjekta je konstitutivna za sleherno ideologijo samo kolikor je funkcija sleherne ideologije, da konkretne idividuume konsitutira v subjekte (Althusser 2000, 96). Ideologija vsiljuje (ne da bi bilo videti) evidence kot evidence, ki jih mi samo priznamo, prepoznamo in (naravno!) reagiramo, da vzkliknemo: »Da, saj to je res! Tako je!« (prav tam, 97). Ta evidenca prikriva, da je subjekt od nekdej individuum, interpeliran v subjekt. Prikriva, da ta izvira iz identifikacije, interpelacije subjekta, ki mu je tujost njegovega izvora vendarle nenavadno domača (Pêcheux 1980, 114). S samoprepoznavo v interpelaciji subjekt dobi potrditev, da je zares to za kar se z odzivom konstituira, to je subjekt v točno določenem, z ideologijo prežetem prostoru,

prostoru, ki ga je ideologija že vnaprej pripravila ravno zanj (Močnik 1999, 8). Vzpostavi se razmerje, nova oblika podrejenosti, ki obstaja kot popolnoma vidna oblika avtonomije (Pêcheux 1980, 117). Z drugimi besedami, delovanje ideologije nasploh kot interpelacije individuumov v subjekte se realizira s pomočjo kompleksa ideoloških formacij in slehernem subjektu dobavlja njegovo realnost kot sistem evidenc in dojetih, sprejetih ter prenešenih pomenov (Pêcheux 1980, 122). Iz tega sledi logični sklep, da ideološka formacija interpelacije konstituira subjekt na način, ki v pojmovni svet posameznika vstopijo kot naravna, že od nekdaj dana dejstva.

Kategorija individuum ne obstaja. Individuum je subjekt *a priori*. Že pred rojstvom otroka ideološki ritual veselega pričakovanja srečnega dogodka pripravi prostor ideološkega prepoznanja individuum v subjekt (Althusser 2000, 101). Z imenovanjem otrokovega imena in priimka še v fazi nosečnosti, subjekt zaznamujemo z osnovno materijo identitete. Nadalje ga indoktriniramo v religijo (bodisi etabelirano bodisi ateistično) in s prepustitvijo vkalupiranj osnovnih znanj, ki jih pridobiva v šoli (šolskem ideološkem aparatu) ubijemo vsakršno svobodo razvoja. S to določnostjo subjekt pozabi, da je že postavljen na neko mesto, saj s tem, ko je zmeraj že subjekt, pozabi na te določnosti, ki ga kot takega konstituira (Pêcheux 1980, 131). Interpelacija je zato vselej korelacija dveh subjektov: tistega, ki interpelira in tistega, ki je interpeliran (Lešnik 1997, 4). Zavrženje omenjenega dejstva, ideologija v interpelacijski funkciji usposablja in podreja subjekte na način, ki jih pripelje do spoznanj:

- kaj obstaja; ponuja odgovore na vprašanja kdo smo, kaj je svet, in s tem vzbudi čut za identiteto in izoblikovanje kaj je realno in dejansko,
- kaj je dobro in prav; s tem pridobimo norme, ki formirajo naše želje le v okviru teh norm,
- kaj je možno in nemožno; s tem pridobimo občutek za (ne)spremenljivost sveta in našega bivanja v njem (Therborn 1987, 32-33).

Ideologija nima zunanosti, hkrati pa (za znanost, za realnost) ni nič drugega kot zunanost. Kar se na videz dogaja zunaj ideologije (kot sem prej omenil »običajne« oblike delovanja), se v resnici dogaja v ideologiji. Kar se dogaja v ideologiji, je torej videti kot da se dogaja zunaj nje. Zato je jasno, da tisti, ki so v ideologiji, že po definiciji zase menijo, da so zunaj nje (Althusser 2000, 100).

2 O TEORIJI NACIONALIZMA

V akademskem svetu je nacionalizem predmet številnih razprav. Ena izmed dilem je, ali nacionalizem kot teorija in praksa izvira iz osemnajstega stoletja (Hobsbawm, Gellner, Brenilly) ali datira precej stoletij nazaj (Hastings). Še signifikantnejše so razprave o tem, ali se je nacionalizem razvil iz narodov (Giddens) ali se narod razvije iz nacionalizma (Gellner, Habsbawn). Tovrstne debate in razhajanja niso predmet mojega zanimanja, saj je za pričujoče delo pomembnejša umestitev nacionalizma v širši praktično teoretični okvir.

2.1 TEMELJNI KONCEPTI NACIONALIZMA

Nacionalizem ima dva pomena: kot teorija in kot praksa. Kot teorija nacionalizem izvira iz 19. stoletja. Izhaja iz prepričanja, da je posamezna etnična ali narodna tradicija unikat in jo je zato potrebno braniti za vsako ceno s kreiranjem ali ekspanzijo nacionalne države. Kot praksa je nacionalizem gibanje, ki mobilizira množice s ciljem formiranja države ali pospeševanja zasledovanja predvidenih državnih interesov. Afirmacijo tovrstnega nacionalizma sproži občutek ogroženosti bodisi zunaj bodisi v entiteti, kjer se narod nahaja. Vznik nacionalizma lahko sprožijo tudi imperialistične težnje močne države, četudi so le te običajno zavite v preobleko velikih (zunanjih) groženj ali krize (Hastings 1997, 4).

Na podlagi omenjenega uvidimo, da se v tem diskurzu izkazuje definiranje nacionalizma bodisi kot defenzivne sile bodisi kot ofenzivne, imperialistične sile, ki brani, glorificira ali ekspanzira meje držav. Nacionalizem potrebujejo tako sile, ki se borijo za politično, družbeno, ekonomsko in kulturno osvoboditev, kot tudi tiste, katerih cilj je zatiranje (Alter 1991, 221). Omenjeno eksplicitno kaže na formo konstituiranja naroda in posledično države. Hastings (1997, 13) izpostavi še pomen teritorija. Poudarja, da so se nekateri narodi razvili na določenem teritoriju in nato kot

narod (primeri Francozi), spet drugi so se najprej etnocentrično samodefinirali kot skupnost istega izvora, jezika in nato konstituirali državo.

Tako kot bog Janus ima tudi nacionalizem dva obraza. Njegov pozitivni doprinos je boj za državljanske pravice in demokracijo. Drugi obraz je njegovo pogubno kooptiranje s fašizmom in perpetuiranju vojne (Guibernau 1996, 45). V tovrstnih primerih Connor (v Conversi 2004, 2) predlaga uporabo pojma etnonacionalizem. Z njim označuje lojalnost depriviranemu narodu v državi in lojalnost etnični skupini države. Etnonacionalizem vključuje antiimigrantska čustva, ksenofobijo in rasizem.

O prihodnosti nacionalizma avtorji razmišljajo podobno kot o prihodnosti ideologije nasploh, saj implicirajo njegov konec. A doba nacionalizma se še zdaleč ni iztekla, saj je nacionalizem politična nujnost (četudi je pogost vir konfliktov med državami, nacionalizem vzdržuje mednarodno stabilnost), ki izhaja iz historične pozicije nekega naroda (mit o izbranosti naroda še ni izginil) in igra pomembno sociološko funkcijo identitete (združuje in kohezira) (Smith 1996, 153–157). Dokler bo obstajala sociološka in psihološka potreba po pripadnosti nečemu, dokler bodo narodi čutili konstantno ogroženost in eksploatiranost, vse do tedaj bo nacionalizem priročno orodje varovanja kulture (Guibernau 1996, 64).

2.1.1 Narod kot subjekt nacionalizma

Nacionalizem konstituira narod⁵. Le ta je skupnost, ki temelji na volji, prostovoljnosti, vdanosti, identifikaciji, lojalnosti in solidarnosti ter strahu, omejitvah in pritiskih (Gellner 1984, 54). Vzpostavlja homogenost skupnosti pri čemer ni enotnega stališča ali je homogenost rezultat delovanja nacionalizma (Kedouire) ali homogenost prebudi čustva nacionalizma (Gellner 1984, 38).

⁵ Narod večina avtorjev razume kot praktično kategorijo, ki ni država, niti etična skupnost, pač pa zamišljena politična skupnost, ki je vznikla na osnovi skupnega jezika, ozemlja, gospodarskega življenja in duhovnosti. Sam pojem narod je eden izmed najbolj begajočih izrazov v političnem diskurzu. Obstajajo različne definicije, nekateri avtorji (Tilly) so se raje osredotočili na državo (Smith 2005, 21–22).

Po moderni predstavi naroda je nacionalizem tvorec nacionalne identitete⁶. Le ta je forma diferenciacije skupin, ki poteka na podlagi atributov kot so historični teritorij, kolektivni historični miti in spomini, kultura množice, skupne pravice in dolžnosti, skupna ekonomska politika ter mobilnost članov družbe (Smith v Fawn 2004, 11).

»Jaz« naroda se konstituira skozi koncept avtentičnosti. Če naj bomo to, kar smo, moramo najti avtentične prvine bivanja in odstraniti nakopičene naplavine nekompatibilnih predstav. Iskanje tovrstnih prvin vodi k pojmovanju avtentičnosti kot izvora mita in porekla. Odgovor na vprašanje »kdo smo« je »od kod smo prišli« v času in prostoru, značaj je torej določen z izvorom (Smith 2005, 44). Zato nacionalisti narod opisujejo kot skupnost zgodovine in usode, bolj skupnost v kateri zgodovina zahteva in proizvaja posebno nacionalno usodo. Le ta je vedno veličastna, tako kot njena daljna preteklost, zares zlata preteklost, skrita izza krute sedanjosti in bo spet zasijala, ko bodo še nerojeni prerodili pravi duh naroda (Smith 2005, 46). Narod je potemtakem vedno znova nek končen evolucionist preteklosti, časa ko se začne konstituirati vrhunec minulega zgodenega. Ali kot pravi Renen (v Smith 2005, 54) »najlegitimnejši od vseh kultov je kult prednikov, kajti predniki so nas naredili take kot smo«. Smo torej le dediščina preteklosti v sedanjosti vpričnega trenutka. Tako nacionalizem formira tudi narod tam, kjer ga ni. Narod potrebuje neke obstoječe diferencirane temelje, na katerih sloni celotna ideja, četudi so ti temelji oziroma oznake negativni (Gellner v Smith 1998a, 115).

2.1.2 Etnija, nacija, narod

Diletantska raba pojmov ustvarja konceptualno zmedo. Zato v nadaljevanju poskušam izpostaviti jasne ločnice med pojmi etnija, nacija, narod.

⁶ Prvotno je identiteta pomenila istovetnost. Pripadniki ene skupine so pripadniki zato, ker se razlikujejo od druge, ki drugače jedo, se oblačijo in govorijo. Naša samodefinicija je vzpostavljena z nedefiniranjem nekoga drugega. V 18. stoletju je pojem nacionalni karakter ali nacionalna identiteta skupen številnim avtorjem. Tako je Rousseau poudaril, da je prvo pravilo, ki se ga moramo držati, pravilo nacionalnega karakterja. Imeti ga mora vsak narod, če ga nima, mu ga je potrebno najprej dodeliti (Smith 1998a 121–122).

Kovačič (v Smith 2005) skuša razliko med njimi pojasniti skozi evolucijo, kjer vsak pojem predstavlja nekaj več kot prejšnji. Ta nekaj več, ki loči etnijo od naroda, je v njegovem bistvu zahteva političnega subjekta po odcepitvi, po državotvornem statusu in določeni samoupravi ali po ustavnem priznanju manjšine. V tej zahtevi se etnija konstituira kot narod (prav tam, 216). Z drugimi besedami, narod je politično ozaveščena etnija oziroma etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti (Rizman 1991, 18). Rubikon od etnije do naroda je prečkan na mestu, ko narečje etnije postane jezik z obsežno živo literaturo (Hastings 1997, 12).

Povedano v diskurzu javno političnega delovanja, etnična politika je politika prizadevanja za enakovredno predstavnštvo in pravice etnične skupine znotraj danega političnega sistema. Sfera naroda in nacionalizma nastopi, ko skupine zahtevajo jurisdikcijo nad določenim ozemljem in samoupravo (Hearn 2006, 9).

Korak dlje je naredil Smith, ki izpostavlja politično afirmacijo kot ključ za percipiranje dotične skupnosti kot naroda. Ko etnija mobilizira in kanalizira nacionalistično gibanje, postane narod (Kovačič v Smith 2005, 216). Če sta koncepta etnije in naroda še sorodna v pomenih lastnega imena, mitov in preteklosti, se ločita pri vprašanjih kulture, domovine in ekonomije. Slednje imajo znotraj naroda pridih občosti in specifičnosti, medtem ko je etnija ohlapnejša (prav tam). Predstavlja skupino ljudi s skupno kulturno identiteto. Ena ali več etnij skupaj tvorijo narod, ki posesivizira ali terja pravico do politične identitete in avtonomije kot ljudstvo (Hastings 1997, 3). Zato v narodu iščemo historično kulturno skupnost s teritorijem, ki ga smatra za svojega in nad katerim terja določeno stopnjo avtonomnosti. Kulturna skupnost razvija samozavedanje ozemeljske in politične skupnosti, ki jo povezujejo skupne lastnosti in ne vertikalna državna avtoriteta (Hastings 1997, 25). Če so se Jugoslovani v 1970-ih brezkompromisno identificirali kot narod Jugoslovanov, so bili Hrvati, Srbi ali Slovenci le neke provincialne etnije. Danes je poudarek na nedotakljivosti narodne eksistence teh ljudstev (prav tam, 27).

Distinkcija med pojmom narod in nacija je polje političnosti, kjer je prvi termin definiran kot kulturni pojav, ki se vpisuje v politično polje, nacija pa je politični pojav, ki lahko sproža identitetne učinke. Narod je tako skupnost v polju kulture in identitete, nacija pa skupnost v polju politike. Kriteriji za vključevanje posameznikov v narodno skupnost izhajajo iz dejanskega ali zamišljenega skupnega porekla, kulture, ki so hkrati tudi povod za ekskluzivacijo. Po drugi strani pa pripadnost naciji temelji na državljanskih pravicah, ki so podeljene in objektivirane ne glede na identifikacijo s posamezno državo (Kovačič v Smith 2005, 221).

A sklepanje o tovrstni evolucijski mehaniki je napačno vsaj iz dveh razlogov. Ne samo, da popolnoma spregleda nacionalizem v že konstituiranih narodih, zanemarja tudi dano dejstvo, da v sodobnem svetu najdemo etnijo vzporedno z narodi ali znotraj njih (Smith 2005, 25).

Če Kovačič še relativno jasno krmari med množico pojmov, se je Rizman v lingvističnem labirintu popolnoma izgubil. Trdi, da razlikovanje med pojmom nacija in narod iz tuje literature ni popolnoma razvidno. Hkrati enači pojem nacije s pojmom države, spet drugič nacijo izenačuje z narodom (Rizman 1991, 15–16). Kakorkoli že, polju lingvističnih diskusij se na tem mestu izogibam, saj to ni osrednja topika pričujočega dela.

2.1.3 Definijsko območje nacionalizma

Teoretiki nacionalizma v svojih delih podajajo številne definicije in izpeljanke nacionalizma, ki bolj ali manj zajamejo celokupnost tega fenomena. Definicije so za proučevalca zanimive in pomembne le toliko, da v proučevanih tekstih prepozna različne oblike nastopa nacionalizma ter da proučevani primer uvrsti v katero izmed tipologij.

Najceloviteje je nacionalizem opredelil Smith (1998a, 117), ki je poudarjal raznolikost pomenov termina. Le ta lahko zajema:

- skupek procesov oblikovanja in obstajanja naroda ali nacionalnih držav,
- zavest o pripadnosti narodu,
- jezik in simboliko naroda in njegove vloge,
- ideologijo, vključujoč kulturno doktrino naroda in nacionalne zavesti,
- družbeno in politično gibanje za doseganje ciljev naroda in oblikovanja nacionalne zavesti.

Nato združi zadnja elementa in definira nacionalizem kot ideološko gibanje, katerega cilj je vzpostavitev in ohranitev avtonomije, edinosti in identitete v imenu populacije za katero njeni pripadniki menijo, da predstavlja stvaren ali potencialen narod (prav tam, 119).

Podobno sistematizacijo predlaga Jonathan Hearn (2006), ki je izpostavil naslednje variacije definicij:

- nacionalizem kot čustvo,
- nacionalizem kot identiteta (samoopredelitev naroda napram drugemu),
- nacionalizem kot družbeno gibanje narodov za doseganje ciljev,
- nacionalizem kot zgodovinski proces,
- nacionalizem kot ideologija (svet je sestavljen iz narodov, ki imajo pravico do samoodločbe).

Jürg Helbling (1997) na podlagi historičnih študij nacionalizma razlikuje Risorgimento nacionalizem in integralni nacionalizem. Cilj prvega je bodisi vzpostavitev nove nacionalne države (primer Sovjetske zveze) bodisi združitev etničnega prebivalstva v eno državo (primer Nemčije in Italije). Integralni nacionalizem pomeni defenzivno držo nacionalnih držav, ki ohranja etno narodnostno

homogenizacijo državnega prebivalstva in/ali narod mobilizira v primeru zunanjih ali notranjih groženj (prav tam, 226).

Glede na različni vlogi teritorija in etnije upoštevajoč situacijo, v kateri se konkretne skupnosti in gibanja nahajajo pred in po neodvisnosti, Smith (1998a, 132) loči:

a) teritorialni nacionalizem

- dejanja pred neodvisnostjo, katerih namen je uzurpirati vprično zunanjo oblast tujcev in staro kolonialno državo zamenja nova država – narod, to je takoimenovani antikolonialni nacionalizem,
- dejanja po neodvisnosti, katerih cilj je integrirati in povezati pogosto konfliktne etnične skupine v novo politično skupnost in tvorjenje nove teritorialne države, to je takoimenovani integracijski nacionalizem.

b) etnični nacionalizem

- dejanja pred neodvisnostjo, katerih cilj je odcepitev od večje politične skupnosti in tvorjenje nove etno države, to je takoimenovani secesionistični ali diasporični nacionalizem,
- dejanja po neodvisnosti, katerih koncept zaobsega širjenje preko nacionalnih meja z vključitvijo etnično sorodnih okolij, to je takoimenovani iredentistični ali pan nacionalizem.

Gornja tipologija ne ponuja izčrpnega sistema uvrščanja nacionalizmov. Izpostavlja pa nekatere dobro poznane nacionalizme kot so ekonomsko protekcionistični, integralni fašistični nacionalizem in rasni nacionalizem (prav tam). Za nas je posebej relevanten ekonomski nacionalizem. Določeni avtorji (Hobsbawm, Helbling) poudarjajo ekonomsko situacijo v Sovjetski zvezi in posebej Jugoslaviji kot temeljni generator separativističnih teženj etničnih skupin dotičnih entitet. Etnija namreč teži k

članstvu v državi, kjer predstavlja večino in kjer lahko kontrolira in monopolizira politične in ekonomske resurse (Helbling 1997, 232).

Guibernau (1996, 59) uvede razlikovanje med legitimno in nelegitimno državo, kjer vsaka izmed teh ločnic različno tolerira z nacionalizmom. Legitimna država je tista, ki korespondira z narodom. Nacionalizem se hrani s tradicijo in jo hkrati znova izumlja in preobrazí. Vznikne le takrat, ko je integriteta nacionalne države ogrožena. Justificiranje dnevno političnih tem zato poteka skozi diskurz državnega interesa. Okolnosti so povsem drugačne v neligitimni državi, kjer je več narodov. Med njimi prihaja do antagonizmov, ki v večini primerov rezultirajo v predominantosti enega naroda. Država zato skuša afirmirati skupno kulturo, simbole in vrednote ter implementirati program homogenizacije. Le tako lahko doseže nujno legitimnost (prav tam, 59–60).

Nacionalizme, ki vzniknejo v novo nastalih državah Jonathan Hearn (2006, 121–123) na podlagi obnašanj etnij razdeli v tri kategorije:

- nacionalizirani nacionalizem, kjer jedrni etno kulturni narod, ki je bil prej marginaliziran, skuša izkoristiti moč države za konsolidacijo lastništva države,
- domovinski nacionalizem, kjer dominantni narod nove države skuša zaščititi svoj narod v drugi (sosednji) državi,
- manjšinski nacionalizem, kjer marginalizirane skupine zahtevajo priznanje političnih in kulturnih pravic skupine s strani države.

Definiranje nacionalizma v ideološkem smislu kot sistema prepričanj o pripadnosti narodu, je bistveno zmanjšalo članstvo držav v evro atlantskih povezah. Zato Fawn (2004, 31) predlaga ločitev med državljskim nacionalizmom kot inkluzivni sili, ki jo te organizacije poudarjajo in manj zaželenim etničnim nacionalizmom, ki je ekskluziven. Kljub temu Smith (1996, 101) poudarja, da državljski nacionalizem ni niti približno tako tolerant in brez predsodkov kot se zdi. Ko narod smatramo kot

skupnost na ozemlju, kjer jih družijo skupen pravni okvir in delitev skupne kulture, nacionalizem skuša zediniti državljansko skupnost okoli skupnih mitov, simbolov in spominov s kulturno skupnostjo (prav tam, 111).

Pričujoče poglavje mnoštva definicij in izpeljank nacionalizma pa zaokrožam s tropartitno razmejitvijo, ki jo izpostavlja David Brown (2000). V skrajne točke triangulacijske sheme je postavil etnokulturni, državljanski in v diskurzu postmodernizma poimenovani multikulturalni nacionalizem. Vsak izmed njih ima različno videnje skupnosti. Tako državljanski nacionalizem ponuja pogled na skupnost kot entiteto enakih državljanov, etnokulturni pa kot skupnost, ki jih družijo preteklost in etnokulturna podobnost. Vizija multikulturalnega nacionalizma je skupnost, ki spoštuje in promovira kulturno avtonomijo in enak status vseh etničnih manjšin (Brown 2000, 126).

Etnokulturni nacionalizem Brown (2000, 51) podrobneje opredeljuje kot relativno arhaično, a še vedno prisotno realiteto, ki jo generira senzibilna družba na podlagi avtentičnosti. Legitimnost le te izhaja iz mitov preteklosti, posebej domovinskega mita in mita o skupnem izvoru. Nasproti omenjenemu konceptu postavi državljanski nacionalizem, kjer imaginarno skupnost naroda povezujejo premise javne kulture, način življenja, spoštovanje institucij države in teritorij (prav tam). Prav bivanje na določenem ozemlju in predanost državnim in civilnodružbenim institucijam perpetuirata značilen narodni karakter in državljansko kulturo, ne glede na raznolik izvor članov skupnosti (prav tam, 52). Družba enakovrednih državljanov se formira na podlagi pogodb, predanosti, lojalnosti in ljubezni (prav tam, 127). Ne glede na to, da Montserrat Guibernau (v Brown 2000, 55–56) trdi, da je etnokulturni nacionalizem neliberalen, ksenofobičen, ekskluziven in nasproten razsvetljenskim idealom, imata etnokulturni in državljanski nacionalizem skupen cilj. To je povezati individualne subjekte v imaginarno skupnost.

2.2 NACIONALIZEM KOT IDEOLOGIJA

Moderni nacionalizem kot ideologija izvira iz francoske revolucije. Nacionalizem po svoji manifestni naravi je drugačen od bolj znanih ideologij marksizma ali liberalizma. Je namreč ideologija, ki ima politični vpliv le, če je prezentirana skozi simplificirane oblike in vpeta v simbole in ceremonije (Fawn 2004, 11).

Doktrino nacionalizma sestavljajo temeljne postavke, ki zagotavljajo podlago in gonilno silo različnih nacionalističnih dejavnosti ter tudi simbolov in ustanov, ki izražajo idejo naroda:

- svet je razdeljen na narode in vsak od njih ima svoj značaj, svojo zgodovino in usodo,
- narod je edini vir politične moči,
- lojalnost naroda presega vse druge lojalnosti,
- vsak posameznik mora pripadati nekemu narodu, če naj bo svoboden,
- vsak narod zahteva popolno samoizražanje in avtonomijo,
- svetovni mir in pravičnost zahtevata svet avtonomnih narodov (Smith 2005, 36).

Nacionalizem je ideologija, ki postavlja narod v središče svojega zanimanja in poskuša prispevati k njegovi blaginji. Glavni cilji nacionalizma so nacionalna avtonomnost, nacionalna enotnost in nacionalna identiteta⁷ (Smith 2005, 19). Je sentiment, ki se navezuje na domovino, skupni jezik, ideale, vrednote in tradicije. Skupnost se identificira s simboli (zastava, glasba, pesem), ki jih ločujejo od drugih. Navezanost na te pomene kreira identiteto, ki poseduje moč mobilizacije ljudskih množic (Guibernau 1996, 43).

⁷ Nacionalno identiteto Smith (2005, 30) smatra kot nenehno reproduciranje in reinterpretiranje vzorcev, vrednot, simbolov, spominov, mitov in tradicij, ki tvorijo značilno dediščino narodov, in identificiranje posameznikov s temi vzorci, z dediščino in njenimi kulturnim prvinami. Je način življenja, ki ga dnevno živimo v svetu nacionalnih držav (Billig 2004, 69).

Nacionalizem daje narodu legitimnost. Kot ideologija, nacionalizem trdi, da je svet razdeljen na narode, ki ima vsak zase svoje karakteristike in usodo. Posameznikova prva lojalnost je lojalnost narodu. Narod je vir politične moči. Človek je lahko izpopolnjen in svoboden samo s pripadnostjo narodu. Vsak narod mora izraziti naravo svoje neodvisnosti. Svet miru in pravičnosti lahko gradijo le avtonomni narodi (Smith 1996, 55).

Walker Connor in Joshua Fishman (v Smith 2005, 93) poudarjata, da moramo v pojasnjevanju nacionalizma zaobjeti tudi značilnosti, ki so onkraj racionalne presoje. Prepričana sta, da narod temelji na občutljivih sorodstvenih vezeh neke daljne preteklosti. Združuje ga psihološka zveza, ki ga podzavestnemu prepričevanju pripadnikov loči od drugih. Hobsbawm (2007, 17) pojem nacionalizem uporablja podobno kot Gellner, ko pravi, da pomeni načelo po katerem se morata politična in nacionalna enota ujemati. Od tod pojem nacionalna država, ki *a priori* predvideva realizacijo načela en narod ena država⁸. V kolikor narod in nacionalna država ne sovpadata, je cilj nacionalne države stvaritev skupne kulture, simbolov in vrednot. Običajno proces privede do konvergence narodov v nacionalni državi (Guibernau 1996, 48).

Nacionalizem kot negativno konotiran pojem nekateri nadomeščajo z besedo patriotizem. Le ta je v 18. in 19. stoletju pomenil čustveno vdanost vladarju in kasneje narodu, pozneje pa so ga pomensko preoblikovali kot nasprotje nacionalizmu. Za razliko od nacionalizma patriotizem nikoli ni deloval kot agresivna politična sila (Alter 1991, 223). Patriotizem pomeni lojalnost do države, etnonacionalizem lojalnost do naroda (Connor 2004, 24).

Omenjeno razlikovanje v luči lojalnosti do države (patriotizem) ali naroda oziroma etnije (etnonacionalizem) izhaja iz semantične simplifikacije nacionalizma na raven

⁸Raba pojma nacionalna država kot država enega naroda je neustrezna. Podatki kažejo, da je tovrstnih eno narodnih držav – nacionalnih držav manj kot 10% (Rizman 1991, 16). Zato Hearn (2006, 9) predlaga uporabo pojma za opisovanje modernih močnih držav, ki skušajo povezati državljane skozi skupno identiteto. Le to opredeljujejo kot narodno, kljub etnični ali narodnostni raznolikosti.

separatističnih in secesionističnih idej. Billig (2004, 55) takšen redukcionizem zavrača. Trdi, da »naš« nacionalizem ni prezentiran kot nevarno iracionalen in tuj. »Naš« nacionalizem je patriotizem, koristen, nujen in pogost. Je izredno kritičen do Connorja, ki glorificira patriotizem, nacionalizem pa opisuje z besedami kot sta iracionalen in destruktiven. Še več, Billig (prav tam, 57–58) poudarja, da sta pojma nacionalizem in patriotizem lingvistična distinkta, a pomenska sinonima. Kot dokaz navede Kostermanovo in Feshbachovo študijo o občutjih Američanov o njihovi domovini. V ta namen sta avtorja razvila lestvici, ki pričata o patriotizmu in nacionalizmu. S faktorsko analizo sta ugotovila močno pozitivno korelacijo med obema pojavoma. Respondenti, ki so izražali patriotska čustva, so hkrati izražali tudi čustva, ki sta jih Kosterman in Feshbach opredelila kot »nacionalistična« čustva.

2.2.1 Banalni nacionalizem

Raziskovalci večinoma poudarjajo in proučujejo nacionalizem v narodno mešanih državah. Z izjemo Smitha in deloma Gellnerja ter posebno Ernesta Renana, ki je trdil, da je obstoj naroda vsakodnevni plebiscit, teoretiki nacionalizma slednjega semantično omejujejo na pojav, ko se narod bori za politično suverenost ali avtonomijo. S tem ga degradirajo na raven periferije in eksotike ter zanikajo njegovo eksistiranje v narodno homogenejših in razvitejših državah, njegovo rutinskost in pojavnost. Potemtakem bi lahko poenostavljeno sklepali, da je v Sloveniji nacionalizem odsoten, saj smo primerjalno gledano relativno narodno enovita država brez separatističnih zahtev drugih narodov in proučevanje le tega v tem kontekstu ne bi bilo smiselno.

A nacionalizem je vse navzoč pojav. Poleg prej omenjenih avtorjev je velik konceptualni preskok pomenilo delo Michaela Billiga »Banalni nacionalizem«. Zato mu na tem mestu posvečam posebno pozornost. Z vzpostavitvijo termina »banalni nacionalizem«, ki razširja definicijske meje nacionalizma, vztraja v pomenu nacionalizma kot ideološkem instrumentu, ki omogoča vsakdanjo reprodukcijo

nacionalnih držav. Banalni nacionalizem je banalni zato, ker nacionalizem ideološko funkcionira skozi vsakdanje prakse. V etabeliranih narodih kontinuirano plapolajo zastave in pomniki narodnosti, ki interpelirane z majhnimi stvarmi opominjajo na njihov položaj v svetu narodov (Billig 2004, 8). Ker narod ni konstrukt objektivnih kriterijev, ampak imaginarna skupnost (Gellner, Anderson, Giddens), nacionalizem vsebuje močno socialno psihološko dimenzijo (prav tam, 10). Elementi, kot na primer jezik, so videti kot naravna danost, kar kaže kako globoko so nacionalistični koncepti infiltrirani v vprični *common sense*. Znotraj te zavesti se narodi, nacionalna identiteta in nacionalna domovina prikazujejo kot naravno dejstvo (prav tam).

Billig (2004) uporablja analogijo nacionalizma z zastavami. V času boja za avtonomijo zastave vihrajo, nacionalizem je na vrhuncu manifestne realnosti. V času naravnosti vsakdanjika nacionalne države zastave mirujejo. Vsakdanjost nacionalizma, ki ni nič manj prisoten, je le latentnejši, zmotijo občasna paradiranja, nacionalni dnevi neodvisnosti in državnosti. Plapolanje zastav preneha. Metaforično plapolajo v naših »naravnih« opravilih doma, v službi, v šoli, v zgodovinskih učbenikih, okoljih, kjer se ustvarja in reproducira identiteta nekega naroda. S tem zapazimo nekaj o nas samih, globino in mehanizme naše identitete, vpete v dnevno rutino. Naše delo, s katerim potrjujemo vpričnost narodove prisotnosti in ki kreira naš »jaz« omogoča, da pozabimo na to, da nas banalne prakse spominjajo (Billig 2004, 175).

Na nacionalizem gledamo kot na onstranski tujek, ki ga pri »nas« ni moč zaslediti. Toda nacionalizem je prisoten povsod. Obsega vzorce verovanj in praks, ki reproducirajo svet – »naš« svet – kot svet nacionalnih držav. Ideologija omogoča obstoj držav (Billig 2004, 16).

Ideologija govori glas narave (Barthes v Billig, 2004). Vključuje načine obnašanja in prepričanj ter oblikuje svet kot naravno danost, kot nekaj kar je tukaj že od nekdaj. Tako ideološko infiltriranje sveta kot nekega naravnega okolja ljudem onemogoča videnje, da je naša okolica produkt zgodovinske izgradnje. Zato je potreba po

posedovanju narodnosti naravna potreba kot potreba pripadati in imeti skupno nacionalno identiteto. Prepričanje absorbira naš *common sense*, ki skrbi, da se identitete vselej spominjamo (Billig 2004, 37).

2.2.2 Kultura kot (re)producent nacionalizma

Nacionalizem je ideologija naroda in ne države (Smith 1998a, 120). Spričo tega dejstva je nacionalizem prvenstveno kulturna doktrina, ki formira in ohranja identiteto naroda. (Re)producira se spričo materialnega eksistiranja. Nacionalni simboli, običaji in ceremonije so najtrajnejši in najmočnejši sledovi nacionalizma. Narod se formira in ohranja skozi ritualna paradiranja, zastave, himne, prisege, vojne spomenike, narodno nošo in latentnejše oblike kot so narodni junaki, bajke, arhitekturni stili, pravni postopki. Vrline, ki jih slavi, so izključno in samo vrline nacionalnega jaza, a zločine, ki jih obsoja so zločini zoper ta jaz (Smith 1998a, 124–125).

Nacionalizem se načeloma ne razlikuje od ostalih ideologij, razen z eno izjemo. Poudarja kulturno zasnovo in reprezentacijo. Nacionalistične ideologije zahtevajo potopitev v kulturo naroda – ponovno odkrivanje njegove zgodovine (Smith 2005, 16). Nacionalistično gibanje se ne začne z zborovanji, izjavo ali oboroženim odporom, pač pa s pojavom književnih združenj, zgodovinskih raziskovanj in kulturnih revij (prav tam, 17). V sebi nosi ideal enotnosti kot nedeljivost naroda in apologiziranje izkoreninjenja razlik v imenu kulturne in politične homogenosti (Smith 1998a, 123).

V svetu držav je vsaka država izbrana kot je izbrana tudi kultura teh držav. Nacionalizem kot ideologija legitimira vsako kulturno konfiguracijo pozivajoč intelektualce, da nizko kulturo preobrazijo v visoko, ustno književno tradicijo v pisno. Tako je poskrbljeno za naše potomce. Če so bili nekoč narodi izbrani na podlagi njihovih božanstev, je danes ta podlaga ideologija, ki povzdiga, kar je edinstveno in individualno, preobrazujoč te enkratnosti v globalno sfero. Nekoč so bili narodi

izbrani zaradi svojih vrlin, danes so poklicani, da postanejo države zaradi svoje kulturne dediščine (Smith 1998a, 134–135).

Kultura omogoča dvig nacionalne zavesti. Slednjo dviguje majhna skupina intelektualcev z željo ohraniti ali obnoviti kulturo manjšine in njenega jezika. Ne glede na začetni prepad med majhno skupino in masovno množico, je to prvi korak k formiranju naroda (Guibernau 1996, 103). Toda narod ni zgolj kulturna entiteta, je tudi politična. Kulturni nacionalizem afirmira specifičnost nekega naroda ter ga oblikuje. Hkrati obstaja tudi državljanski nacionalizem, ki se v svoji egoistični obliki pretvori v šovinizem in se kaže v spopadih, ekonomskih vojnah ali celo totalnih vojnah (Artaud v Todorov 1991, 145). Kulturni nacionalizem vodi v univerzalizem, državljanski nacionalizem pa pomeni protiuniverzalistično izbiro (Todorov 1991, 146). Prenos fokusa človekove identitete na kulturo (nacionalizem) je posredovan z izobraženostjo in obsežnim formalnim izobraževalnim sistemom. Idiom nacionalizma zavajajoče pleše okrog sorodstva in očetovstva natanko takrat, ko sorodstvo in očetovstvo postaneta manj pomembna vira posameznikove identitete (Gellner 1991, 243). Ali drugače, izobraževalni sistem je tisti, ki transformira človekovo identiteto na kulturo in proizvaja ideologijo nacionalizma. Moderna država, ki je s svojimi ideološkimi aparati bistveno močnejša od tradicionalne predhodnice, je centralizirana in kot taka zahteva homogenizacijo, kar se posledično odraža v nacionalistični glorifikaciji svoje kulture (prav tam, 248). Ne gre za to, da nacionalizem vztraja pri homogenosti, pač pa je objektivna potreba po homogenosti tista, ki je v prid ali škodo nacionalizmu (prav tam, 255).

Nacionalizem je proces socialnega inženiringa. Vlogo duhovnega očeta nacionalizma in kulturne homogenizacije prevzame šolski aparat države. Monopoliziran sistem izobraževanja producira posameznike s skupnimi cilji in lojalnostmi, s katerimi ustvarja učinkovite in kohezivne skupnosti (Gellner v Gutierrez 1997, 165–167). Producira visoko kulturo in posledično homogen narod. Zato je večina vlad konec 19. stoletja kot svojo primarno dolžnost smatrala vzpostavitev masovnega edukacijskega procesa, ki temelji na obvezni participaciji, standardizaciji in hierarhičnosti kot

pogoju kreiranja učinkovite delovne sile in lojalnega, homogenega naroda (Smith 1996, 91).

Nenazadnje, v kulturi naroda ima posebej pomembno mesto religija. Le ta je esencialna tudi v nacionalizmu, saj ga oskrbuje s simboličnimi viri artikulacije nacionalističnih zahtev, ki definirajo narodne skupnosti in skozi religiozno opredeljenost ustvarjajo identitetne učinke. Religija opremlja nacionalizem z odločilnimi organizacijskimi strukturami in viri, ki jih prikrito kanalizira v zavest posameznika. Kooperativno delovanje religije in nacionalizma je zato v obojestranskem interesu (Hearn 2006, 227). Poenostavljeno povedano, nacionalizem lahko za uspešno zasledovanje ciljev izkoristi potencial religije. Ta potencial sestavljajo organizacijske, ideološke, materialne in kadrovske strukture. Pronicanje nacionalizma je skozi fasado religije lažje in učinkovitejše.

3 IDEOLOŠKOST ZGODOVINE

3.1 IDEOLOGIJA V ZGODOVINOPISJU

Citron (1991) zagovarja tezo, da je zgodovina pogled na preteklost in ne preteklost sama. Interpretacija preteklosti poteka skozi očala sedanjosti, skozi pojmovni aparat vprične vladajoče ideologije. Časovna distanca je zato pogosto tudi ideološka distanca. Interpretacija ima v krogotoku zgodovinopisja ključno vlogo v predstavitvi historičnega. Želja razvozlati skrivnost človeškega obstoja, želja po vladanju in strah pred prihodnostjo so le nekateri izmed razlogov zakaj razlagamo preteklost (Luthar v Koselleck 1999, 371). Pri tem so zgodovinarji s svojimi deli sestavni del družbene dinamike, ki historično interpretacijo podlega družbenim spremembam (prav tam).

Giambattistu Vico je v 18. stoletju naredil ključen preskok v miselnosti zgodovinopisja. Njegov pristop k interpretaciji preteklega je napovedal konec enotnosti človeške narave v vseh ljudstvih in časih, saj je zgodovino obravnaval kot počasen proces spreminjanja človeka (Luthar 1993, 33). Golo povzemanje virov je le še kronika, ki z interpretacijo postane zgodovina. V postopku interpretacije nas odločilno vodi naš sedanji interes oziroma stališče do sedanjega življenja (Burke v Luthar 1993, 43). Zato je zgodovinopisje in posledično šolska zgodovina vselej rezultat okolja in časa (Vodopivec 2003a, 7).

Zgodovina torej ni naravno dejstvo ne glede na to, da jo v tehnicističnem pogledu smatramo kot logično sosledje naravnih procesov. Ta osvetljiva organska zakonitost zgodovino afirmira kot enoten proces in omogoča bolje razumeti sedanjost. Zato se vse zgodovine pišejo s političnim motivom (Šentilja v Lukšič in Pikalo 2007, 106).

V vseideološkost zgodovine Kragh (1991) ni povsem prepričan. Trdi namreč, da dejstvo, da je zgodovina pisana s specifičnim motivom še ne pomeni, da je produkt slabe historiografije (prav tam, 108). Zgodovina postane ideološka tisti tren, ko so

dokumentarni viri popačeni, prezrti ali nesorazmerno alocirani z namenom ustrežanja sliki prevladujočega moralnega pogleda (prav tam)⁹.

Zgodovina je politični konsenz, ki legitimira realizacijo zastavljene smeri. Selekcija, interpretacija, razumevanje in občutenje dejstev se odvijajo s posredovanjem političnega konsenza. Odbiranja ne opravi zgodovina niti politična persona, pač pa je vedno izbira dobe, širših političnih konstitucij (Lukšič in Pikalo 2007, 16–17). Res je, da se en del zgodovine piše načrtno, ko vsako politično gibanje iz preteklosti obuja vrednote, ideje in ljudi, ki legitimirajo njegovo pozicijo v sedanjosti. Drugi del se piše po nareku dobe, ki ga generirajo razmerja med ljudmi, politični konsenz (prav tam, 15). Zato nas zgodovina skozi genezo preteklega pripelje do sedanjosti vpričnega trenutka, srečnega konca.

Vprašanje ideološkosti zgodovine je le del vprašanja odnosa med ideologijo in znanostjo nasploh. Pozitivizem s ključnim konceptom naravnosti ni odgovoril na nekatere krucialne izzive sedanjosti, kot je na primer vprašanje ekologije. Zato so prepričanja kritikov pristopa naravnosti o brisanju meje med znanostjo in ideologijo povsem na mestu. Še več, razmišljanja gredo celo v smer, kjer se tudi naravoslovje kot zadnji branik pozitivizma zlije z ideologijo (McLellan 1986, 65). Če v zavest priključimo teoretična spoznanja o ideologiji, ki sem jih izpostavil v prvem poglavju, lahko pričujočo tezo smatramo kot znanstveno relevantno. V diskurzu Levi - Straussa, v središču zanimanja ni kaj ljudje menijo o ideologiji, pač pa kako deluje ideologija v mislih teh ljudi, nezavedajoč se njene prisotnosti.

⁹ Kragh (1991) navaja številne primere, ki pričajo, kako določeno nacionalistično ideološko okolje vpliva na percepiranje zgodovine. Pomenljiv je primer francoskega fizika in matematika Emila Picarda, ki je v času nemško francoskega antagonizma leta 1916 napisal zgodovino znanosti, kjer je vse dobro v razvoju znanosti pripisal Francozom, slabo pa Nemcem. Podoben primer najdemo v delu fizika in Nobelovega nagrajenca, Nemca Phillipa Lenarda iz leta 1936, ki je razločil med arijskimi in židovskimi prispevki k znanosti. Ni presenečenje, da je pozitivne prispevke znanosti pripisal Arijem, Židje pa niso bili kaj več kot posnemovalci, celo tatovi idej nežidovskih avtorjev.

3.2 IDEOLOŠKOST ŠOLSKE ZGODOVINE

V procesu nastajanja učbenika poteka takoimenovana ideološka interpretacija preteklosti na dva načina. Prvi način je prisoten v fazi selekcije historiografskega materiala, kjer enim dogodkom neupravičeno namenimo posebno pozornost, spet druge popolnoma prezremo. Drugi način predstavlja obliko sporočila v učbenikih, kjer s specifičnim diskurzivnim momentom ustvarjamo ideološke učinke (Rozman 1989, 1241)¹⁰.

Selekcioniranje historiografskega materiala in redukcija le tega v zgodovinskih učbenikih je logična posledica dejstva, da zgodovina kot učni predmet črpa vsebine iz zgodovinske znanosti (Bernik Burja 2006, 85)¹¹. Bistveno manj logičen, a ideološko pomembnejši, je način izbora in umestitve določenih tem v učbenike. Kot trdi Zorn (1997, 285), vsako obdobje, ki predpiše nov učbenik, postavlja nove kriterije selekcioniranja. Tem bolj je vsebina reducirana tem bolj učbeniki funkcionirajo v ideološkem smislu. Pri tem je najpomembnejše, kaj je bilo z nekim namenom izpuščeno ali dodano in nima nobene zveze z realnimi zgodovinskimi dejstvi (prav tam).

Diskurzivni moment ustvarjanja ideoloških učinkov je bistveno bolj kompleksen. Ideologija namreč deluje skozi latentni nivo, skrito strukturo jezika (McLellan 1986, 69). Pisci učbenika posegajo v konstrukcijo pripovedi, saj morajo znanstveni jezik

¹⁰ Böröcz (2008) uporablja termin »beljenje zgodovine«. Z njim sintetizira pojma »prebeljenje« in »beli pogled na zgodovino«. S prvim označuje epistemološko nasilje, ki zgodovino spreminja z odstranjevanjem njenih elementov (preimenovanje cest, ulic, ustanov...) medtem, ko je »beli pogled na zgodovino« izraz za reinterpretacijo preteklosti v učbenikih zgodovine (prav tam, 170 - 173). Materializacija omenjenih procesov poteka skozi politični diskurz ustvarjanja moralnih bližnjic in reduciranjem moralne razdalje do idealizirane Evrope ter z identitetnimi trditvami, ki temeljijo na prevladi. V ihti za čimprejšnjo dosego »evropejstva« (globalne belosti) pa smo priča zanikanju moralne odgovornosti do teh privilegijev in konfrontacij do tistih, ki v ta idealiziran okvir ne sodijo (prav tam, 176 – 178).

¹¹ Luthar (v Koselleck 1999, 375) izpostavlja, da ima zgodovinska znanost pri predmetu svojega dela vedno na razpolago preveč (moderna zgodovina) ali premalo (antika) historičnega materiala. Kjer ga je premalo, je potrebno vrzel zapolniti z logičnim sklepanjem. Zato resnice pretekle realnosti ne smemo jemati kot nekaj objektivnega, fiksiranega in ločenega od jezika, temveč jo je treba dopisovati z novimi spoznanji (prav tam, 376).

zgodovinopisja pretvoriti v učencu razumljivo jezikovno formo, poleg tega pa uporabiti ustrezno terminologijo (Bernik Burja 2006, 87–88). S tem vrednotijo pomen preteklega in ustvarjajo ideološke implikacije, saj posredovana sporočila niso nikdar povsem nevtralna. Zato je skozi besedilo moč vzgajati državljane, četudi pisec ni imel tovrstnih namenov (Justin 2003, 124).

Funkcija šolske zgodovine je, da skozi očala preteklosti legitimira veljavne družbene prakse (Rozman 1989, 1246). V središče zanimanja šolska zgodovina že od nekdaj postavlja politično zgodovino, kar kaže na to, da je glavni cilj zgodovine vzgoja v političnem smislu. Naklonjenosti do države, oblasti, vzpodbujanje patriotizma in domovinskih čustev so učinki, ki jih znotraj ideološkega aparata države *par excellence* producira zgodovina (prav tam, 1243). Skozi izbranost dogodkov preteklosti nas pripelje do srečne sedanjosti ter skonstruira mit, ki je hvalnica vpričnemu statusu (prav tam, 1246). Materialno eksistenco mita običajno formirajo duhovi preteklosti, njihova imena, gesla in kostumi, da bi v stari častitljivi preobleki uprizorili nov prizor svetovne zgodovine (Marx v Lukšič in Pikalo 2007, 43).

3.3 VLOGA ZGODOVINE V IDEOLOGIJU NACIONALIZMA

Zgodovina igra v fazi konstruiranja in kasnejši reprodukciji nacionalizma ključno vlogo. Njena naloga je formiranje trdnih orientacijskih točk skozi topiko preteklosti, iskanja mitov in simbolov ter afirmacija in kultizacija v imenu prihodnosti naroda umrlih junakov. Interpeliran posameznik, predstavnik naroda, v topiki preteklosti doživi katarzo ideološkega prepoznanja v sedanjosti.

Pri izbiri podob preteklosti je zahtevana posebna previdnost. Ljudje, katerim so pripovedi in podobe naroda namenjene, morajo nanje gledati z naklonjenostjo, hkrati pa ljudstvu omogočiti, da lahko s svojimi kulturami prispevajo k procesu rekonstruiranja naroda (Smith 2005, 107). Diskurz historiografske sedanjosti mora zato biti enak diskurzu vpričnega zdravega razuma individuuma.

Pronicljivo je vlogo zgodovine v nacionalizmu orisala Suzanne Citron (1991). Na francoskem primeru je dokazovala, kako očitna je odsotnost spoznanja, da ima zgodovina neko »zgodovino«. Trdi, da se preteklost prenaša v preoblekah, ki se v različnih dobah razlikujejo: ideološki pečati, imaginarna obarvanost (prav tam, 193). Ker zgodovina opisuje »resnično« preteklost, je njena naloga in definicija biti pripoved o narodu. Vsako razumevanje preteklosti ima svoj čas nastanka, se navezuje na neko kulturo, na nek sistem predstav, na nek način dojemanja časa, prostora, izvora. Kot še izpostavi Citronova (prav tam) nobeno pisanje zgodovine ni nedolžno in od otroštva bi se morali učiti, da je zgodovina pogled na preteklost, ne pa sama preteklost.

V odnosu med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo gre za odnos reinerpretiranja. Svetniški sij preteklosti sedanjosti podeljuje legitimnost. Ponuja slavno ozadje sedanjosti, ki nima kaj praznovati (Hobsbawm 2007, 6–7). Intelektualci in voditelji bodočega naroda odkrivajo skupno, avtentično zgodovino. Proces odkrivanja je kontinuiran, saj za vsako generacijo izbirajo in reinterpreterirajo pomene teh procesov v okviru parametrov njihove etnične kulture. Odnos v teh primerih je manifestno ideološki, a kljub temu zmore mobilizirati veliko ljudi in jim infiltrirati občutek za kolektivni cilj v prid tega, kar čutijo do svoje lastne skupnosti (Smith 2005, 109).

Nacionalizem pa si ne pomaga zgolj s konstruiranjem in pogostim izmišljanjem preteklosti, ampak včasih uporabi ravno nasproten prijem brisanja in zanikanja tradicij. Pojav je najbolj viden v takoimenovanih državah postsocializma, kjer so menjavali imena ulic, cest, odstranjevali spomenike preteklosti in zahtevali obsodbo le te. Latentnejša oblika brisanja preteklosti so zgodovinski učbeniki, kjer so določene tematike vsebinsko in kvantitativno izrazito zreducirane (Kralj v Hobsbawm 2007, 260–261). Nacionalne zgodovine pričajo o življenju ljudi skozi čas – »naših« ljudi z »našim« načinom življenja in našo kulturo. Stereotipi lastnosti in temperamenta so mobilizirani, da povedo zgodbe o »naši« enkratnosti in »naši« skupni usodi (Wetherell in Potter v Billig 2004, 71).

Smith (2005) ločuje pojma etnozgodovina in zgodovina. Slednja se ukvarja z bolj ali manj nepristranskim proučevanjem preteklosti. Etnozgodovina označuje izročilo in spomine pripadnikov skupnosti in naše lastno odkrivanje avtentične preteklosti. Osredotoča se na junaštva in žrtvovanja, kjer je preteklost videti kot niz moralnih nauk in domišljijjskih podob, ki ilustrirajo identiteto, enkratnost. Izpostavlja teme kot so tvornosti in preroditve, svetosti in čaščenja, genealogije in tradicije (Smith 2005, 173). Smith (1996, 63) jo označuje tudi s pojmom mitozgodovina (mythistorie), ker poudarja elemente romantičnosti, heroizma in enkraten, za sedanjost vznemirljiv in čustveno intimni portret zgodovine neke skupnosti. Ta portret je del naše dediščine, zato ga moramo prenašati na naslednje rodove (prav tam).

Vsak narod ima svete lastnosti, na katerih temelji. Zgodovina izbira in prilagaja starejše motive in simbole ter jih rekonstruira. Te svete lastnosti so prepričanje v etnično izbranost, poslanstvo naroda, navezanost na sveto ozemlje, ki jo posvečajo svetniki, junaki in modreci, skupni spomini na zlato dobo, dobo materialnega duhovnega ali umetniškega sijaja ter kult slavnih mrtvih in njihovega junaškega samožrtvovanja v korist naroda in njegove usode (Smith 2005, 177–178).

Zatorej so nacionalne zgodovine pisane v obliki posebnih pripovedi, ki narodu podeljuje eksistencialno kontinuiteto. Temeljijo na osnovni matriki uresničujočega se projekta, projekta, ki je predstavljen kot kontinuiran večstoletni boj naših prednikov (Kralj v Hobsbawm 2007, 271).

Ideje bleščeče historiografske preteklosti naroda pronicajo v zavest posameznikov v obliki mitov. Mit je ena izmed pomembnih točk v nacionalizmu. Tesno je povezan z idejo nekega posvečenega poslanstva in daje vtis, da so vrednote naroda večvredne in poseben dar človeštvu (Nevitte in Tiryakian 1991, 275). Mit ne pomeni izmišljotine ali čiste fantastike. Miti, posebej politični, so sestavljeni iz zrna zgodovinskega dejstva s prirastki pretiravanj, idealizacije, prevračanj in prispodob. Politični miti so zgodbe, ki jih razume tudi večina odraslih in služijo kolektivnim potrebam v sedanjosti in prihodnosti (Smith 1996, 63). Predstavljajo način, kako človeške

skupine razlagajo in opredeljujejo svoj izvor, temelje bivanja ter svoj sistem morale in vrednot. V mitu prikazujemo zgodovino kot želimo, da bi bila in ne tako, ki se je zares zgodila (Vodopivec 2003a, 7).

V slovenski zgodovini prevladujejo miti o tisočletnem podložništvu naroda in Slovencih kot narodu kmetov. Po drugi svetovni vojni so skušali te mite nadomestiti s tezo o dokaj izjemni, občudovanja vredni upornosti slovenskega delavca in kmeta (Vodopivec 2003a, 8–10).

3.4 IDEOLOŠKOST ZGODOVINE: SLOVENSKA IZKUŠNJA

V nadaljevanju povzemam nekatere ugotovitve o prisotnosti ideologije v slovenskem zgodovinopisju ter empirična dognanja domačih in tujega avtorja o prostoru ideologije, ki ga le ta zaseda v učbenikih zgodovine pri nas.

3.4.1 Slovensko zgodovinopisje v 20. stoletju

Tudi slovensko zgodovinopisje je produkt aktualnih politično ideoloških konstelacij. Razvijati se je začelo od konca 19. stoletja dalje, od nastopa prve generacije slovenskih šolanih zgodovinarjev. Do tedaj je prevladovalo fantastično dokazovanje o zgodovinski vlogi Slovencev v stari zgodovini. Ob manjku znanja in virov preteklosti je obstajal resen dvom, če lahko tedanje vedenje sploh opredeljujemo kot zgodovino ali celo slovensko zgodovino (Luthar 1993, 152). Prva desetletja zgodovinopisja so ustvarila temelje nacionalni zgodovini s poudarkom na gospodarski in družbeni zgodovini. Kljub vsemu ne smemo spregledati ideoloških implikacij v sintagmah »obrata k ljudstvu«. Med obema vojnama je prevladovalo proučevanje srednjeveške zgodovine Slovencev in poudarjanje raziskovanja kulturne in agrarne zgodovine (prav tam, 154).

Povojno metodološko razpravo zgodovinopisja so zapolnili »pisoči nezgodovinarji slovenske komunistične partije« (Luthar 1993, 160). Le ti so nadaljevali ideologizacijo vede in predvojno subjektivno tolmačenje pretekle realnosti. Večino teoretičnih razmišljanj so podredili marksistični teoriji družbenega razvoja v okviru katere so bili zgodovinarji le poslušalci (prav tam, 162). Dela avtorjev (primer Borisa Zihlerla) kažejo vpetost misli v duh časa. Ne argumenti, pač pa vodilni diskurz opredeljuje pomembne dogodke, ki predstavljajo temelj slovenske zgodovine. Dogodki, ki jih marksistični diskurz uvršča na vrh piedestala, so bili razplojevanje kapitala, emancipacija slovenskega tlačana in kmeta ... Tovrstni prispevki, ki so vabili k diskusiji in polemiki, v kateri se naj marksizem uveljavlja na poti k svoji zmagi svojo moč, so bili inspiracija slovenskemu zgodovinopisju do 80-ih let 20. stoletja (prav tam, 163–167).

Politična zgodovina revolucij in ideoloških bojov je bila v ospredju vse do konca 80-ih let. Po tem obdobju je nastopilo obdobje zapolnjevanja vsebinske erozije z drugimi temami, ko s pričevanjem o vsakdanjem življenju minulega nastopi čas totalne zgodovine (Luthar 1993, 183–184).

3.4.2 Ideološkost učnih vsebin v učbenikih zgodovine pri nas

Slovenska zgodovina je po konstituiranju lastne države doživela katarzo ideološkega razčiščevanja. Kot bom z empiričnimi dognanji nekaterih raziskav pokazal v nadaljevanju, je zgodovinska praksa dvajsetega stoletja eksistirala kot izrazit politično ideološki monstrum. Pouk zgodovine se je zato v prvem desetletju samostojnosti skušal iztrgati iz dotičnega politično ideološkega primeža, ki je utesnjeval in omejeval šolsko zgodovino (Vodopivec 2003b, 38). Toda učitelji so se od kvazimarksističnih in komunističnih shem zatekli k historicističnemu in enostransko nacionalno (celo nacionalistično) obarvanemu obravnavanju zgodovinske snovi (prav tam).

Večina današnjih raziskav o ideološkosti zgodovine na Slovenskem je omejena s partikularnim pogledom na polpreteklo zgodovino Slovencev, saj avtorji *a priori* zavzamejo vrednostno pozicijo do ideologije komunizma. Njihovi izsledki zato rezultirajo v demonizaciji in razčiščevanju preteklega in glorifikaciji vpričnega. S tem zanikajo teoretike ideologije (Mannheim), ki trdijo, da je v proučevanju ideoloških implikacij potrebno zavzeti stališče ideologije kot vrednostno nevtralnega pojava. Ustvarjajo vtis, da je ideološkost zgodovine del naše preteklosti, sedanjost pa producira nekakšne nadideološke, izven ideološke prezentacije celotne zgodovine. Takšni pogledi so diletantski, saj služijo le karakteriziranju neke ideologije kot dobre oziroma slabe, nič pa ne povedo o sistemu produkcije in reprodukcije le te.

Wolfgang Höpken (2003) v svoji raziskavi ugotavlja nekatere skupne premise v pisanju novih zgodovinskih učbenikov v državah bivše Jugoslavije. Prvi proces je renacionaliziranost zgodovine, saj so učbeniki močno zmanjšali jugoslovanski vidik zgodovine. Prostor so zapolnili s »svojo« narodno zgodovino. Posebej izstopa primer Slovenije, ki je med preučevanimi državami najbolj zreducirala topiko jugoslovanstva, hkrati pa prostor zapolnila z evropsko in svetovno zgodovino (Höpken 2003, 145). Drugi proces je dejugoslavizacija, ponovno ovrednotenje in samodistanciranje od ideje jugoslovanstva, ko se iz zgodovinskih učbenikov briše vse kar bi utegnilo v spomin učencev priklicati Jugoslavijo (prav tam, 147). Tretja skupna poteza je takoimenovana detitoizacija. Učbeniki demistificirajo kult osebnosti Tita. Vendar to ne pomeni, da v novih učbenikih ni več prostora za kult osebnosti. Detitoizacija preprosto pomeni zamenjavo starih herojev za nove (prav tam, 149). Ne glede na to, da skušajo slovenski učbeniki pretekle in nedavne dogodke predstaviti in osvetliti z več strani, niso nič manj slovenocentrični (prav tam, 152).

Rozman (1989) in Zorn (1997) zagovarjata tezo ujetosti zgodovine v vladajoče idejno politične okvire skozi spodbujanje pozitivnih čustev do avtoritete vladajočih. Vsaka institucionalna sprememba v središče preteklega uvrsti sedanji vladajoči subjekt. Subjekt zgodovine v času Avstro Ogrske so razne dinastije in vladarji, ki zgodovino bolj ali manj ustvarjajo (Rozman 1989, 1248). Državo je poosebljal vladar (Zorn

1997, 289), kar je bilo spričo zgodovinopisja naravno dejstvo. Ta naravnost je veljala do propada cesarstva, ko nacionalni koncept zgodovine osredišči mistifikacija jugoslovanskega naroda (prav tam). Nacionalni faktor postane glavni ključ za razumevanje zgodovine, nacionalna zgodovina je v tridesetih letih glavni motiv ideološke interpretacije (Rozman 1989, 1251). V tedaj uporabljenih Popovičevih učbenikih najdemo zapise o »zgodovinskosti naroda«, o »pomembnosti naroda« in o »žrtvovanju naroda« (Zorn 1997, 289). Diskurz naroda po 2. svetovni vojni nadomesti diskurz partije s poudarjenimi antagonizmi med vladajočim razredom in proletariatom. Vse kar ni proletarsko, je izdajalsko. Topika večnega antagonizma dveh razredov prevladuje do konca 90-ih let. Sklepanje, da so učbeniki dandanes ideološko manj obremenjeni, bi bilo napačno, saj kot ugotavlja Zorn (1997), se ideologije vpričnega trenutka niti ne zavedamo.

Na področje apologiziranja vpričnega in demonizacije preteklega učbeniškega vpliva vladajoče ideologije, je v svojem delu posegla Verbič (2006). Na podlagi kvalitativnih in kvantitativnih primerjav učbenikov iz socialističnega in postsocialističnega obdobja Slovenije trdi, da je v obdobju do konca osemdesetih let preteklega stoletja prevladovalo izrazito črno belo risanje zgodenega v učbenikih zgodovine. Belo, pozitivno stran zastopajo liki partizanov, narodnoosvobodilni boj, socializem, partija, Tito. Na črni strani se pojavljajo takoimenovani sovražniki sistema kot so kapitalizem, Cerkev in narodni izdajalci (prav tam, 179). Kot še trdi, se črno belo slikanje koncem osemdesetih zlije v sivo, a preteklosti v učbenikih še vedno ne prikazujejo kot dejansko zgodene (poudarjajo se nerelevantne teme, mnogi dogodki so prezrti ...), pri tem pa pozabi, da je naša sodba o dejanskosti zgodenega rezultat sedanjih političnih konstelacij in produkt vladajoče ideologije.

Posebno pozornost nameni učiteljem, ki naj osvobojeni okov preteklega režima inkorporirajo vrednote civilne družbe in predstavljajo ideje demokratičnega izobraževanja (prav tam, 181). Glavni problem na poti dotičnega ideološkega prevrata predstavljajo učitelji, ki so produkt prejšnjega sistema. Pri njih je potrebno

izvesti eliminacijo preteklih stereotipov dejavnosti, razmišljanja in vedenja (prav tam). In jim infiltrirati ideologijo sedanjosti, bi dodali teoretiki ideologije.

Ideologizacija slovenskih učbenikov zgodovine se skozi zadnjih sto let udejanja predvsem v selekcioniranju historiografskega materiala (Bernik Burja 2006, 393). Na ta način izpostavimo dogodke, ki jih smatramo kot pomembne, pri čemer nas vodijo različni interesi, hotenja, vrednote. Selekcioniranje nujno vodi v poenostavljanje kompleksnega, kar le še povečuje ideološke učinke izbranih vsebin. V obdobju med vojnama so prevladovali zgodovinski dogodki srbskega naroda, kar je ustvarjalo vtis, da je le srbska zgodovina dovolj veličastna, da se jo zapiše v učbenike. Povojni učbeniki so izpostavljali nižje družbene sloje in revolucionarna dogajanja ter dogodke, ki so ustrezali marksistični topiki ustvarjanja brezrazrednih družb (prav tam). Ti učbeniki so dodatno ustvarjali ideološke učinke z značilno marksistično terminologijo z naslanjanjem na marksistični pogled na družbena dogajanja. Zdi se, da so sodobni učbeniki najmanj ideološko obremenjeni, a kot v skladu s teorijo ideologije ugotavlja Bernik Burja (prav tam, 394), je zasledovanje ideologije v obdobju »tuzdajšnosti« dokaj delikatno početje, saj ideologija funkcionira na način nevidnosti in nedostopnosti v vpričnem trenutku.

4 ŠOLSKI PREDMET ZGODOVINA KOT (RE)PRODUCENT NACIONALIZMA

4.1 NACIONALIZEM V UČNIH NAČRTIH

Učbeniki so pisani v skladu z učnimi načrti, ki jih sprejmejo organi šolske oblasti in pričajo, kakšen poudarek daje uradna oblast različnim temam. Zato v nadaljevanju izpostavljam ključne točke v učnih načrtih treh obdobj pri predmetu zgodovine.

Iz tridesetih let 20. stoletja je v Šolskem muzeju v Ljubljani ohranjen le Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v Kraljevni Jugoslaviji, ki nosi letnico 1932. Predpisalo ga je Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije. Zgodovino so učitelji poučevali v prvem, drugem in tretjem razredu višje narodne šole po tri ure tedensko. Učni načrt pozicionira zgodovino kot imanentno ideološki predmet, ki v osnovi reproducira nacionalizem. V njem je zapisano: »Smoter zgodovinskemu pouku je izobrazba dece za dobre člane naroda na ta način, da jih vpelje v narodno prošlost in razvoj kulturnih odnosov ter nalog sedanjosti. Zgodovina z narodnim jezikom in zemljepisjem domovine so učni predmeti za razvijanje nacionalne zavesti in ponosa; ti učni predmeti morajo biti središče vseh ostalih učnih predmetov in oziraje se na nje se morajo uporabljati ostali predmeti«. (prav tam, 9). Ne samo, da je zgodovina orodje za razvijanje nacionalne zavesti in ponosa, hkrati učence skozi tematike preteklosti pripravi na medsebojne odnose in naloge sedanjosti. In še: »Nacionalna skupina predmetov mora vzbuditi v učencih zavest o našem državnem in narodnem edinstvu, zavest o nedeljivi jugoslovnski naciji in jugoslovnski ideologiji vobče, v skladu z omenjenim paragrafom. /.../ V zgodovinski pouk se morajo posebno vnašati oni momenti, ki kažejo edinstvo naše preteklosti ter poudarjati oni, ki družijo, a ne razdvajajo vsa tri naša plemena« (prav tam, 9–10).

Gornji citati vsebujejo vse tri glavne sestavine oziroma cilje nacionalizma kot jih poudarja Smith (2005). To so nacionalna avtonomnost, nacionalna enotnost in nacionalna identiteta. Srbi, Hrvati in Slovenci tu niso narodi, ampak so plemena

enega naroda, jugoslovanskega. Pouk zgodovine mora nevtralizirati določene razlike med plemeni ter poudarjati skupne značilnosti. Razlike v preteklosti pomenijo disharmonijo enotnosti in edinosti mladega naroda. Pomenljivo je, da učni načrt med pomembne osebnosti jugoslovanskega naroda, ki si zaslužijo posebno pozornost pri pouku v množici hrvaških in srbskih izrecno omenja le dva Slovenca. To sta Valentin Vodnik in Primož Trubar.

Iz osemdesetih let je za pričujoče delo relevanten učni načrt, ki datira v leto 1983. Iz njega je razvidno, da sta predmetu zgodovina namenjeni le dve tedenski uri v 6., 7. in 8. razredu osnovne šole. Med naštevanjem vzgojno izobraževalnih smotrov in nalog, ki naj bi jih pri zgodovini spolnili učitelji in učenci, je poleg kvantitativno obsežne rabe pojma narod, značilna uporaba socialističnega diskurza. Tako je temeljna sporočilnost sestavka velik pomen vzgajanja pozitivnega odnosa do naroda in pridobitev socialističnega sistema. Na deklarativni ravni je vpadljiva naloga zgodovine kot »spoznavanja najpomembnejših dogodkov, pojavov in pojmov iz zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije in tiste svetovne zgodovine, ki je pogoj za umevanje domačega razvoja« (Predmetnik in učni načrt osnovne šole 1983, 241). Če k temu dodam še omembo spoštovanja človekovih pravic, je moč sklepati o relativni odprtosti zgodovine navzven. A zgodovina ostaja pomembna sila infiltracije narodne zavesti: »Učenci se vzgajajo v duhu narodne zavesti ter bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti za demokratične odnose v naši samoupravni socialistični družbi« (prav tam). Učni načrt pa poudarja tudi povezanost med relacijama narod in sistem, saj naj bi učenci ob »spoznavanju in vrednotenju zgodovine naših narodov in narodnosti poglobljali svojo ljubezen do domovine in utrjevali moralno pripravljenost za obrambo pridobitev samoupravne socialistične družbe« (prav tam). Narod in domovina sta v tem kontekstu izrazito personificirana, saj naj bi do teh subjektiviziranih objektov učenci gojili posebna čustva. Nadalje, iz citata je moč razbrati, da je zgodovina jugoslovanskega naroda percepirana izrazito pozitivno, saj naj bi ravno zaradi tega vrednotenja izražali ljubezen do domovine.

Sodobni učni načrt iz leta 2003 je del širše kurikularne prenove, ki je zajela slovensko osnovno šolo v začetku 90-ih let minulega stoletja. Bistvena tehnična novost, ki jo prinaša je poučevanje predmeta v štirih letih devetletnega obveznega šolanja, torej v 6., 7., 8., in 9. razredu. Snovalci načrta ohranjajo pomen zgodovine kot predmeta, ki je pomemben za izgradnjo nacionalne identitete. Hkrati perpetuirajo predstavo zgodovine kot orientacijske točke. V opredelitvi predmeta avtorji spomnijo, da »široko in raznovrstno področje zgodovinskega dogajanja v različnih dobah in bogate zgodovinske izkušnje prejšnjih generacij uvajajo učence v temeljno razumevanje življenja, dela, miselnosti in ustvarjalnosti v preteklosti, obenem pa pomenijo orientacijo za življenje v prihodnosti« (Učni načrt za zgodovino v devetletni osnovni šoli 2003, 5). Zato kot enega izmed ciljev navajajo, da »učenci ob spoznavanju slovenske zgodovine razvijajo zavest o narodni identiteti in državni pripadnosti« (prav tam, 6).

Za razliko od predhodnih sodobni učni načrt zajame tudi multikulturalno dimenzijo. Učenci naj bi pri predmetu »spoznavali in razvijali razumevanje in spoštovanje različnih kultur, ver, ras in skupnosti« (Učni načrt za zgodovino v devetletni osnovni šoli 2003, 6). A je pri tem evropocentričen. Že v naslednjem cilju je namreč zapisano, da »učenci pridobivajo vedenja o kulturni dediščini v splošnem in nacionalnem okviru in dojemljivost za evropske kulturne in civilizacijske življenjske vrednote« (prav tam). S tem preferira evropskost kot nek ideal, ki je nad ostalimi. Seveda smo mi zopet del te evropskosti. Evropske vrednote namreč eksistirajo kot željen cilj, kot vrednote za katere mora biti dojemljiv slovenski učenec. Ne katerekoli, ne tiste iz preteklosti, pač pa evropske.

Omenjeni učni načrt poudarja način, kako soditi dogodke iz preteklosti in s tem naredi pomemben kvalitativni preskok, ki ga je potrebno omeniti. Ko gledamo na zgodovino, jo moramo gledati z očali tistega časa. Zato so snovalci učnega načrta posebej poudarili, da je zelo pomembno, da učence navajamo na stališče, da preteklih dogajanj ne moremo vrednotiti z današnjimi očmi (izkušnjami in vedenji), ampak z

očmi tistega časa, v katerem so se dogajali določeni dogodki (Učni načrt za zgodovino v devetletni osnovni šoli 2003, 5).

4.2 NACIONALIZEM V UVODIH V UČBENIKIH ZGODOVINE

Van Dijk (2006) in Lauraityte (2005) izpostavljata uvod oziroma predgovor v učbenik kot primer semantične makrostrukture, kjer najdemo zametke ideološkega pozicioniranja. Običajno se ti zametki reproducirajo tekom naslednjih poglavij. Zaradi dotičnega ideološkega pomena uvodov oziroma predgovorov, sem bil v proučevanih učbenikih nanje še posebej pozoren.

V prvem učbeniku prvega obdobja lahko med drugim beremo: »Naš narod, kakor tudi ostali omenjeni evropski narodi, je postal zgodovinski narod v začetku srednjega veka. Čeprav naš narod številčno ni bil velik, je vendar pomembno sodeloval v zgodovini. /.../ Ko je koncem srednjega veka podlegel Turkom, je neprestano tekom novega veka obnavljal borbo proti Turkom za evropsko kulturo in za svobodo, dokler se mu ni posrečilo osvoboditi in zediniti se. Naš narod je mnogo žrtvoval, da bi se uresničili splošni človeški vzori svobode in narodne kulture. Zato našemu narodu pripada primerno mesto v svetovni zgodovini« (Popović 1934, 9). In še: »Ljudje, ki govorijo isti materinski jezik, tvorijo narod« (prav tam, 12).

Omenjena prezentacija položaja (jugoslovanskega) naroda v svetovni zgodovini reproducira nacionalizem v večih točkah. Najizrazitejša je pozitivna samoprezentacija. Avtor izpostavlja veličino naroda, ki ne izhaja iz številčnosti, ampak iz pomembnosti, ki ga le ta ima v evropskem prostoru. Prav poudarjanje evropskosti naroda producira signifikantne ideološke učinke. Lauraityte (2005, 78) namreč opozarja na problematičnost vrednostnih sodb, ki so posledica uporabe določene leksikalizacije¹². V danem kontekstu ta evropskost, katere del je »naš« narod, ustvarja polarizacijo

¹² Lauraityte (2005, 78) kot primer navaja prav uporabo pojma Evropa v nekem litvanskem učbeniku. Prepričana je, da ideološki diskurz z uporabo pojma Evropa, Evropejci, karakteriziran z izrazito pozitivno konotacijo, implicitno producira evropocentrično prepričanje o eminentnosti teh narodov (prav tam).

dveh skupin: evropske in neevropske. Prva je v učbeniku opredeljena kot pozitivna (uporaba pojma svobode in kulture), neevropska dimenzija pa kot negativna (ovira na poti do cilja). Še več, evropski prostor ima *de facto* svojega kontinuiranega sovražnika, to so Turki. Le ta je deklariran kot oponent evropske svobode in narodne kulture in ni del tega visoko civiliziranega prostora.

Avtor učbenika hkrati ustvarja tudi kult junaškega žrtvovanja, kot besedno zvezo uporabi Smith (2005). »Naš« narod se je žrtvoval za uresničitev vzorov (evropske) svobode in ščitil (evropsko) kulturo. »Oni«, Turki, so bariera na tej poti. Nenazadje, besedičenja o srednjeveškem izvoru našega naroda so s stališča nacionalizma vprašljiva, saj nekateri avtorji poudarjajo, da so narodi nastali šele v 18. stoletju. Prav tako je problematično enačenje naroda s skupnostjo enakega materinega jezika, saj s tem izključijo široko množico ljudi drugih jezikov. Pomenljivo je tudi, da smo kljub majhnosti (kot Jugoslovani, ne Slovenci) zaslužili pomembno mesto v svetovni zgodovini.

Tudi v drugih učbenikih iz istega obdobja je moč zaslediti izrazito pozitivno (samo)prezentacijo naših prednikov, starih Slovanov. V podpoglavju »Narodne lastnosti« je zapisano: »Stari Slovani so bili visoki, močni ljudje, rjave polti in rjavih las. Bili so vztrajni in so lahko prenašali vročino, mraz in pomanjkanje. Zelo so ljubili svobodo in niso trpeli nikakršne oblasti nad seboj. Celo svojih ujetnikov niso dolgo imeli v suženjstvu temveč so jim podarili svobodo. Bili so veščji in hrabri pri obrambi svoje zemlje v gozdovih in močvirjih, uporabljajoč pri tem razne bojne zvijače« (Popović 1935a, 8).

Sestavek z orisom veličine dejanj in lastnosti naših prednikov implicira inherentno akceptiranje navedenih karakternih značilnosti tuzdajšnjih. Iz navedenega opisa »naših« prednikov je moč narediti deducirano izpeljavo v sklepalnem procesu, ki bi torej bila, da če so bili veliki že »naši« predniki, inherentno posedujemo del te veličine tudi »mi«.

V topiki aktualnih političnih razmerij druge polovice 20. stoletja temu primerno sledi opis zgodovine v uvodu prvega učbenika iz drugega obdobja. V pojasnjevanje delitve večjih zgodovinskih obdobj vključi lastniška razmerja. Pri tem stopnjuje diskurz v kontinuiran porocel, ki nas pripelje iz mračne preteklosti do srečne sedanosti, ki jo soustvarja vprična generacija. Po sužnjelastniškem starem veku, fevdalnem srednjem veku in kapitalističnem novem veku, smo prišli do vpričnega atomskega veka, kjer že dve tretjini človeštva izgrajujeta socialistično družbo. Tudi mi spadamo med te ustvarjalce (Božič in Weber 1989, 6).

Ideološki moment v navedenem tekstu eksplicitno ustvarja zaimek »mi«, ki zopet ustvarja polarizacijo med »njimi« in »nami«, ki je, kot trdi Van Dijk (2004), značilno za ideologijo. Še več, poudarja da smo »mi« tisti, ki soustvarjamo pravičnejši in pravni red, red, ki bo nastopil po vsem mračnjaštvu preteklosti. Ustvarjajo se identitetni učinki, poistovetenje z idejo o družbi, kjer ni prostora za stratifikacijo, hkrati pa ekskluziviziramo tretjino čoveštva o katerih lahko implicitno sklepamo, da so ostali v vzorcih preživete neenakosti.

Uvodi v zgodovinske učbenike v tretjem obdobju so na ravni diskurza bistveno manj obremenjeni s poudarjanjem veličine »našega« naroda. Potrebno je izpostaviti, da sta oba proučevana učbenika v celoti uvod v zgodovino. Učenci šestega razreda spoznavajo splošne značilnosti predmeta, začetke v znanosti, načine življenja in pomen kulturne dediščine. V orisu preteklosti sicer zastopata izrazito etnocentrični pogled, saj izpostavljata predvsem dogodke in dosežke »naše« preteklosti. Na koncu obeh učbenikov je poglavje o kulturni dediščini. Le ta je ključna v reproduciranju nacionalizma, saj je, kot trdi Smith (1998a, 120), nacionalizem prvenstveno kulturna doktrina. Pomena kulturne dediščine se zavedata avtorja učbenika založbe DZS, ki šestošolcem v vednost poudarjata, da »priča o načinu življenja in delu naših prednikov. Bolj ko je ohranjena in več ko vemo o svoji preteklosti, lažje gledamo v prihodnost« (Rode in Tawitian 2004, 67). Eksplicitno povedano v diskurzu ideologije nacionalizma, bolj ko poznamo svojo (narodno) preteklost, več kot o njej vemo, saj se

moramo zavedati preteklosti in njenega pomena za »našo« identiteto, lažje nam bo v prihodnje.

V učbenikih tretjega obdobja ni več zapisov o veličini »našega« naroda kot je to bilo deklarirano v učbenikih prejšnjih obdobj. Besede so zamenjale slike, ki umeščene v okvir svetovne zgodovine pričajo o naši preteklosti. Tako Modrijanov učbenik ob bok egipčanskim monumentom uvršča najdbe Potočke zijalke, Gutenbergovi iznajdbi tiska papirnico v Vevčah, Petronasovima dvojčkoma v Maleziji Smeltovo stavbo v Ljubljani ... Če lahko za učbenike preteklih obdobj zatrdim, da predstavljajo predmet zanimanja kolektivne entitete – naroda, je sedaj v središču zanimanja posameznik. V učbeniku DZS je tako v podnaslovu zapisano, da »zgodovino ustvarjajo ljudje« (Rode in Tawitian 2004, 6). Taisti učbenik hkrati nadaljuje z reproduciranjem predstave zgodovine kot kontinuiranega procesa, ki rezultira v vpričnem trenutku. »S tem spoznavanjem zgodovine boste lažje razumeli tudi sedanjost« (prav tam).

4.3 (RE)PRODUKCIJA NACIONALIZMA V PREZENTACIJI IZBRANIH DOGODKOV

4.3.1 Karantanija

V zgodovinopisju danes

Nacionalni mit je vselej podrvžen raznim zgodovinskim špekulacijam, saj raziskovanje daljnih prednikov vzbuja domišljijo mnogih. Tudi slovansko ljudstvo, ki je nekoč živelo na ozemlju današnje Slovenije, ni nobena izjema. Luknjo v poznavanju zgodovine pred šestim stoletjem zapolnjujejo različne teorije. Po eni izmed njih, ki jo strokovna dela največkrat potrjujejo, se je slovansko ljudstvo tod naselilo v času preseljevanj po letu 500, a konec šestega stoletja pride sem še en val. Druga, manj verjetna, govori samo o selitvi konec šestega stoletja. V novejšem

obdobju številni ljubiteljski zgodovinarji zagovarjajo tezo o poselitvi že tisoč let pred našim štetjem, ko so na tem ozemlju živeli Veneti, ki naj bi bili predniki ljudstva iz konca šestega stoletja (Prunk 1998, 15).

Omenjenim ljudstvom so do leta 626 vladali Avari. V letih 626 – 630 se je iz upora zoper Avare razvila slovanska država Karantanija, ki je obsegala ozemlje današnje avstrijske Koroške in morda še današnjo štajersko Podravje. Zunaj njenih meja je ostal velik del današnje Slovenije, v prvi vrsti Posavje, ki ga je takrat pokrivalo ime Karniola (Ilustrirana zgodovina Slovencev 1999, 60). Sredi 7. stoletja se je enteta povezala s Samovo plemsko zvezo na Češkem in Moravskem (Prunk 1998, 17).

Karantanija je bila podvržena številnim napadom Avarcev, zato je prosila Bavarce za pomoč. Leta 745 v zameno prizna bavarsko nadoblast. Ko si Bavarce leta 788 podredijo Franki, Karantanci pridejo pod Franke, a do sodelovanja v uporuh Ljudevita Posavskega obdržijo notranjo samostojnost (Prunk 1998, 19).

O ohranjanju identitete Karantancev v frankovski entiteti in njihovem zgodovinskem pomenu zgodovinopisje nima enotnega mnjenja. (Prunk 1998, 20–21) izpostavlja pomen jezika, ki ga je ohranjalo kmečko prebivalstvo hkrati pa trdi, da je bilo ljudstvo v Karantaniji in Karnioli prepuščeno lastnemu razvoju, ki je pozneje pripeljal do oblikovanja Slovencev in Slovenije. Po drugi strani snovalci Ilustrirane zgodovine Slovencev (1999) prav tako izpostavljajo vpliv slovanskih selitev na jezikovno identiteto, ki jo ima to območje še danes. A poudarijo, da se z zgodnjo naselitvijo na začetku srednjega veka ni začela niti slovenska zgodovina niti zgodovina Slovencev (prav tam, 49).

V učbenikih

Nacionalne zgodovine so pisane v obliki pripovedi, ki narodu podeljuje eksistencialno kontinuiteto (Kralj v Hobsbawm 2007, 271). Ta kontinuiteta ima svoj konec v uresničitvi sena, ki rezultira v vpričnosti trenutka in nek začetek, ki ustvarja

vtis, da je uresničitev taistega sena del projekta s koreninami v daljni preteklosti. Konstruira se nacionalni mit, mit Karantanije. Ta mit je počelo vsega in rezultira v današnjosti ter kaže prihodnost.

Med proučevanimi učbeniki obstajajo velike razlike v poimenovanju ljudstva, ki je v 6. stoletju naselilo ozemlje današnje Slovenije. V sodobnem Modrijanovem učbeniku avtorica konsistentno uporablja pojem Slovani oziroma Alpski Slovani ter jih eksplicitno nikdar ne zamenja s pojmom Slovenci. Tovrstni *lapsus lingua* vztrajno ponavljata pisca učbenikov iz prvega in drugega obdobja. Uporaba pojma Slovenec v kontekstu dogajanj zgodnjega srednjega veka je neumestna, saj v tistem času Slovencev niti ni bilo. Iz tovrstne manifestne vsebine bralec izpelje sklep o bivanju Slovencev v neki daljni preteklosti. Bralec je interpeliran kot subjekt, a ne kot individuum, pač pa kot del nekega historičnega naroda.

Drugi učbenik iz prvega obdobja Karantaniji namenja ohlapno faktografsko pozornost. Avtor trdi, da so bili Slovenci pod avarsko oblastjo do osvoboditve prvega slovenskega kralja Sama leta 623 (Popović 1935a, 18). Pri tem ne odgovori na vprašanje, kdaj so se pravzaprav ti Slovenci sploh naselili na to območje. Na ta način ustvarja vtis, kot da je ta narod tu že od nekdaj. Zopet poudarjam problematiziranje rabe pojma Slovenec. Še več, oseba, ki je osvobodil Slovence, je poimenovan kot prvi slovenski kralj, Samo.

Prvi učbenik iz drugega obdobja priča o 6. stoletju kot času prvih naseljevanj Slovanov s severa in vzhoda, torej le nekaj desetletij pred Samom. Le ta Karantanije ni osvobodil, pač pa pod veliko plemensko zvezo združil Slované od Baltika do Jadrana z namenom obrambe pred Obri. Proučevani učbenik reproducira nacionalni mit z uporabo diskurza, ko Karantanijo označuje kot »domovino naših prednikov«, »prednikov slovenskega ljudstva« (Božič in Weber 1989, 81).

To so bila zlata leta naše preteklosti, saj se je naseljeno ozemlje razprostiralo na bistveno večjem območju kot današnja država. »V 9. st. je merilo kakih 70 tisoč

kvadratnih kilometrov. Danes pa živimo Slovenci le še na kakih 24 tisoč kvadratnih kilometrih, od tega v SR Sloveniji na nekaj več kot 20 tisoč kvadratnih kilometrov« (Božič in Weber 1989, 81). Povzetek zgornje misli bi bil, da smo nekdaj Slovenci živeli na več kot trikrat večjem ozemlju kot danes. Četudi je Karantanija obsegala bistveno manjši del v danem kontekstu učenec posledično sklepa o famoznosti te entitete.

Karantanija je ostala neodvisna kneževina do sredine 8. stoletja, ko se je zavoljo obrambe pred Obri povezala z Bavarci. Ker so le ti priznavali frankovsko nadoblast, je prišla Karantanija pod Frankovski vpliv, a je ohranila notrajno samostojnost (Božič in Weber 1989, 81–89). Skupna entiteta Slovencev je bila torej že na samem začetku samostojna. S tovrstnim diskurzom avtorja naturalizirata obstoječe stanje danes. Povedano v diskurzu ideologije, naravno je, da smo se Slovenci konec devetdesetih let prejšnjega stoletja pričeli boriti za samostojnost, saj smo to v neki dobi samega začetka že bili. Slovenska samostojnost je realiteta, ki ima svoje korenine že v daljni preteklosti. A Slovenci smo samostojnost izgubili v 9. stoletju, tedaj ko smo živeli na ozemlju 70 tisoč kvadratnih kilometrov (Božič in Weber 1989, 81), tedaj ko smo se z Ljudevitom Posavskim skupaj uprli proti Frankom. In izgubili. Frankovski kralj je začel deliti zemljo frankovskim fevdalcem, poleg ozemlja pa so Slovenci izgubili samostojnost za dolga stoletja (prav tam, 85). »Zgodovina slovenskega kmeta je bila nadaljnih 1000 let predvsem zgodovina slovenskih kmetov - podložnikov« (prav tam, 86). Stavek, ki je v učbeniku posebej poudarjen, reproducira mit o Slovencih kot narodu podložnikov in kmetov (Vodopivec 2003a, 8–10). Toda Slovenci nismo sami krivi za izgubo samostojnosti. V vprašanju¹³ na koncu poglavja avtor ustvarja vtis, da so posledično krivi »oni«, Hrvati, saj smo »mi« sodelovali v »njihovem« uporu.

Sodobni učbeniki negujejo mit Karantanije, četudi na bistveno latentnejši način kot zgoraj predstavljeni. Kneževina ohranja prvinskost naše daljne preteklosti. V Modrijanovem učbeniku je Karantanija označena kot »prva država alpskih Slovanov« (Mervic Simonič 2003, 152), ki ji avtorica sicer namenja malo pozornosti. Kljub

¹³ Vprašanje se glasi: Kakšne so bile posledice sodelovanja Slovencev v uporu panonskih Hrvatov?

temu jo uvrsti v širši okvir poglavja »Naši predniki v srednjem veku«. V njem poudarja velik obseg ozemlja, ki so ga naselili naši predniki (70.000 kvadratnih kilometrov) (prav tam, 146). V nadaljevanju skladno s sodobnim zgodovinopisjem navede, da se je poleg Karantanije oblikovala še ena plemenska tvorba, kneževina Karniola (prav tam, 153).

Semantično oznako naši predniki avtorja učbenika založbe DZS zamenjata s pojmom slovenski predniki. Ohlapno nizanje faktografije o kneževinah slovenskih prednikov se prične s podatkom, da so bili »alpski Slovani ob prihodu v novo domovino podrejeni Obrom, ki so jih izkoriščali v vojni in miru« (Janša Zorn in Mihelič 2005, 90). Karantanijo opredeljujeta kot južni del Samove plemenske zveze, ki so jo imeli v rokah slovenski predniki in iz katere v drugi polovici 7. stoletja nastane Karantanija (prav tam). Poleg Karantanije avtorja izpostavljata še Karniolo kot južno sosedo Karantanije, o kateri je le malo znanega, in je zajemala območje južno od Karavank z osrednjim delom v Posavju (prav tam, 91). Popolnoma izven konteksta pa izveni omemba Spodnje Panonije kot entitete vzhodno od Karantanije, katere prebivalci so govorili soroden jezik kot naši predniki. Karantanija v učbenikih tretjega obdobja izgubi ekskluzivnost primarnosti slovenskega naroda, teritorija *per se*, kjer je bilo edino ozemlje na katerem so živeli naši predniki. A usodo tega teritorija je za nekaj stoletij zapečatil frankovski vladar, ki je kot je zapisano, uporno deželo razdelil med svoje pomočnike, nekdanji svobodni prebivalci Karantanije in Karniole pa so postali podložni kmetje (prav tam).

Diskurz tretjega obdobja se torej razlikuje od diskurza prvega in drugega obdobja. Oris zgodovine Karantanije v prvem in drugem obdobju je z uporabo pojma Slovenci prezentiran kot slovenska zgodovina. Takšno predstavljanje nacionalne zgodovine ima po mnenju Lauraityte (2005, 75) izrazito etnocentrično percepiranje zgodenega. Po drugi strani sodobni učbeniki presežejo etnocentrizem z multikulturalno percepcijo, ko zgodovino Karantanije slikajo kot zgodovino teritorija, kjer danes živimo Slovenci. Povedano drugače, nacionalna zgodovina, ki je prezentirana kot zgodovina naroda, je izrazito etnocentrična. Etnocentričnost v učbenikih preseže

multikulturalna percepcija s smatranjem zgodovine naroda kot zgodovino teritorija, kjer ta narod danes biva (Lauraityte 2005, 75). Slovenska zgodovina v etnocentrični perspektivi je zgodovina slovenskega naroda, medtem ko je to v multikulturni perspektivi zgodovina teritorija današnje Slovenije.

4.3.2 Kmečki upori na Slovenskem

V zgodovinopisju danes

Na slovenskem ozemlju so bili tekom srednjega in novega veka številni kmečki upori. Literatura in večina učbenikov izpostavlja le tri največje: koroški kmečki upor 1478, slovenski kmečki upor 1515 in hrvaško – slovenski kmečki upor 1572 – 73. Razlogi zanje so izvirali iz težkega gmotnega položaja kmečkega prebivalstva, ki so ga oteževale vedno nove in nove zahteve fevdalne gospode. Posebej pomemben je hrvaško slovenski kmečki upor, saj so poleg standardnih zahtev po zmanjševanju bremen, kmetje sestavili obširen politični program. Zahtevali so eliminacijo fevdalnega reda, prevzem skrbi za mejo ter mitninsko in carinsko prostost za kmečko trgovino (Prunk 1998, 39).

Za generiranje nacionalne zavesti je v ospredju slovenski kmečki upor, saj so za njim ostale prve besede v sloveščini. V nemški pesmi vojaških najemnikov iz leta 1515 so se ponavljale besede »Stara prauda« in »leukhup, leukhup uboga gmaina« (Ilustrirana zgodovina Slovencev 1999, 143). Sicer motiv kmečkih uporov ne figurira kot tema posebnega pomena za narod kot tak, niti ne vnaša kakršnokoli pozitivno konotacijo oziroma prispevek slovenstvu nasploh. V sebi nosi zgolj sporočilo boja podložnikov proti gospostvu fevdalcev. Zato je način slikanja tematike v enem izmed učbenikov zgodovine za raziskovalca izredno zanimiv.

V učbenikih

Učbeniki namenjajo izbrani tematiki zelo različno pozornost. Njihov skupni imenovalec so razlogi, ki so pripeljali do kmečkih uporov. To so bili predvsem večje dajatve, tlaka in Turki. Ne glede na to, da so kmečki upori prvenstveno boj proti fevdalcem in kot taki izrazito notranja zadeva, avtorji v ta kontekst umestijo Turke, ki dodatno otežujejo življenje slovenskega kmeta.

Kot je zapisano v prvem učbeniku drugega obdobja: »Kmete so poleg fevdalcev ogrožali še Turki, bolezni in medsebojni boji velikih fevdalcev« (Božič in Weber 1989, 144). Ali kot navaja vir: »Če teh ubogih ljudi ne morejo skoraj nikjer zavarovati pred turško tiranijo, jih vendar izsesavajo in spravljajo v suženjstvo prav tako kot Turki sami« (prav tam, 149).

Podobne razloge navaja avtor tretjega učbenika iz prvega obdobja. Opisuje težak položaj kmeta za katerega je kriva plemiška oblast. Poleg tlake in obvezne oddaje so morali kmetje »pomagati pri zidanju in popravilih trdnjav za obrambo proti Turkom, služiti v vojski in plačevati davke za borbe proti Turkom« (Popović 1935b, 18).

Posebno pozornost vzbuja cilj enega izmed kmečkih uporov. Cilj, ki so ga kmetje želeli doseči v skupnem hrvaško slovenskem kmečkem uporu leta 1573, ni bil zmanjšanje dajatev in tlake kot bi sklepali iz razlogov zanj. Bil je mnogo globlji. Kmetje so leta 1573 želeli ustanoviti skupno državo. Kot priča prvi učbenik drugega obdobja: »Kmečki uporniki so imeli jasno predstavo, kaj hočejo doseči. Ustanoviti so hoteli novo državo, v kateri bi bile združene hrvaške in skoraj vse slovenske dežele. Oblast naj bi bila v njihovih rokah, nad njimi bi bil le cesar« (Božič in Weber 1989, 149). Še več: »Čeprav kmečki upori niso uspeli, so prelomnica v naši zgodovini. Prvič po šestih stoletjih so se Slovenci uprli fevdalnemu redu. S tem so ustvarili temelje svobodnemu slovenskemu narodu« (prav tam, 151). Slovenski kmet in podložnik se v učbeniku leta 1989 torej afirmira kot buditelj nacionalne ideje in zavesti pripadnosti narodu ter tlakuje pot skupne države Hrvatov in Slovencev

svobodi naproti. Takšen prikaz sledi pisanju zgodovine kot kontinuiranega procesa, hkrati pa reproducira nacionalizem, ko vprični trenutek samostojne in svobodne države eksistira kot končna postaja na dolgi poti osvobajanja izpod tujčeve oblasti. Skupna država rezultira kot naravna danost, nekaj kar je pravzaprav tu že od nekdaj. Učbenika iz tretjega obdobja tematiki kmečkih uporov na Slovenskem ne pripisujeta tako velikega nacionalnega pomena kot zgoraj povzeto delo. Poleg treh glavnih uporov v letih 1478, 1515 in 1573 omenjata še tolminskega 1713, ter slovenskega 1635 (samo Modrijanov učbenik). Modrijanov učbenik tematiko kmečkih uporov uvršča v poglavje, ki ga naslovi »Stoletja vojn – za staro pravdo, vero, domovino«. S tem naslovom zgolj daje zdravorazumski logiki sporočilo, da se je (bilo) za domovino potrebno boriti. Naši predniki so se borili več stoletij. Domovina torej ni neka naravna danost, četudi učbeniki ves čas reproducirajo kontinuiranost obstoja naroda, ki rezultira v vprični državi. Za domovino je bilo potrebno kolektivno žrtvovanje naših prednikov.

4.3.3 Narodno prebujenje in Zedinjena Slovenija

V zgodovinopisju danes

Slovensko narodno gibanje je v predmarčni dobi inspiriralo le ozko plast duhovščine in posvetnega izobraženstva. Velika večina tedanjega prebivalstva se nacionalno ni opredeljevala, čutili so predvsem pripadnost monarhiji in pokrajini (Vodopivec 2006, 46). Dodatno je narodno prebujenje zavirala politična situacija Metternichovega absolutizma, ki je po relativno ugodnem položaju v Ilirskih provincah nasprotoval vsakemu narodno političnemu gibanju in programu (Prunk 1998, 59). A število narodno zavednih Slovencev je počasi raslo. Pri tem so imeli pomembno vlogo izobraženci in kulturniki, Čop, Prešeren, Bleiweis, ki so z deli uveljavljali slovenski jezik. V tem krogu je nastala tudi pesem Jovana Vesela – Koseskega Slovenija, ki je prvi poimenoval našo deželo v vsem obsegu (Prunk 1998, 60). Tako je bil predmarčni čas čas jezikovno kulturne afirmacije brez političnih ciljev (Vodopivec 2006, 50).

V luči dogajanj pomladi 1848 so skupine in posamezniki sestavili in objavili slovenski narodno politični program, ki je zahteval zedinjenje slovenskih dežel v Zedinjeno Slovenijo. Temeljlil je na človeški in narodni enakopravnosti. Zavaljo manjka učinkovitih instrumentov moči vojaških polkov in slovenskega političnega predstavništva, je program Zedinjene Slovenije v dotičnem obdobju ostal neuresničen, a je postal slovenski politični program za prihodnjih sto let (Prunk 1998, 65–66). Celo več, Vodopivec (2006, 62) je prepričan, da je zaheva po združitvi slovenskega narodnega ozemlja v avtonomno celoto postala narodno politični vzor, ki je do razkroja komunistične Jugoslavije ostala temeljno vodilo slovenske narodne politike.

Ne glede na pomen, ki ga slovensko zgodovinopisje pripisuje letu 1848, so nekateri prepričani, da je politično to obdobje popolnoma prezrto. Granda (XXXX, 127) trdi, da je Zedinjena Slovenija predmet politične trgovine med levico in desnico, kjer si ga slednja lasti, prva pa prezira.

V učbenikih

Učbenik iz prvega obdobja namenja tematiki narodno prebujenega Slovence le malo besed. Še več, z izpostavljanjem hrvaških in srbskih narodnih revolucij leta 1848 zapostavi dogodke v naših krajih. Program o Zedinjeni Sloveniji ni niti omenjen. V kontekstu dogajanj po letu 1848 lahko beremo le o političnem programu z zahtevo, da se vsi južni Slovani Avstro Ogrske združijo v upravno celoto, kar posledično pomeni preureditev monarhije v trialistično Avstro Ogrsko (Popović 1935b, 114). Tako lahko beremo, da so »narodne revolucije l. 1848 dohitele Srbe in Hrvate v habsburških deželah politično zavedne in pripravljene, boriti se za narodno in državno avtonomijo« (prav tam, 96). Nasprotno »pri Slovencih ni bilo narodnega plemstva niti meščanstva. Kmet je bil neuk in brez narodne zavesti¹⁴« (prav tam, 97). In še: »Revolucionarno 1848. leto je dohitelo Slovence brez skupnega programa in

¹⁴ Pri tem je zanimivo, da je še pol stoletja pred tem kmet predstavljal nosilca narodne zavesti. V istem učbeniku namreč lahko beremo, da so reforme Marije Terezije in Jožefa II »posebno olajšale položaj kmetov in s tem okrepile slovensko narodno moč, ker se je slovenska narodnost najbolj ohranila na deželi, saj so bila mesta in višje družbene plasti večinoma ponemčene« (Popović 1935b, 55).

brez močne politične zavesti« (prav tam). V tem kontekstu ni omembe nobenega izmed danes pomembnih slovenskih kulturnikov.

Srbo in hrvatocentrična reprezentacija je prisotna tudi v nadaljevanju. »V narodu ni živela ideja o narodni državi kakor v narodu v srbskih in hrvaških deželah. Zato v času revolucionarnih let 1848 – 1849. Slovenci niso mogli kakor drugi narodi v Avstriji postaviti zahteve, da se zedinijo v avtonomno upravno celino« (Popović 1935b, 114). Avtor učbenika skuša nacionalno nezavednega Slovence opravičiti z izpostavitvijo zunanjega sovražnika. Vlogo prevzamejo Nemci, ki na škodo Slovencev vedno bolj napredujejo (prav tam).

Pričujoči odlomki reproducirajo nacionalizem skozi temeljne premise fenomena. V prvi vrsti poudarja pomen nacionalne zavesti, ki je v ključnem obdobju ni bilo ali je bila vsaj nezadostna. Sporočilo bralcu, učencu, je pomen nacionalnega zavedanja za narodno in državno avtonomijo. Nato iz velike zgodbe izpostavi kmeta. Le ta sicer v nacionalnih stremljenjih Slovencev igra pomembno vlogo, a pomembnejše osebe v nacionalizmu so kulturniki, mladina in izobraženci (Smith, 2005). Nenazadnje, ovira na poti nacionalnega prebujanja so zopet »oni«, tokrat Nemci. Napredek le teh avtorji prezentirajo kot moralno sporen, saj gre na škodo »našega« naroda.

Povsem drugače nacionalizem generirajo učbeniki iz drugega in tretjega obdobja, ki v ospredje narodnega buditeljstva uvrščajo izobražence. Učbenik iz drugega obdobja izpostavlja Franceta Prešerna, ki je »s svojimi pesmimi dokazal, da je mogoče v slovenskem jeziku ustvarjati tudi največje umetnine. /.../ Zdravljica kaže, kako je hrepenel po času, ko bodo vsi narodi živeli med seboj brez sovraštva, v miru« (Gestrin in Melik 1986, 59). Nacionalni buditelj, ki dokazuje veličino jezika, hrepeni po času mirnega koeksistiranja narodov. Iz povedanega implicitno sledi pomembo stališče nacionalizma, da je svet razdeljen na narode, ki lahko mir in pravičnost gradijo le v kolikor so avtonomni (Smith 1996, 55). Na ta način pričujoči sestavek narodu podeljuje legitimnost obstoja. Pomembno vlogo je imel tudi Janez Bleiweis, ki je »s širjenjem pojma Slovenija za ozemje, na katerem so živeli Slovenci in s

poudarjanjem, da je Ljubljana srce Slovenije, krepil zavest slovenske narodne skupnosti in povezanosti Slovencev različnih dežel v celoto« (Gestrin in Melik 1986, 59-60). Omenjeni učbenik program Zedinjene Slovenije opredeljuje kot prvi narodni program, kjer naj bi se vsi deli slovenskega narodnega ozemlja na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Primorskem, na Beneškem in v Ogrski združili v eno samo enoto, Zedinjeno Slovenijo, s posebnim deželnim zborom in posebno vlado (prav tam, 64).

V tretjem obdobju smo priča še očitnejši reprodukciji nacionalizma s poudarjeno vlogo kulturnikov. V tretjem učbeniku založe DZS je zapisano, da se v »predmarčnem obdobju slovensko gibanje ni več zadovoljevalo zgolj s pisanjem za kmeta, ampak je hotelo dvigniti slovenščino na položaj jezika vsega litetarnega ustvarjanja« (Cvirn in drugi 2004, 93). Z distanciranjem od kmeta in poudarjanjem literarne razsežnosti slovenskega jezika reproduciramo predstavo o lastni veličini. Skupina intelektualcev je preobrazila kulturo in jezik ter storila pomemben korak perpetuiranja nacionalne zavesti, kot pomen intelektualcev v nacionalizmu vidi Guibernau (1996). S takšno prezentacijo dotičnih v učbeniku se reproducira nacionalizem.

Ključni prispevek k reprodukciji predstav nacionalizma v tretjem učbeniku DZS je nadaljevanje mita oziroma legende s srečnim koncem kot ga poimenuje Rozman. Ne glede na to, da avtor omenja program Zedinjene Slovenije kot program brez prave podpore, ohranja kontinuiranost s preteklostjo. Trdi, da je program Zedinjene Slovenije tudi pozneje ostal temeljni politični program, ki pa ga v habsburški monarhiji Slovincem ni uspelo uresničiti (Cvirn in drugi 2004, 107). Iz te manifestne vsebine lahko sklepamo, da se je ta program vendarle uresničil v 90. letih 20. stoletja.

Podobne implikacije programa Zedinjene Slovenije zasledimo tudi v tretjem Modrijanovem učbeniku. Opredeljen je kot »pomembna prelomnica v slovenskem narodnem in političnem življenju. Slovenci so z njim prvič stopili na politično prizorišče in opredelili svoje narodne in politične zahteve. /.../ Zedinjena Slovenija je

postala cilj slovenskega narodnega gibanja v drugi polovici 19. in v 20. stoletju« (Žvanut in Vodopivec 2002, 154).

Avtorja učbenika poudarjata, da revolucija leta 1848 nikjer ni uspela uresničiti svojih političnih in narodnih ciljev (prav tam). Breme neuspeha je prevajen na meščanstvo, ki do leta 1848 sploh ni razmišljalo o tem, ali so Slovenci ali Nemci, in kmete, ki so se po boju za odpravo fevdalnih vezi umaknili k svojemu delu in se niso več zanimali za politiko (prav tam, 154).

Kakorkoli že, v dogajanju pred letom 1848 sta v ospredju zopet Prešernov in Bleiweisov krog. Prešeren je dokazal veličino »našega« naroda, saj je »s svojimi pesmimi dokazal, da je v slovenskem jeziku mogoče ustvarjati tudi največje umetnine in povedati tisto, kar znajo v svojih jezikih pesniki velikih narodov« (Žvanut in Vodopivec 2002, 148). Oba sta prispevala k »temu, da se je slovensko narodno gibanje krepilo. Z njegovo rastjo se je za vse slovenske prebivalce, ne glede na to, v kateri deželi so živeli, vse širše uveljavljalo enotno ime **Slovenci**« (poudarila avtorja učbenika) (prav tam). Dežela torej ni več predmet posebnega pomena, saj njeno legitimacijo nadomesti drug pojem, Slovenci. S takšno semantiko avtorja naturalizirata in esencionalizirata slovenstvo kot tako. Raznolikost dežel in deželanov konvergira v neko novo realiteto enotnosti slovenstva. Dežela je inferioren pojem, ki ga v kontekstu narodnega gibanja nadomešča termin Slovenec¹⁵.

Pričujoči sestavek povzema pomenljivo genezo proučevanega obdobja slovenske zgodovine. Oris dogajanj, ki je v učbeniku iz leta 1935 zreduciran na poudarjanje narodno neprebujenega slovenskega kmeta, ki trpi pod nemčevskim jarmom, v učbenikih drugega in posebej tretjega obdobja nadomestijo slovenski kulturni

¹⁵ Podoben primer v istem učbeniku najdemo Čepič in Vogrinčič (2003). Citat, ki sta ga analizirala, je iz enega od predhodnih poglavij. »Prebivalci teh dežel so se še dolgo predstavljali kot Kranjci, Korošci in Štajerci. V 16. stoletju pa se je krepila zavest o pripadnosti slovenskemu narodu in ukoreninjenosti v prostor, kjer so živeli. To je bila njihova domovina – očetnjava« (Žvanut in Vodopivec 2003, 25). Pisca učbenika problematizirata legitimnost deželne identitete. Čepič in Vogrinčič (prav tam, 325-326) trdita, da semantika stavka implicira obstoj »lažne« zavesti oziroma identitete (kranjske, koroške, štajerske), ki je nasprotna »pravi« – slovenski. Pri tem je sporno tudi prikazovanje deželne identitete zgolj kot videza slovenske identitete in to v 16. stoletju (prav tam).

izobraženci, ki predstavljajo literarni vrhunec slovenskega jezika. Program Zedinjene Slovenije, ki je bil v delu iz leta 1935 popolnoma prezrt, pa (p)ostane temeljni slovenski politični program. Program, ki so ga oblikovali slovenski izobraženci, je navdušil izobražence in študente, preostali masovni kolektiviteti, meščanstvo in kmetje, takrat pač niso razumeli veličine trenutka.

4.3.4 Združevanje Srbov, Hrvatov in Slovencev v letu 1918

V zgodovinopisju danes

Vzoki za nezadovoljstvo Slovencev v Avstro Ogrski monarhiji niso bili toliko ekonomske kot narodnostne narave. Nacionalistični izpadi Nemcev v Celovcu in spodnještajerskih mestih so se v začetku 20. stoletja vrstili eden za drugim (Vodopivec 2006, 148). A razpada entitete, ki je Slovence varovala pred nemškimi in italijanskimi ozemeljskimi težnjami pol tisočletja, si ni želel ali predstavljal praktično nihče. Misel na združitev dela Slovanov so ubijale glorificirane srbocentrične samopredstavitve srbskega naroda kot edinih pravih revolucionarjev na jugoslovanskem jugu in pravoslavne cerkve kot manj nasilne od katoliške (Vodopivec 2006, 151). Velik del kulturnega prostora na Slovenskem, med njimi Ivan Cankar¹⁶, je zavračal ideje jugoslovanskih zanesenjakov o kulturnem in jezikovnem stapljanju našega naroda s hrvaškim in srbskim (prav tam, 152–153). Tako je bila videti zamisel o enotni kulturni in politični kohabitaciji dokaj utopična.

Leta 1917 so Slovenci uspeli jugoslovanske poslance dunajskega parlamenta združiti v jugoslovanski klub. Le ta je 30. maja 1917 sprejel Majniško deklaracijo, v kateri je zahteval trialistično urejeno monarhijo z enotno in samostojno jugoslovansko državno enoto (Prunk 1998, 78–79). Deklaracija v oblastnih sturkturah ni naletela na željen odziv. Povsem drugače so je sprejeli Slovenci, ki so tekom takoimenovanega

¹⁶ Ivan Cankar je poudarjal krvno in jezikovno sorodnost jugoslovanskih narodov. Hkrati je izpostavljajal, da ni skupne jugoslovanske kulture in da se novega jugoslovanskega naroda ne da narediti (Prunk 1998, 77).

Majskega gibanja zbrali prek 200.000 podpisov (Vodopivec 2006, 159). Julija istega leta je jugoslovanski odbor skupaj z vlado Kraljevine Srbije izdal krfsko deklaracijo, ki je predvidevala združitev habsburških Jugoslovanov s Kraljevino Srbijo (Prunk 1998, 81). Poleg tega je bilo v njej med drugim zapisano, da bo Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ustavna, demokratična in parlamentarna monarhija na čelu katere bo dinastija Karadžordževićev. Kot pri sklicevanju na Dragnicha trdi Luthar (2008a, 375), je bil to velikodušen predlog Srbov, ki v entiteti niso zahtevali posebnega statusa ter so se bili pripravljeni odpovedati svoji demokratični ustavi. Prepričani so namreč bili, da bo ustavna skupščina pripravila sprejemljivo rešitev za vse članice.

Slovinci so v želji ustvariti pritisk in ustanovitve skupnega političnega predstavništva Slovencev, Hrvatov in Srbov ustanovili Narodni svet za Slovenijo in Istro kot del bodočega Narodnega odbora Slovencev, Hrvatov in Srbov. Le ta je bil konstituiran 6.10.1918 v Zagrebu (Prunk 1998, 80–81). Toda Jugoslavije in odnose med narodi v njej si takrat nihče ni prav niti predstavljal. Razdelitvi v avtonomne enote treh narodov, ki jo je predstavil Fran Šuklje, so naprotovali liberalni prvaki, ki so vseskozi poudarjali in zagovarjali enovitost jugoslovanskega naroda. Razpravo je prehitel nagel konec Avstro Ogrske, 29. oktobra 1918 Ljubljana na množičnem zboranju slavi rojstvo države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Vodopivec 2006, 160–161).

Slovinci so do ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev končno sami upravljali slovenski del. A meje so bile nedoločene, ozemeljske težnje sosedov nezmanjšane. Do odločnejše zaščite slovenskih mej je prišlo le na Štajerskem, kjer je Rudolf Maister organiziral vojsko in uspel zasesti mejno črto Špilje – Radgona, ki je kasneje postala jugoslovansko avstrijska državna meja. Nerešena so ostala mejna vprašanja na Koroškem in Primorskem, kjer je vlada verjela, da bodo antantne sile upoštevale jezikovno narodne razmere (Vodopivec 2006, 162–163).

Srbija je smatrala, da so končno nastopile okoliščine za uresničitev velikosrbskega programa. Slovenija nikoli ni bila del tega načrta, a je bila v luči sodelovanja s

hrvaško politiko vključena v širšo jugoslovansko združevanje. V razmerah hitenja in raznih političnih mahinacij je bila 1. 12. 1918 ustvarjena unitaristično centralistična država po srbski predstavi, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Prunk 1998, 89–90). Razglasitev združitve med Slovenci ni povzročila posebnega navdušenja, niti protestov. Vladalo je prepričanje, da zavoljo nerešenih mejnih vprašanj z Avstrijo in Italijo druge možnosti tako ali tako ni bilo (Vodopivec 2006, 168).

V učbenikih

V drugem učbeniku drugega obdobja je združevanje Slovencev s Srbi in Hrvati predstavljeno kot odziv našega naroda na razširjeni nacionalizem Nemcev zlasti na Štajerskem in Koroškem. Krepitev narodne miselnosti je bil torej samoobrambni refleks na tujčev nacionalizem, sprožen pred vojno. »Našim narodom je postajalo jasno, da se bo s to veliko vojno bistveno spremenil njihov položaj« (Gestrin in Melik 1986, 152). V monarhiji je tedaj zavladal strog režim »ki je vihtel bič zlasti nad slovenskimi narodi. /.../ Zlasti na Štajerskem in Koroškem so nemški šovinisti ovajali narodno zavedne Slovence ne glede na njihovo strankarsko pripadnost« (prav tam, 153). Deklaracijsko gibanje se je spremenilo v »revolucionarno demokratično zahtevo« in sprožilo upor vse Slovenije. Uprli so se slovenski vojaki v avstrijski vojski, slovenski mornarji, množili so se delavski štrajki. Vedno bolj je postajalo jasno, da bo zmagala antanta in da bo jugoslovanska država popolnoma samostojna in zunaj Avstro Ogrske« (prav tam, 154). Glede na prej omenjeno dejstvo, da si v času pred oktobrom 1918 Jugoslavije in odnosov med narodi v njej ni takrat nihče prav predstavljal, teza o jasnosti prihodnjega statusa izveni kot ideološka naturalizacija prihodnjega.

V tretjem učbeniku istega obdobja se nadaljuje podoba kontinuiranega boja za narodno samostojnost, saj je »Zedinjenje pomenilo uresničenje teženj, ki so se kazale že od ilirskega gibanja naprej« (Božič in Weber 1990, 21). Podobno kot iz dogajanja v letu 1848 se izključi povprečnega pripadnika naroda – kmeta, saj je bila to (združevanje namreč) »ideja najnaprednejših ljudi. Četudi v novo državo ni bilo

vključeno vse jugoslovansko ozemlje, je bilo za Slovence, Hrvate in Srbe, ki so se združili s Srbijo in Črno Goro v skupno državo, končano obdobje ponemčevanja in madžarizacije. Za združitev so bi bile vse družbene sile, tudi delavske stranke« (prav tam).

Učbenika tretjega obdobja slikata povsem drugačno zgodovino združevanja jugoslovanskih narodov iz začetka dvajsetega stoletja. Nobenih velikih besed o »ideji najnaprednejših ljudi«. Združitev v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov je v učbeniku DZS zapisana kot logična posledica razpada Avstro Ogrske (Dolenc in drugi 2003, 52). O vzrokih za ta korak lahko beremo nekaj strani nazaj, kjer avtorji učbenika pišejo, da je »večje poudarjanje nemštva in zatiranje upravičenih narodnih zahtev Slovencev, Hrvatov, Čehov in drugih, zlasti pa vojni poraz Avstro Ogrske, so dali zatiranim narodom poguma, da so ustanovili lastne države« (prav tam, 22). Skop zapis dogajanja ne omenja deklaracij in prispevek skupine ljudi, ki so vodili proces. Tudi združitev s kraljevinama Srbije in Črne Gore je opisana kot mehanični proces zavoljo ohranitve ozemlja in nepriznanja s strani velesil. Srbija je namreč zaradi pogumnega bojevanja med zmagovalkami uživala velik ugled (prav tam, 52).

Modrijanov učbenik bistveno bolj koherentno orisuje proučevano dogajanje. Država SHS tako ni zgolj stranski produkt razpada Avstro Ogrske, ampak je tvorba, ki se je oblikovala skozi sosledje dogajanj. Pisci poudarjajo pomen deklaracijskega gibanja, Narodnega sveta, Antona Korošca. Rezultat teh prizadevanj je bila ustanovitev države, v kateri so Slovenci po dolгих stoletjih tuje nadvlade prvič nastopili kot samostojni politični dejavnik (Kern in drugi 2003, 30). A država je imela nerešena ozemeljska vprašanja, niti ni bila mednarodno priznana. Stisko je izrabila Kraljevina Srbija in uveljavila svoje pogoje za združitev v novo nastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (prav tam, 31). Tako so se izpolnile težnje južnih Slovanov po trdnejši povezavi iz 19. stoletja (prav tam).

Toda življenje v skupni državi je imelo tudi temnejše plati. Nova država ni izpolnila slovenskih pričakovanj o meji. Več kot tretjina ozemlja je ostala zunaj meja

Kraljevine SHS. »Srbska politična nadvlada je v državi hitro izničila upanje slovenskega naroda, da bo ohranil suverenost, ki si jo je pridobil v ključnih trenutkih razpada Avstro Ogrske in v Državi SHS« (Kern in drugi 2003, 31).

Razlike med učbeniki na ravni diskurza zahtevajo posebno obrazložitev. Entuziazem avtorjev drugega in tretjega učbenika drugega obdobja je moč razumeti v kontekstu skupne države, ko sta bila učbenika pisana. V njih ni bilo prostora za omenjanje srbske prevlade že v prvih dneh skupne koeksistence, niti za ogrožanje slovenske suverenosti, ki jo je slovenski narod pridobil v Državi SHS. Slovenska pričakovanja tedaj niso bila izpolnjena. Še več, besedna zveza, da je »Kraljevina Srbija izrabila stisko Države SHS in uveljavila svoje pogoje za združitev« (Kern in drugi 2003, 31) implicira na nelegitimni poseg, nemoralno dejanje ene države za uveljavitev nadvlade nad drugo. Slovenci smo torej že ob sami zduržitvi s Srbijo doživeli številne neprijetnosti, ki so se nekako končale v današnjem času, ko smo postali samostojni.

4.3.5 Proces osamosvajanja

V zgodovinopisju danes

Položaj Slovenije v Jugoslaviji v začetku 80-ih let minulega stoletja je zaznamovala ekonomska situacija. Razmere v gospodarstvu so se kontinuirano slabšale skozi celotno obdobje. Prezaposlenost, nizka produktivnost, inflacija, redukcija energentov in posledična nekonkurenčnost Federacije so rezultirali v naraščajočem nezadovoljstvu množic ter razgalili ostra mednacionalna in medrepubliška nasprotja (Prunk 1998, 171). V Beogradu so rešitve za omenjene težave iskali v politični in kulturni centralizaciji, vrnitvi k močni in enotni Jugoslaviji (Vodopivec 2006, 476).

Opozicijske sile so zavračale poskuse poenotenja in homogenizacije ter izrazile jasno zahtevo po demokratizaciji političnega, kulturnega in gospodarskega življenja. Rešitev napetosti v državi so videli v liberalizaciji odnosov med zveznimi enotami in

njihovem odpiranju proti Zahodu (Vodopivec 2006, 479). V tem kontekstu so izobraženci v 57. številki Nove revije februarja 1987 objavili prispevke za narodni program. V njem so poudarili potrebo, da se Slovenci iz naroda preoblikujemo v nacijo z lastno državo. Le to so še vedno videli v Jugoslaviji, ki naj bi postala konfederacija (Prunk 1998, 174). Ne glede na odklonilen odnos zveznega vodstva, je prispevek naletel na vedno večje odobravanje komunistov.

Krepiti se je začela politična vloga Jugoslovanske ljudske armade. Po nizu kritičnih člankov v tedniku Mladina je armadno vodstvo zahtevalo aretacijo treh novinarjev z obtožbo, da so nezakonito prišli do zaupnega vojaškega dokumenta. Dejanja so v slovenski javnosti vzpodbudila silovit odpor. Ustanovljen je bil Odbor za varstvo človekovih pravic, ki je povezal številna gibanja in pospešil nastajanje opozicijskih političnih strank (Prunk 1998, 177).

Oblast in opozicija sta junija in maja 1989 predstavila vsaka svoj dokument o prihodnosti Slovenije. Oblastna Temeljna listina se je v nasprotju s konfederativnimi težnjami opozicijske Majniške deklaracije še naprej zavzemala za ohranitev federativne Jugoslavije (Vodopivec 2006, 494). A med opozicijo in oblastjo so se kazali vedno večja enotnost in skladnost delovanja (Prunk 1998, 177).

Septembra 1989 je slovenska skupščina kljub nasprotovanju zvezne oblasti sprejela opozicijske predloga amandmajev k ustavi, ki so poudarali pravico do samoodločbe in razdružitve. Januarja 1990 so se na izrednem kongresu jugoslovanskih komunistov v Beogradu izjalovili še zadnji poizkusi discipliniranja slovenske republiške oblasti. Ko so bili predlogi za konfederalizacijo in demokratizacijo preglasovani, so zapustili kongres (Vodopivec 2006, 497–498).

Aprila 1990 so na podlagi spremenjenega volilnega zakona potekale večstrankarske volitve, na katerih je zmagala opozicijska zveza DEMOS. Stranke na Slovenskem so še vedno verjele v možnost preureditve Jugoslavije v konfederacijo zato so predlagale podpis konfederalne pogodbe. Vse republike, razen Hrvaške, so jo zavrnilo. Četudi so

nekatero stranke znotraj DEMOS-a smatralo izvedbo projekta neodvisnosti kot ekskluzivo v njihovi domeni in so opozicijo, formirano z nekdanjimi komunisti dojemali kot bariero na tej poti, je situacijo umirila skupna podpora plebiscitu (Luthar, 2008b, 505). Splet okoliščin je privedel do predloga Socialistične stranke o izvedbi plebiscita. Le ta je bil izveden 23. 12. 1990 in potrdil večinsko voljo Slovencev za samostojnost. Neodvisnost je bila razglašena šest mesecev kasneje, 25. 6. 1991 (Prunk 1998, 182–183).

V učbenikih

Slikanje slovenske zgodovine v obdobju osamosvajanja je del celotne slike dogajanj in stanja Slovenije v Jugoslovanski državi po 2. svetovni vojni. Ekonomska kriza in z njo povezana politika enakomernega razvoja vseh republik je generirala mednacionalna nasprotja. Tako sta se »v začetku 60-ih let Slovenija in Federacija ostro sprli, najprej zaradi gospodarskih vprašanj, pozneje pa zato, ker so v Sloveniji nasprotovali težnjam, da bi postopoma oblikovali enotno socialistično kulturo, kar naj bi sčasoma ustvarilo en jezik in en jugoslovanski narod« (Kern in drugi 2003, 206). Gospodarske probleme izpostavlja tudi učbenik DZS, ko poudarja inflacijo, brezposelnost, bone za nakupe, naftno krizo (Dolenc in drugi 2003, 151). Slovenija je bila gospodarsko izkoriščena s strani federacije, saj je morala zaradi relativno dobrih ekonomskih rezultatov veliko prispevati v skupno blagajno. O tem pričata karikaturi »Slečena Slovenija« (Kern in drugi 2003, 213) in »Ožeta Slovenka« (Dolenc in drugi 2003, 148).

Toda za nastalo situacijo smo bili »mi« povsem nekrivi. Eno izmed poglavij učbenika DZS nosi naslov »Kako so si socializem zamislili Jugoslovani«. Le ta ima pomembno sporočilno vlogo. Z uprabo besede »so« implicirajo na to, da so si ga izmislili »oni«. Ne »mi«. Posledično se »so« nanaša na Jugoslovane. Torej »mi« nismo »oni«, ki so Jugoslovani. »Oni« pa so tisti, ki so si zamislili sistem zablode in nebulozni o katerih prebiramo v nadaljevanju učbenika. »Mi« smo Slovenci, ki smo živeli v sistemu (socializem), ki so si ga zamislili »oni« (Jugoslovani) in je v celoti propadel.

Modrijanov učbenik reproducira nacionalizem s problematiziranjem življenja v večnacionalni entiteti. Tako lahko beremo: »Jugoslavija je bila večnacionalna država in po drugi svetovni vojni so se večkrat zaostрили odnosi med narodi ter med posameznimi republikami in pokrajinama in centrom« (Kern in drugi 2003, 213). *Common sense*ovska percepcija zapisanega bi torej bila, da so se odnosi zaostrovali, ker je bila Jugoslavija večnacionalna država. Večnacionalnost je potemtakem ovira za mirno koeksistiranje različnosti v skupni državi. S tem avtorji preferirajo enonacionalnost držav.

Trdi politični in gospodarski krizi navkljub, je prosperirala slovenska kultura: »Slovenija je v kulturi dobila več pristojnosti kot v politiki in gospodarstvu« (Dolenc in drugi 2003, 156). Že v obdobju po vojni so poseben pomen dobile kulturne ustanove. Uveljavila se je smer socialistični realizem, ki je pomenila, da naj umetniki pišejo o življenju v socializmu in prikazujejo delavce ter hvalijo velike dosežke socializma (Kern in drugi 2003, 196). Razmahnilo se je osnovno šolstvo, zato se je povečala raven splošne izobrazbe, kar je omogočalo uvajanje zahtevnejše tehnologije v slovensko gospodarstvo (Dolenc in drugi 2003, 157).

Ekonomske razmere se v začetku 80-ih rapidno poslabšajo, čemur se pridruži še politična kriza ob smrti Josipa Broza Tita in nemiri Albancev na Kosovem. Predlogi posebne komisije za poenotenje izobraževalnih ciljev in učnih programov pouka, ki naj bi bil enak v vseh republikah federacije, so sprožila buren odziv slovenskih predstavnikov izobraževalne in kulturne sfere ter širše javnosti (Kern in drugi 2003, 214). Na memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, kjer so se avtorji zavzemali za združitev vseh Srbov v eni državi in ponujali unitaristično in centralistično ureditev, so slovenski intelektualci odgovorili s 57. številko Nove revije. V nej so zahtevali uvedbo političnega pluralizma in ukinitve privilegiranega položaja Zveze komunistov (Dolenc in drugi 2003, 162).

Razlike na pogled osamosvojitve so do tu identične in v skladu z zgodovinopisjem. Za razliko od učbenika DZS, Modrijanov učbenik poudarja razliko med (slovensko)

oblastjo in opozicijo v pogledu na proces osamosvajanja. Opozicija je namreč z Majniško deklaracijo zahtevala samostojno in neodvisno Slovenijo, oblast pa v Temeljni listini priznava federacijo, vendar demokratično in decentralizirano (Kern in drugi 2003, 216).

Sledi znano dogajanje (sprejem ustavnih dopolnil, razpada Zveze komunistov Jugoslavije), ki pripelje do prvih večstrankarskih volitev na katerih zmaga opozicijska koalicija DEMOS. Po pričevanju učbenika DZS »Slovenija po več kot pol stoletja vnovič postane večstrankarska parlamentarna demokracija« (Dolenc in drugi 2003, 163). Spet smo postali nekaj, kar smo nekoč že bili in po več kot pol stoletnem stremljenju nam je končno uspelo. Še več, celo osamosvojili smo se.

4.3.6 Med in poveljni poboji

V zgodovinopisju danes

Avtorji, med njimi Rozman, Bernik Burja, Kralj, omenjajo brisanje preteklega kot eno izmed temeljnih premis procesiranja ideološkosti v učbenikih. V imenu legitimacije vpričnega se iz spomina in učbenikov skuša izbrisati vse, kar ne spada k zgodbi o uspehu tuzdajšnjega. Reprodukcijska nacionalizma tako zanika oziroma briše ali vsaj na primeren način opravičuje dogajanje v delih preteklosti, ki narodu niso ravno v ponos. V slovenski zgodovini te dogodke zajema čas med in po drugi svetovni vojni.

Prikaz bratomornih dejanj v učbenikih načinja eno imed ključnih premis reproduciranja nacionalizma, to je poudarjanje nacionalne enotnosti. Nacionalna neenotnost je namreč diskontinuiteta procesa narodove enotnosti, ki rezultira v neodvisnosti vpričnega. Ko javnopolitični igralci in zgodovinopisci na dnevni red uvrstijo topiko ideološkosti učbenikov, je oris poveljnih pobojev v omenjenih učnih gradivih središčna točka debate. V zasledovanju dnevnopolitičnih ciljev je tematika

zlorabljen do onemoglosti. Nekateri trdijo, da je v učnih načrtih popolnoma prezrta, spet drugi so prepričani, da je njena obravnava zadostna, celo prevelika.

Na podlagi zgoraj omenjenih izhodišč sem se odločil, da topiko poveljnih pobojev uvrstim v pričujoče delo. V nadaljevanju najprej navajam sklepe slovenskega zgodovinopisja o vzrokih zanje in razsežnostih pojava, nato pa prezenco v učbenikih drugega in tretjega obdobja.

Kot trdi Vodopivec (2006, 308) je bil poveljni obračun z nasprotniki partizanstva, okupatorskimi sodelavci in njihovimi privrženci v Sloveniji krut in neizprosni. Čistke so izvajale jugoslovanske oblasti, tajna policija Ožna in lokalni narodnoosvobodilni odbori. Konec maja 1945 so Britanci Jugoslaviji izročili okoli 11000 domobrancev, med katerimi je bilo tudi od 500 do 600 civilistov. Manjše število so izpustili ali poslali pred vojaško sodišče, približno 10000 pa so jih pripadniki Ožne določili za usmrnitev (prav tam, 310–311). Podobno število omenja tudi Prunk (1998, 145) in ocenjuje, da je bilo tedaj usmrčenih med 8000 in 10000 ljudi.

V mejah poveljne Slovenije naj bi bilo tako v prvih poveljnih mesecih skupaj usmrčenih 13600 Slovencev, dodatnih 17000 se jih je po partizansko komunistični zmagi razselilo po svetu (Vodopivec 2006, 311). Zanimanje za usodo teh posameznikov je bilo majhno, saj so za veliko večino ljudi bili pač kolaboranti in poraženci. Poleg tega sta v javnosti prevladovali nacionalna vznesenost in vnema za obnovo, kot so bili prepričani pravičnejše, domovine (prav tam, 313).

V učbenikih

Avtorja učbenika iz drugega obdobja poveljnemu povelju ne namenjata niti omembe. Kljub temu v podpoglavjih problematizirata pojav belih in plavih gard. Vanje so se vključevali tisti ljudje, ki so se bali za svoje premoženje in življenje in jih je preslepila klerikalna propaganda (Božič in Weber 1990, 98). Pomenljivo je, da avtorja pišeta o tisočih zavednih Slovencev, ki jih je zapirala domobranska policija

(prav tam, 118) in o krutosti nemških ter italijanskih okupatorjev, ki so že v začetku vojne ustanovili posebna sodišča, ki so obsodila na smrt prve partizane (prav tam, 91). »Oni« so torej »nas« zapirali in izvrševali eksekucije. »Naša« zgodovina pa je čista, saj »mi« tega nismo počeli. »Mi« smo namreč kovali bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov (prav tam, 129).

Učbenika tretjega obdobja pomenita soočenje s tem temačnim delom naše zgodovine. Podobno kot učbenik drugega obdobja tudi učbenik DZS tretjega obdobja začne z obsodbo nemških in italijanskih okupatorjev, ki sta požigala vasi, zapirala nedolžne, jih izganjala v taborišča in streljala talce (Dolenc in drugi 2003, 91). A izpostavlja tudi »naša« dejanja zoper »naš« narod. Avtorji namreč zagovarjajo trditev, da je imel vrh komunistične partije dva cilja: osvoboditev in revolucijo. Zavrženje nasledovanja slednjega je Varnostno obveščevalna služba (VOS) že med vojno likvidirala Slovence, ki bi lahko izvedbo revolucije ovirali ali so sodelovali z okupatorji (prav tam, 92). Državljski vojni, pojem uporabijo avtorji učbenika, je sledilo grobo postopanje s poraženci po vojni. Brez sodnih postopkov je bila ubita večina od 12000 domobrancev ter tuji vojaki in civilisti, ki so jih Britanci vrnili v Jugoslavijo.

Pomembna semantična razlika med učbenikoma dveh različnih obdobja je izraz državljanska vojna. Le ta implicira razdeljenost naroda, ki rezultira v samodestruktivnemu početju in nakazuje narodno demontažo. Toda avtorji DZS učbenika kot nevtralizator uporabijo idejo (Z)zedinjene¹⁷ Slovenije. Ne glede na državljansko vojno in neenotnost so imele politične sile v Sloveniji identičen cilj. »Cilj Slovencev vseh političnih nazorov je bila uresničitev ideje o zedinjeni Sloveniji. Zmagovita stran je ob koncu vojne to simbolno pokazala s postavitvijo straže ob znamenju slovenstva, vojvodskem prestolu na Gosposvetskem polju« (Dolenc in drugi 2003, 104). Avtorji razlike in podobnosti med Osvobodilno fronto in katoliškimi ter liberalnimi voditelji prikažejo tudi v tabeli. V njej zapišejo, da so se tako eni kot drugi zavzemali za Zedinjeno Slovenijo v federativni Jugoslaviji.

¹⁷ Avtorji učbenika izraz zedinjena uporabljajo nekonsistentno bodisi z malo bodisi z veliko začetnico. V citatih oziroma navedkih zato tudi sam uporabljam zvezo zedinjena Slovenija z malo in veliko začetnico, a le na način kot je naveden v učbenikih.

Različna je bila le pot za dosego cilja. Prvi so zahtevali takojšen odpor proti okupatorju, drugi pa za čakanje na boljše pogoje (prav tam, 93).

Podoben oris dogajanja je prisoten v Modrijanovem učbeniku. V njem se sicer izogibajo rabi izrazov zedinjena Slovenija v kontekstu dogajanj druge svetovne vojne in pojmu državljanske vojne. Učenec lahko na podlagi celovite prezentacije spozna dogajanje tekom druge svetovne vojne v Sloveniji. Avtorji namreč osvetlujejo dogajanje iz perspektiv, ki jih v učbeniku drugega obdobja ni moč zaslediti. Tako je VOS opredeljen kot služba, ki je bila odgovorna za iskanje in kaznovanje (tudi z usmrčitvijo) tistih, ki so pomagali okupatorju. Po pričevanju učbenika so žrtve postali tudi ljudje, ki so bili le nasprotniki komunizma, ne pa tudi izdajalci (Kern in drugi 2003, 124). Posamezni poveljniki partizanskih enot so preganjali nasprotnike osvobodilnega gibanja, jih obtoževali narodnega izdajstva in pobijali (prav tam, 131). Od približno 9500 domobrancev, ki so jih Britanci vrnili na slovenska tla, so jih usmrtili med 7 in 8 tisoč, poleg teh pa še neugotovljeno število civilistov. Nove jugoslovanske oblasti so dale pobiti tudi več deset tisoč pripadnikov drugih enot, ki so med vojno sodelovale z okupatorji in se borile proti partizanom (prav tam, 141).

Tudi avtorji Modrijanovega učbenika trdijo, da so bile politične sile enotne glede prihodnosti naše države. Po okupaciji so stranke politične desnice sestavile svoj narodni program za povojni čas. V njem so zahtevali združeno Slovenijo v okviru demokratične, federativne in parlamentarne Jugoslavije (Kern in drugi 2003, 123). To naj bi uspeli postopno s taktiziranjem z okupatorjem in čakanjem na preobrat v vojni. Na drugi strani pa so ustanovne skupine OF terjale takojšen odpor proti okupatorju, ki naj bi bil osnova za združitev vseh Slovencev po načelu samoodločbe (prav tam).

Za pričujoče empirično proučevanje eksistiranja in reproduciranja nacionalizma v učbenikih je potrebno iz zgoraj navedenih faktičnih podatkov izpostaviti dve pomembni ugotovitvi. Prva ugotovitev je, da je iz učbenika drugega obdobja izbrisano poglavje o obračunavanju med pripadniki enega naroda. S tem je zamolčana razklanost naroda v ključnih trenutkih njegove zgodovine. Učbenika tretjega obdobja

tematiki posvečata večjo pozornost in skušata zadevo osvetliti iz večih strani. Omenjata namreč tudi vzroke za kooperativno sodelovanje z okupatorjem, ki so po mnenju avtorjev posledica ravnanj dela partizanske in politične struje ter zavojevanja ljudskih množic s strani katoliških voditeljev.

Kljub dogodkom, ki so sledili letu 1941, so bili slovenski voditelji različnih in nasprotujočih si opcij enotni. Zahtevali so združeno Slovenijo, kot je navedeno v učbenikih tretjega obdobja. Še več, učbenik založbe DZS uporablja kar izraz Zedinjena Slovenija. Le ta je historično vezan na obdobje okoli leta 1848 in je v diskurzu sedanjosti arhaičen. Kljub temu ima v kontekstu druge svetovne vojne pomembno sporočilo kontinuiranega boja Slovencev za združitev pod eno državo, ki se nadaljuje tudi v dvajsetem stoletju. Povedano drugače, »naš« narod je tudi v času druge svetovne vojne bil stalen boj proti tujemu sovražniku, katerega cilj je bil iztrebitev Slovencev.

ZAKLJUČEK

Posameznik ni produkt samega sebe, pač pa subjekt, ki ga definirata čas in prostor. Kot tak je vselej deležen klicov interpelacije in subjektivizacije, klicov narave tuzdajšnje vladajoče ideologije. Subjektivizirani posameznik skozi različne materialne prakse v številnih ideoloških aparatih države postane manipulabilna gmota, ki se svoje vloge v času in prostoru pravzaprav sploh ne zaveda, saj jo smatra in sprejme kot nekaj kar je tu že od nekdej, kot nekaj kar je naravno da tako je. Ideologija namreč lahko biva zgolj, če deluje nezavedno. Ideologija ni lažna zavest. Je zavest, ki je naš um ne akceptira kot ideologijo, ampak kot *logos*. Kot logično vpričnost.

Ideologija ima na voljo instrumentarij, ki omogoča njeno reprodukcijo. Z ritualizirano vsakdanjostjo v družini, šoli, službi, pri maši, deluje na nas, ne da bi mi izražali kakršenkoli odpor. Zato je le ta redek in sankcioniran v represivnem aparatu države, ki deviacijo obvlada z uporabo sile.

Med vsemi ideološkimi aparati je poleg družine na vrhu piedestala šola, ki je ta položaj prevzela od religije. Afirmacija vladajoče ideologije v osnovni šoli poteka skozi vsakdanje materialne prakse, ki generirajo interpeliranje individuumov v subjekt. Tako poteka gradualizacija družbenih klonov skozi devetletno šolanje, ki ima podstat v ustanovnih aktih države. Položaj šole krepi idealizirana podoba izobraževanja kot vrednote in nujnega predpogoja na poti do osebnega blagostanja. Takšno pojmovanje je sicer zopet le ideologija *per se*, ki jo perpetuira vladajoča ideologija z namenom družbene reprodukcije.

Namen pričujočega dela ni bil demistifikacija ideološkosti izobraževanja. Po tej poti so hodili že mnogi moji predhodniki, ki so (pre)večkrat zašli v pretirane simplifikacije in generalizacije. Posledica le teh so ideološka obračunavanja, ki s teorijo ideologije nimajo nobene zveze, še manj pričajo o kompleksnosti in načinu

eksistiranja ideologije nasploh. Zato sem s posebno pozornostjo teoriji ideologije želel osvetliti tematiko in jo zaobjeti vsaj v delcu njene veličine. Temeljno vprašanje, ki sem si ga postavljajal tekom celotnega dela ni bilo ideologija da ali ne, pač pa kako in zakaj. Nanj sem skušal kar se da korektno odgovoriti, a ne zanikam, da sem na področje poenostavitev posegel tudi sam. Kljub temu menim, da sem na podlagi zastavljenih hipotez prišel do pomembnih dognanj, ki predstavljajo dobre temelje za nadaljno proučevanje tematike.

Proučevanje ideološkosti nečesa, v pričujočem delu ideološkosti zgodovine, je zavoljo naravnosti vpričnega zelo težavno opravilo. Z uporabo primernih metodoloških prijemov in uporabo multidisciplinarnosti moramo najprej denaturalizirati naravno, šele nato lahko ugotovimo njegovo ideološko platformo. V državah postsocializma imamo raziskovalci to srečo, da je bil prehod iz enega v drug ideološki okvir tako silovit, da so posledice tega prehoda evidentne v vseh družbenih subsystemih. Signifikantne spremembe so očitne tudi v izobraževanju. Del tega je zgodovina, poodročje, kjer je ideološka katarza preteklost predrugačila, da ustreza v kontekst sedanjosti.

Spričo relevantne literature in dosegljivih raziskav domačih in tujega avtorja sprejemam hipotezo, da je zgodovina produkt vladajoče ideologije in jo reproducira. Hipotezo potrjujem z naslednjimi argumenti:

- zgodovina je legitimator sedanjosti; skozi reinterpretacijo poteka proces legitimacije vpričnega. Zgodeno se naturalizira, da ustreza kontekstu sedanjosti. V diskurzu preteklosti masovni *common sense* prepozna naravnost. Zgodovina jo percipira kot nekaj, kar je tu že od nekdaj. Takšna tehnicistična razlaga, da je sedanjost sumirana preteklost, reproducira obstoječe stanje,
- interpretacija preteklosti je produkt sedanjosti; zgodovina je interpretirana preteklost (Burke). Kot taka je vselej produkt sedanjega interesa (Burke),

okolja in časa (Vodopivec) oziroma političnih in družbenih konstelacij (Lukšič, Pikalo). Zgodovina se vselej piše za nazaj, kar pomeni odmik časovne in posledično ideološke dimenzije,

- fenomen držav postsocializma; na novo pisanje zgodovine v takoimenovanih državah postsocializma je najbolj eklatanten primer ideološkosti zgodovine in njenem reproduciranju vladajoče ideologije (Lauraityte, Höpken, Zajda). Zavaljo justifikiranja nove družbene in politične prakse, je zgodovinopisce teh držav doletela kolektivna demenca. Kar ni ustrezno kontekstu sedanjega reda, je bodisi izbrisano bodisi ustrezno reinterpretirano. Temu primerno sledi prelevitev marksističnega diskurza v diskurz neoliberalne ideologije,
- vsaka znanost je ideološki produkt; tezo, ki zveni dokaj revolucionarno, v proučevanih delih zagovarjajo mnogi avtorji (McLellan, Lukšič, Pikalo). Osnovana je na spoznanjih teorije ideologije. Poenostavljeno povedano pomeni, da skozi neideološkost znanosti pronica vladajoča ideologija in se reproducira. Znanost torej ni izvzeta iz ideologije, ampak je le ta v znanosti inherentni pojav.

S predstavljenimi argumenti sem torej potrdil hipotezo o reprodukciji vladajoče ideologije v zgodovini. A v pričujočem delu sem želel narediti še korak naprej. Zato sem proučeval, kako se v slikanju nekaterih zgodovinsko pomembnih dogodkih manifestira nacionalizem, če sploh. Nacionalizem ni vprašanje minulih destruktivnih ideologij. Je pomembno vprašanje, ki je v vrhu sodobne dnevne politične agende. Spomnimo se samo besedičenj o mirnem koeksistiranju narodov kot enem izmed ciljev Organizacije Združenih narodov ali aktualnejših razprav o medkulturnem dialogu.

Na podlagi izbranih primerov in analiz s kritično analizo diskurza menim, da je teza, da osnovnošolski učbeniki zgodovine v Sloveniji reproducirjao ideologijo

nacionalizma, upravičena. Preden navedem argumente zavoljo katerih sprejemam omenjeno tezo, naj opozorim na določene razlike med slikanjem dogodkov v treh različnih obdobjih, ki so posledica širšega družbeno političnega konteksta. Najprej je potrebno omeniti, da so učbeniki prvega obdobja delo izpod peresa srbskega avtorja s prevodom in priredbo slovenske avtorice. Ti učbeniki namenjajo zgodovini Slovencev le malo prostora. Bistveno več slovenske zgodovine je v učbenikih drugega in tretjega obdobja. Med njimi je velika ideološka razlika. Diskurz drugega obdobja je diskurz socializma. Le ta manifestira v izrazoslovju topike razredov, komunitarizma in pomenu, ki ga pripisujejo izgradnji socialistične družbe. Poseben poudarek je na izpostavljanju veličine »našega« naroda, ki je v tem kontekstu jugoslovanski narod. Učbeniki tretjega obdobja so nastali v dobi, kjer prevladuje neoliberalna ideologija. V ospredju zanimanja je tako življenje posameznika, pomen ekonomske situacije in politika pravic. Teza, ki jo na tem mestu zgolj omenjam in je potrebna dodatnih znanstvenih potrjevanj je, da so avtorji od poudarjanja veličine naroda in etno nacionalizma do neke mere že prešli k reprodukciji takoimenovanega državljanskega nacionalizma.

Proučevanje teze o (re)produciranju nacionalizma v učbenikih treh različnih obdobjih ima določene omejitve. Le tem sem se skušal tekom pričujočega dela izogniti, a poudarjam, da določenih kontekstualnih določil nisem mogel vključiti v celoti. Pri tem imam v mislih časovno in ideološko distanco med proučevanimi učbeniki. Recepcija le teh je odvisna od ideološke pozicije časa in prostora iz katerega izhaja raziskovalec. Poleg tega je vsako delo pisano v specifični ideološki dimenziji nastajanja. Zato ni moč z očali sedanjosti mehanicistično brati dela preteklosti. V kolikor presežemo omenjeno simplifikacijo lahko bolje razumemo diskurz preteklosti, kar sem skušal v delu tudi doseči. Nadalje, ne glede na poznavanje pedagoškega diskurza, ki sem ga implicitno izpostavljal tekom interpretacije izbranih dogodkov, ni mogoče v celoti zaobiti razkoraka med percepcijo raziskovalca in osnovnošolca. Nenazadnje, delo posega na področje politologije, sociologije, zgodovinopisja, kulturologije in pedagogike. Zavoljo tega, delo zahteva uporabo multidisciplinarnega pristopa, ki ga nisem mogel v celoti zaobjeti.

Upoštevajoč navedene omejitve zgolj pogojno pritrjujem tezi o reprodukciji nacionalizma v osnovnošolskih učbenikih zgodovine v Sloveniji z naslednjimi argumenti:

- svet je sestavljen iz narodov; učbeniki reproducirajo omenjeno temeljno izhodišče nacionalizma s tem, da narod postavljajo v središče dogajanja in zgodovino prezentirajo kot refleksijo zgodbe nekega naroda,
- diskurz nacionalizma preferira narod pred individuumom; prej sem omenil poudarjanje veličine »našega« naroda. Če v zgodnjem obdobju zasledimo, da se veličina nekega naroda reflektira skozi narod sam, je v novejšem obdobju značilna veličina naroda, ki je tako velik, kolikor so veliki njegovi posamezniki. Pri tem je pomembno, da posameznik ni individuum zase, je le del (slovenskega) naroda. Posamezniki niso le oposamljeni subjekti, ampak so del »našega« naroda,
- uporaba termina Slovenci; le tega uporabljajo avtorji učbenikov prvega in drugega obdobja, ko z njim označujejo ljudstvo, ki je v 6. stoletju naselilo manjši del ozemlja današnje Slovenije. Takšno pojmovanje je strokovno kontroverzno iz vidika teorije nacionalizma in iz vidika dognanj sodobnega zgodovinopisja,
- nacionalni mit Karantanije; nacionalni mit priča o naši naravni tuzdajšnjosti in zlatem obdobju preteklosti. Hkrati nam sporoča, da smo tukaj že od nekdaj. Ohranja prvinskost naše daljne preteklosti, četudi je iz kneževine Slovencev (1935), domovine naših prednikov (1989), Karantanija ostala le še prva dežela alpskih Slovanov (Modrijan),
- »mi« in »oni«; Slovenci oziroma »naši« predniki smo bili vselej podložni nekomu drugemu. A naš konec je vselej srečen konec. Kot *light motiv* »ne našega« v učbenikih nastopajo Turki, ki zlasti v kmečkih uporih figurirajo

izrazito negativno. Služijo kot dežurni krivec za dogajanje v kontekstu, ki ga niso sami formirali, niti nanj pomembno vplivali. Poleg njih so nas ogrožali še Habsburžani, bili smo podvrženi ponemčevanju in pomadžarjevanju, a smo se z še nekaterimi narodi združili v tvorbo SHS. V tej entiteti smo bili v izrazito politično inferiornem položaju, za kar so bili odgovorni Srbi. Zato smo se v devetdesetih osvobodili iz okov skupne države in ustanovili samostojno Slovenijo. Pomenljiva je tudi razlika v slikanju združevanja v Kraljevino SHS. Učbeniki drugega obdobja pričajo o tedanji enotnosti političnih sil za združitev, medem ko učbeniki danes pišejo o izrabi stiske Slovencev s strani Srbov in njihovega tedanjega prevladujočega vpliva. Tako učbenik justificira obstoj vprične države slovenskega naroda, saj so nas Srbi kontinuirano izkoriščali že od prve skupne države dalje in so poglavitni krivci za razpad skupne države. Naša osamosvojitev je kontinuirani boj, ki ima korenine že v neki daljni preteklosti,

- »naša« kultura; le ta priča o veličini našega naroda. Učbeniki poudarjajo naslonitev naše kulture na evropski prostor, ki je sam po sebi sinonim za napredek in razvitost. A v tem kontekstu naša kultura ne nastopa kot superiorna znotraj tega prostora pač pa kot del le tega nasproti drugim kulturam (v mislih imam islamsko Turčijo). Reprodukcijski nacionalizem je posledično defenzivna in kot taka v sodobnih učbenikih figurira zelo neprepričljivo. Poleg tega so bili prav kulturniki temeljna podstat reprezentiranja narodnih zahtev v pomembnejših družbeno političnih manifestih (Zedinjena Slovenija, Nova revija ...).

Nacionalizem ima torej pomembno mesto v najeminentnejšem ideološkem aparatu države – obvezni šoli. Zavaljo pomena, ki ga ima za ohranjanje kohezivnosti imaginarne skupnosti, ki prav z njegovim generiranjem postane oprijemljiva realiteta, so predvidevanja in teze o koncu nacionalizma neupravičene. Še več, z jačanjem

pozicije takoimenovanega desnega političnega pola v svetu pronica v vse pore družbe in si nadeva vse bolj destruktivni obraz.

Mašinerija vladajoče neoliberalne ideologije pojmuje nacionalizem kot eno izmed ključnih premis svojega obstoja. Nacionalizem ima močno ekonomsko konotacijo in s protekcionistično politiko funkcionira izrazito neokonzervativno. Zato zastave nacionalizma, kot metaforo nazorno uporablja Billig, močnejše zavihrajo v obdobjih burnega ekonomskega dogajanja. Ekonomija je tako eden izmed ključnih generatorjev nacionalizma v sodobnem svetu in zagotavlja njegovo reprodukcijo tudi v prihodnje.

LITERATURA

STROKOVNA LITERATURA

(1999) *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Adorno, Theodor W in Max Horkheimer (1980) *Sociološke študije*. Zagreb: Školska knjiga.

Alter, Peter (1991) *Kaj je nacionalizem?* V Rudi Rizman (ur.): Študije o etnonacionalizmu, str. 221 - 238. Ljubljana: Krt.

Althusser, Louis (1980) *O ideologiji*. V: Zaja Skušek Močnik (ur.) *Ideologija in estetski učinek*, str. 317 – 322. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Althusser, Louis (2000) *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba /*cf.

Bernik Burja, Valerija (2006) *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Bibič, Adolf (1978) *Politična znanost, ideologija, politika*. Ljubljana: ČZP Komunist.

Billig, Michael (2004) *Banal nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Böröcz, József (2008) *Beljenje zgodovine*. Borec 60 (648 – 651), 163 – 180.

Brown, David (2000) *Contemporary nationalism. Civic, ethnocultural and multicultural politics*. London, New York: Routledge.

Citron, Suzanne (1991) *Nacionalni mit*. V Rudi Rizman (ur.): Študije o etnonacionalizmu, str. 191 - 220. Ljubljana: Krt.

Connor, Walker (2004) *National identity and political illegitimacy*. V Daniele Conversi (ur.): Ethnonationalism in the contemporary world: Walker Connor and the study of nationalism, 24 - 52. London, New York: Routledge.

Conversi, Daniele (2004) *Conceptualizing nationalism: an introduction to Walker Connor's work*. V Daniele Conversi (ur.): Ethnonationalism in the contemporary world: Walker Connor and the study of nationalism, str. 1 - 23. London, New York: Routledge.

Debenjak, Božidar (1981) *Friedrich Engels – Zgodovina in odtujitev*. Maribor: Obzorja.

Fawn, Rick (2004) *Ideology and national identity in post-communist foreign policies*. V Rick Fawn (ur.): Ideology and national identity in post-communist foreign policies, 1 – 42. London, Portland: Frank Cass Publishers.

Gellner, Ernest (1984) *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.

Gellner, Ernest (1991) *Nacionalizem*. V Rudi Rizman (ur.): Študije o etnonacionalizmu, str. 239 - 266. Ljubljana: Krt.

Guibernau, Montserrat (1996) *Nationalisms: the nation-state and nationalism in the twentieth century*. Cambridge: Polity.

Gutierrez, Natividad (1997) *Ethnic revivals within nation states? The theories of E. Gellner and A.D. Smith revisited*. V Hans – Rudolf Wicker (ur.): Rethinking nationalism and ethnicity: the struggle for meaning and order in Europe, str. 163 - 174. Oxford, New York: Berg.

Hastings, Adrian (1997) *The construction of nationhood: ethnicity, religion and nationalism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Hearn, Jonathan (2006) *Rethinking nationalism: a critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Helbling, Jürg (1997) *The nationalist game: state dominance and ethnic nationalism*. V Hans – Rudolf Wicker (ur.): *Rethinking nationalism and ethnicity: the struggle for meaning and order in Europe*, str. 225 - 250. Oxford, New York: Berg.

Hobsbawm, Eric John (2007) *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba / *cf.

Höpken, Wolfgang (2003) *Pouk zgodovine in (dez)integracija Jugoslavije*. V Janez Justin in Mitja Sardoč (ur.): *Državljska vzgoja pri pouku zgodovine, geografije in slovenščine*, 139 – 158. Ljubljana: i2.

Justin, Janez (2003) *Didaktično besedilo, pretekli dogodki, današnji državljani*. V Janez Justin in Mitja Sardoč (ur.): *Državljska vzgoja pri pouku zgodovine, geografije in slovenščine*, 123 – 138. Ljubljana: i2.

Koselleck, Reinhart (1999) *Pretekla prihodnost: prispevki k semantiki zgodovinskih časov*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Kragh, Helge (1991) *An introduction to the historiography of science*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lauraityte, Ieva (2005) *Problematic value judgments in history textbook*. Monitor ISH 7 (1), 69 – 91.

Lešnik, Bogdan (1997) *Subjekt v analizi*. Ljubljana: Studia Humanitatis Apes.

Lukšič, Igor in Jernej Pikalo (2007) *Uvod v zgodovino političnih idej*. Ljubljana: Založba Sophia.

Luthar, Oto (1993) *Med kronologijo in fikcijo*. Ljubljana: ZPS.

Luthar, Oto (2008a) *From the Habsburg monarchy to the kingdom of Yugoslavia*. V Oto Luthar (ur.): *The land between: a history of Slovenia*, str. 369 – 442, Frankfurt am Main: Peter Lang cop.

Luthar, Oto (2008b) *From a socialist republic to an independent state*. V Oto Luthar (ur.): *The land between: a history of Slovenia*, str. 443 – 514, Frankfurt am Main: Peter Lang cop.

Mannheim, Karl (1978) *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.

Marx, Karl in Friedrich Engels (1977) *Nemška ideologija*. MEID II. Ljubljana: Cankarjeva založba.

McLellan, David (1986) *Ideology*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Močnik, Rastko (1999) *3 teorije: ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.

Nevitte, Neil in Edward A Tiryakian (1991) *Nacionalizem in modernost*. V Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*, str. 267 - 296. Ljubljana: Krt.

Pêcheux, Michel (1980) *Diskurz in ideologija(e)*. V Zoja Skušek Močnik (ur.): *Ideologija in estetski učinek*, 101 – 143. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Prunk, Janko (1998) *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana: Založba Grad.

Rizman, Rudi (1991) *Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma*. V Rudi Rizman (ur.): Študije o etnonacionalizmu, str. 15 - 38. Ljubljana. Krt.

Rozman, Tatjana (1989) *Ideološke vsebine šolske zgodovine na Slovenskem*. Nova revija 8 (89 – 90), 1240 – 1257.

Smith, Anthony D. (1996) *Nations and nationalism in a global era*. Cambridge: Polity Press.

Smith, Anthony D. (1998a) *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London, New York: Routledge.

Smith, Anthony D. (1998b) *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja štampa.

Smith, Anthony D. (2005) *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.

Therborn, Göran (1987) *Ideologija moči in moč ideologije*. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Todorov, Tzvetan (1991) *Narod in nacionalizem*. V Rudi Rizman (ur.): Študije o etnonacionalizmu, str. 145 - 164. Ljubljana, Krt.

van Dijk, Ieun A. (2006) *Discourse and manipulation*. Dostopno prek: <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse%20and%20manipulation.pdf> (dne 12. 1. 2008)

van Dijk, Ieun A. (2001) *Critical Discourse Analysis*. Dostopno prek: <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf> (dne 12. 1. 2008)

Verbič, Špela (2006) *Politična ideologija v učbenikih zgodovine v socializmu in postsocializmu* (magistrsko delo). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vodopivec, Peter (2003a) *Zgodovinski miti in šolska zgodovina* V Jelka Razpotnik in Helena Pačnik (ur.): *Vloga mitov pri proučevanju slovenske zgodovine*, 6 – 13. Ljubljana: Društvo učiteljev zgodovine Slovenije.

Vodopivec, Peter (2003b) *Državlјanska vzgoja in pouk zgodovine v Sloveniji*. V Janez Justin in Mitja Sardoč (ur.) *Državlјanska vzgoja pri pouku zgodovine, geografije in slovenščine*, 037 – 044. Ljubljana: i2.

Vodopivec, Peter (2006) *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Zajda, Joseph (2005) *History, Ideology and Citizenship: New history textbooks in Russia*. Dostopno prek: <http://www.aare.edu.au/04pap/zaj04757.pdf> (dne 10. 1. 2008)

Zorn, Matija (1997) *Ideološke in vsebinske spremembe v učbenikih zgodovine*. *Sodobna pedagogika* 48 (5 – 6), 14 – 25.

PROUČEVANI UČBENIKI IN UČNI NAČRTI

(1932) *Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

(1983) *Predmetnik in učni načrt osnovne šole*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.

(2003) *Učni načrt za zgodovino v devetletni osnovni šoli*. Dostopno prek: <http://www.zrss.si/default.asp?link=predmet&tip=6&pID=34&rID=411> (dne 15. 2. 2008).

Božič, Branko in Tomaž Weber (1989) *Zgodovina 6*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Božič, Branko in Tomaž Weber (1990) *Zgodovina 8*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Cvirn, Janez, Elizabeta Hriberšek Balkovec in Andrej Studen (2004) *Novi vek: zgodovina za 8. razred devetletke*. Ljubljana: DZS.

Dolenc, Ervin, Aleš Gabrič in Marjan Rode (2003) *20. stoletje: zgodovina za 8. razred osemletke in 9. razred devetletke*. Ljubljana: DZS.

Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik (1986) *Zgodovina 7*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Janša Zorn, Olga, Ana Kastelic in Gabrijela Škraba (2004) *Spoznavajmo zgodovino: zgodovina za 6. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

Janša Zorn, Olga in Dušan Mihelič (2005) *Od prazgodovine skozi stari in srednji vek: zgodovina za 7. razred devetletke*. Ljubljana: DZS.

Kern, Ana Nuša, Dušan Nećak in Božo Repe (2003) *Naše stoletje: zgodovina za 9. razred osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

Mervic Simonič, Karmen (2003) *Stari svet: zgodovina za 7. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

Popović, Vasilj (1934) *Zgodovina starega veka: za II. razred gimnazij, realnih gimnazij in realk*. Beograd: Narodna Prosveta.

Popović, Vasilj (1935a) *Zgodovina srednjega veka (jugoslovanska in splošna): za III. razred realnih in klasičnih gimnazij in realk.* Beograd: Narodna Prosveta.

Popović, Vasilj (1935b) *Zgodovina novega veka: za IV. razred realnih in klasičnih gimnazij in realk.* Beograd: Narodna Prosveta.

Rode, Marjan in Elissa Tawitian (2004) *Prvi koraki v preteklost: Zgodovina za 6. razred devetletke.* Ljubljana: DZS.

Žvanut, Maja in Peter Vodopivec (2002) *Vzpon meščanstva: zgodovina za 8. razred dvetletnega in 7. razred osemletnega osnovnošolskega izobraževanja.* Ljubljana: Modrijan.